శ్రీ శ్రీధరాయనమః.

శ్రీ నీలపురధామ సీతారామచంద్ర సాంద్రకారుణ్య సంప్రాప్త
సాధుకవితాధార శ్రీమహోగిరాలాన్వయ క్షీరపారావార
పూర్ణిమారాజ, పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాసనాథ

రంగనాథకవి

ప్రణీతంబైన

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ఇది

నెల్లూరు పురమతల్లి నల్లసెల్లి
పూండ్లరామకృష్ణయ్యగారిచే
పరిష్కృతమై
శ్రీవత్సరస్వతీనిలయ, విక్టోరియా, రమానిలయ, ఎంపరరు
ముద్రాక్షరశాలలయందపుడపుడును
గట్టిగడపటు
ఎంపరరు ముద్రాక్షరశాలాధికారులవలనను
సంపూర్ణముగ ముద్రితమై
శ్రీమదముద్రితగ్రంథ చింతామణ్యధిపతియగు
పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారిచే
ప్రకటితమయ్యెను

నెల్లూరు.
1903.

శ్రీశ్రీధరాయనమః

ద్విరేఫవర్ణదర్పణపుంబీఠిక.

1. ఈ గ్రంథమును గోదావరీ మండలాంతర్గతమగు కాకినాడ పట్టణమునకు సమీపముననున్న నీలపురీనామ నివాసులగు నోగిరాలరంగనాథకవి రచియించెను. ఈ వడుమ నూతనముగా వెలువడిన సుమనోమనోభిరంజనమను కృతికర్తకునీకవి పితృవ్య పుత్త్రుఁడు. (చూడుఁడు, సుమనోమనోభిరంజనము, పుట 207) సుమనోమనోభిరంజన కృతికర్త యోగిరాల జగన్నాథముగారు. వీరు 'ఆంధ్రపదపారిజాతము' అను శుద్ధాంధ్ర నిఘంటువును వ్రాసిరి.

2. ద్విరేఫవర్ణదర్పణమనఁగా రెండు రేఫములగు (ర-ఱ) లఘు గురు రేఫములకు నద్దమువంటిదని యర్థము. ఆంధ్రభాషయందీ రేఫము రెండువిధములై విలసిల్లు- శుద్ధరేఫమనియు శకటరేఫమనియు [మేలురాయనియు, బండిఱాయనియు] వీనినందురు. ఎప్పుడుభాషపుట్టెనో యప్పటినుండియు నివి భాషయందగపడుచువేయున్నవి- అతి విస్తరమేల- నన్నయభట్టీయమనవే "రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః" అనియున్నదిగదా- ఓహో- ఆంధ్రశబ్దచింతామణియగు నన్నయభట్టీయము నన్నయ విరచితముగాదను నొకవాదము పండితులలోఁ బ్రబలియున్నదనుమాటను మఱువఁజాలము. దానికయి వాదమేల? దానినెవ్వారురచియించినను నీవర్ణద్వయము భాషాప్రపంచము నెప్పటికిని విడచిపోవఁజాలదు. ప్రప్రథమమున, బ్ర- గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు 1878 సం॥ మునఁ గవిజీవితములను వ్రాయుచు బమ్మెరపోతనామాత్యునిచరిత్రమున 47వ- పుటయందు 'ఈఱకారంబునకును మనరేఫమునకును సంబంధము లేకుండుటం జేసియే సూత్రకారులు దీనికి వైధర్మ్యంబు నెప్పిరి' అనునట్టికొన్నివాక్యములురచించి శకటుపైఁగటకటఁబడి యొకవ్యాసముం బ్రకటించిరి. అప్పటికి నాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయ విరచితముకాదను వాదముప్పతిల్లదయ్యె. పిమ్మటశ్రీరావుబహద్దరు వీరేశలింగముపంతులవారు 'ఆంధ్రకవులచరిత్రము' వ్రాయునప్పటికి నన్నయభట్టీయము కల్పితమను వాదము వచ్చినది. అందుపైఁ గొన్ని పూర్వపక్షములు వెడలియున్నవి. పర్యవసానమెట్లు ముగియునోచూతముగాత. మఱికొందఱు 'షట్త్రింశదత్ర తే' యనియుండుటచేఁదెలుఁగున 36 వర్ణములే యున్నవిగాని 37 వర్ణములులేవుగదా, బండిరేఫ మెట్లువచ్చినదని వాదించుచున్నారు. అవుఁగాక. వాదానువాదములచేఁగాని నిజము తెలియదు. ఈ తెలుఁగు భాషకువర్ణములెన్నియను వివాదము మున్నొకపరి పరిపరి విధముల మాపత్త్రికాసంపుటములో 1891 సంవత్సరమునఁ జర్చింపఁబడియున్నది-

దానిని మరల ముద్రింపించుట చర్విత చర్వణము. అయినను అందలి యహోబిలపతి వ్రాసిన సారాంశమును మాత్రమిట నుదాహరింపఁబడు:—

"షట్త్రింశదత్ర తే. అత్ర శుద్ధవికృతౌ షట్త్రింశద్వర్ణానాం వ్యవహారః. రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః. రేఫస్య ద్వైవిధ్యకథనేన గురురేఫస్యాపి వర్ణమధ్యే పరిగణనదశాయాం సప్తత్రింశదిహాన్యే చ ఇత్యప్పకవి పుస్తకపాఠోఽపి సాధురేవ. తస్య భేదత్వేన వర్ణాంతరత్వా దపరిగణ దశాయాం మయం పాఠ ఇతి వివేకః. సప్తత్రింశదితి పాఠానుసారే రయుగ లయుగ వ స హా స్సేతి పాఠాంతరం జాగర్తి"

అనియున్న దానిం బఠించి సారాసారగ మారయుఁడు. వెండియు గద్వాలలోనుండు శ్రీమాన్ పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారను వారొకరు హేవళంబి సంవత్సర చైత్ర శుద్ధ ౯ లు భానువారమున 'శకటరేఫవిచారమును గుఱించిన నిర్ణయపత్రిక' అనునొక దానిం బ్రకటించియున్నారు. అందువారు ప్రకటించిన మాటలలో

"నన్నయభట్టులవారు తెనుఁగుబాసయందు 36 వర్ణంబులని వచించియుందురు. శకటరేఫ నంగీకరించిన 37 వర్ణంబులౌనుగాన వారివచనంబులకు విరోధంబుప్పతిల్లును. ర యుగమని వచింపఁబడ లేదుగదా."

అనివారి ప్రకటనపత్త్రికలోని ముఖ్యమైన వాక్యము. ప్ర ప్రథమమున నప్పకవీయము ముద్రితమైనపుడు 1859 సంవత్సరమున 'సప్తత్రింశదిహాన్యే చ' యనియుండెను. అట్లు 1885 సంవత్సరమువఱకు నప్పకవీయము ముద్రితమగుచుండెను. హఠాత్తుగా నివల నెవ్వరో 'షట్త్రింశదత్ర తే' అని మార్చి యప్పకవీయమును ముద్రింపసాగిరి. అందుచే నీపుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారిట్లు ప్రకటించియుందురు. వీరి మాటఁ బరిపాటింపఁదగినది గాదని మేము 1897 సం॥ జూలై నెల మా పత్త్రికా మయూఖములోని 57-58-59-60- పుటలయందుఁ బ్రకటించి, యీ "ద్విరేఫవర్ణదర్పణమును" బ్రకటింపవలయునని యపుడే బద్ధకంకణులమైతిమి.

౩. ఈ గ్రంథమును మేము 1897 సం॥ ఆగష్టు నెలలోఁ బ్రకటించుటకుఁ బ్రారంభించితిమి. దీనిం బ్రకటించుటకుఁ బ్రోత్సాహకులు మ-రా-రా-సి- వేంకటరామానుజరావు నాయఁడు బి-యే- గారు. వీరు, బియే పరీక్షకుఁ దెలుఁగులోఁ బరీక్షాధికారులుగానుండిరి. ఈ ద్విరేఫవర్ణభేదములను బ్రయోగములను దెలుపునట్టి గ్రంథమునొక్క దానిం బ్రకటించిన నది సర్వకలాధికారులకు మిగుల నుపయోగమనియు, దానిం బరీక్షాధికారులు సమ్మానింతురనియుఁ బలుమాఱు మాతో ముచ్చటించుచు వచ్చిరి. ఈ రేఫద్వయభేదమును మూలముట్టుగఁ దెలిసికొనవలయునని వారు 1890 సం॥

బి-యే- పరీక్షాపత్త్రికములలో, 'కాఱింతువు కొమ్మలనదివారల తొల్లింటిపాపఫలము దలంపక- అనివ్రాసెనని యాక్షేపింతురు- మీయభిప్రాయమేమి?' అని వారు ప్రశ్న నిచ్చినారని వింటిమి. వారుగాకున్న మఱియొక రిచ్చియున్నను బాధకములేదు. ఈ కాఱియశబ్దము భారతానుశాసనమున శకటగనే శాసితము. ఈ వర్ణద్వయము యొక్క లోఁతుపాఁతులను గనుఁగొనవలయునని శ్రీరావుబహద్దరు వీరేశలింగముపంతులవారును దమ 'ఆంధ్రకవులచరిత్రమునఁ' గొంత విచారించియేయున్నారుగద-

4. ఈవర్ణద్వయ విచారమునుదెలుపు గ్రంథములిదివఱకే కొన్ని ప్రకటింపఁ బడియున్నవి. అవ్వియెవ్వియనినః— ౧- రేఫఱకారనిర్ణయము- ౨- అడిదముసూరన కవిగారి కవిసంశయ విచ్ఛేదమునందు ద్వితీయతరంగములో 29 వ- లక్షణము- ౩- కూచిమంచితిమ్మకవిగారి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున రేఫశకటరేఫ ప్రకరణము- ౪- భారతములక్ష్మీపతిగారి శకటరేఫనిర్ణయము. ౫- అప్పకవీయమునందలి ద్వితీయాశ్వాసములోని రేఫాక్షఱ సీసమాలికయును, అఱకార సీసమాలికయును, ౬- గణపవరపు వేంకటకవిగారి రేఫఱకారనిర్ణయపద్ధతి- ౭- బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారి అలఘుకౌముది-

5. పైనుదాహృతమైన గ్రంథములనన్నిటినిం జదివిన తర్వాతనే యీ ద్విరేఫ వర్ణదర్పణగ్రంథకర్తగారీగ్రంథమురచించి దాననిట్లువక్కాణించినారు.

చ॥ మును దెలియంగ నప్పకవిముఖ్యులు రేఫయుగీ విభాగక
ల్పనమొనరించిరీవుమరలం రచియించినఁ బౌనరుక్త్యమౌ
ననవలదార్యులార మది నాదరమొప్పఁగ మత్ప్రబంధమున్
గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁగాంతురు, నే, వివరింపనేటికిన్॥

అనివ్రాసియున్నారు. ఈ ద్విరేఫవర్ణదర్పణమున నాలుగాశ్వాసములుగలవు. ఇందుమొదటిదానిలో రేఫస్వరూపనిరూపణమును, రెండవయాశ్వాసమున శుద్ధరేఫగలశబ్దములును వానికిఁ బ్రయోగములును, మూఁడవదానియందు శకటరేఫవిషయమును, నాలవదాన నుభయరేఫములును వానికిఁబ్రయోగములును, మున్నూటడెబ్బదిమూఁడు (373) రేఫములకును బ్రయోగములు చిక్కును.

6. ఈ రేఫలవిషయమై పండితులు వ్రాసియున్నట్టి కొన్నినిర్ణయములంగనుఁడు.

ఆ॥ ఎన్నిలక్షణంబులెఱిఁగిన రేఫలు। బండిఱాలునెఱుఁగకుండునట్టి
కవి కవిత్వమెల్ల గవ్వకుఁగొఱగాక। కొఱఁతఁజెందు రజితకుధరనిలయ॥

తే॥ ఆరసమ లశబ్దచిత్రంబు లనియతద్వి। రేఫవృత్తులు దుష్కవి కృతకృతితతు
లెండినకాలంకులంబలె నింపుగనమి। సుకవివారంబువానిఁగాంచు నెయొకింత॥

క॥ అయ్యు ద్విరేఫసరోజులు। చయ్యన విగతద్విరేఫ చర్చలగుదుర
య్యయ్యలు ససులోచనులై। యొయ్యనను ద్విరేఫనిష్ఠ నొందుదురిందున్॥

క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం। బరస్పరాన్వయము గూర్పఁబాల్పడిన వనీ
శ్వరుఁడైదుష్టకవీ। శ్వరుగతిఁజెఱుపఁడె కృతిప్రపంచమునెల్లన్॥

తే॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు। విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱుగలిగి
దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు। మించి రేఫఱకారము లొల్లఁగుఁ గృష్ణ॥

క॥ భ్రమయక రేఫములకును రే। ఫములును ఱాలకును ఱాలుఁ బ్రాసములను వి
శ్రమములను జెప్పఁదగు నీ। క్రమమెఱుఁగక రెండునుం గుకవిగూర్చుఁ గృతిన్॥

చ॥ అవిరళవైఖరిన్ సరసులట్లు ముదం బొదవింప నేర్చునే
కువలయభాసురత్వమునకున్ వెలియై సతత ద్విరేఫ సం
భవ సువిచార దూరతకుఁ బాల్పడి భూరి రసాభియుక్తి లే
క వితతమా తమోభరముఁగాంచెడు దుష్కవిశూన్యకూపముల్॥

7. ఈ గ్రంథము ముద్రించుటకుఁ బ్రారంభింపఁబడి చాలకాలమైనందున నిది సంపూర్ణముగ ముద్రితమైయుండునని యనేకులు మాపేర వ్రాసియున్నారు. 'శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని' అనుమాట నందఱెఱింగినదేగదా. అయినను 'ఈశులుదీన దయాళుదర్శనుల్' అను వాక్యముపొల్లుపోకుండ మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీ వేంకటగిరి ప్రభువుగారి కరుణాకటాక్షమువలనను, వారిసోదరులగు మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీవేంకటకృష్ణయాచేంద్రులవారి దయావీక్షణముచేతను దీనిం బ్రకటింపఁ గడఁగితిమి.

8. తాము ప్రాణపదముగఁ గాపాడుకొనుచున్నట్టి దీని వ్రాఁతప్రతిం గాకినాడపుర వాస్తవ్యులును బండితవర్యులును లక్షణవేత్తలును నగు మహారాజశ్రీ. పాఁడి వేంకటస్వామిగారు గ్రంథకర్త వంశజుల యిష్టానుసారముగఁ బ్రకటనమునకై మా కార్యస్థానమున కనిచిన కృతజ్ఞతను మేము మఱువఁజాలమని విన్నవింతుము.

ఇట్లు

పూండ్ల రామకృష్ణయ్య,

అముద్రితగ్రంథచింతామణ్యధిపతి. నెల్లూరు. 1—12—03.

1

ఇది

సంస్కృత పదములలోఁ గొన్నిటికిఁ దెలుఁగు కవులు ప్రయోగించినట్టి శుద్ధాంధ్ర సమానార్థక పద పట్టిక. కొన్నిచోట్ల నక్షత్రపుగుఱుతులిడి సంస్కృతపదములిందుఁ బొందుగఁ బొందింపఁబడె. ఈ పదజాత మాంధ్రపదపారిజాతమను జాతముగఁ గననగును.

బహుమానము - మన్నన, మన్నిక, మన్నింపు,
తిరస్కారము - అలసు, ఎల్లిదము, చౌక,
క్షాంతి - ఓరుపు, సైరణ, సైపుడు, తాలిమి, తాల్మి, తాళిక,
ఈర్ష్య - ఓర్వమి, ఈరసము, ఈరస, ఈసు, సూళు,
వైరము - వేరము, పగటు, ఒంటమి, పగ, ఒమ్మమి, కంటు,
ప్రతివైరి=సూడు * తీక్ష్ణకోపము=రవరవ * ప్రణయకోపము=పొలయలుక
మాత్సర్యము - కరకరి, చలము, మచ్చరము, * శోకము - ఆలము, ఆకుఱు, కస్తి,
కోపము - కనలు, బైడాలము, కనుపు, కినుక, కినుకము, అలుక, చిందు, కాంతాళము, రోసము, చిందర, కనరు, కసరు,
కోపమానము=మోడి * సుస్వభావము=ఈలువు * భక్తి=బత్తి
ఉన్మాదము - వెళాకోళము, త్రిక్క, రిమ్మ, రిబ్బ, వెఱ్ఱి, పిచ్చి, ఉమ్మాదము,
ప్రేమ - నెయ్యము, నెయ్యమి, నెమ్మి, నేస్తము, నెనరు, ఎలమి, మేలు, కూరిమి, చెలిమి, అరిత, మచ్చిక, బాళి, ప్రేముడి, మక్కువ,
ఎడతెగని ప్రేమ=మరులు * యువయువతులచే భరింపఁబడిన ప్రేమ=వలపు
వాత్సల్యము - అర్మిలి, ఆయర్లు, * విస్మృతి - మఱుపు, మఱుకువ,
కాంక్ష - ఇచ్ఛ, కాయువు, కోర్కె, ఏఁకట, కోరిక, ఆస,
అర్థాశ=అడియాస * స్మృతి=తలంపు * స్మృతివిశేషము=పోచ
మనోవ్యథ - అంగలార్పు, అంగద, వెంజిలి, మనికితము, తుందుడుకు,
ఉత్కంఠ=అగ్గలిక * ఉత్సాహము - హాళి, జతనము, * అధికక్రీడ=చెరలాట
కపటము - గబ్బ, గారు, గబుసు, కైపు, కిటుకు, కాడు, డబ్బు, కబడు, డంబు,
అపదేశము - నెపము, నెవము, * నిష్కపటుఁడు=నిక్కపుఁడు

స్వప్నము=కల ❊ విలాసము=లలి [ఇది యవ్యయము) ❊ హిక్క - వెక్కు, వెగటు,

ప్రమాదము - ఏమరిపాటు, ఏమరిక, మోసము, పరాకు,

అవధానము - ఎచ్చరిక, ఎచ్చరింపు, ఏవ, పదిలము, హవణిక, పోణిమి,

కౌతూహలము - వేడ్క, వేడుక,

విలాసము - బిత్తరము, కులుకు, జెళము, వెళకు, గునుపు, గొనపు, మురిపెము, మురువు, సొగసు, నిక్కు, మిటారింపు, సీటు, మిటారము, తెక్కు, తెక్కరము, ఎమ్మె, టెక్కు, టీకు, హొరంగు, హొరగు, చిన్నె, పొలుపు, పొలపము, ఒయ్యారము; ఒయారము, బులుపు, హొయలు,

పరిహాసము - గేలి, తచ్చన, కేరడము, గేలి, మేలము, మందెమేలము, ఆట, త్రస్తరి, హేళి,

క్రీడ - త్రుళ్లాట, గొండ్లి, ❊ సహక్రీడ - సయ్యాటము, సయ్యాట,

సంభ్రమము - ఉత్తలము. తమకము, తహతహ, తమి, తత్తరము, చిడిముడి, తరితీపు, తరము, చిడిముడిపాటు,

రోమాంచము - పులకలు, పులకరము, గగ్గురు, గగురు, గరుదాల్పు,

రోదనము - ఏడుపు, ఏడ్పు, గోడు, ❊ జృంభణము - ఆవలింత, ఆవరింత,

నిద్రావిశేషము - నిదురతూగు, తందర, ❊ నిశ్చయస్వప్నము=నిక్కల

నిద్రాసమయమునందుత్పన్నమగుధ్వని - గురక, గురుపెట్టు,

స్వప్నప్రలపనము - కలవరింపు, కలవరింత, కలవలము, కళవళము, (ఉపవడము,

అవబోధము - మేలుకొనుట, మేల్కొనుట, మేలుకొంట, మేలుకాంచుట, మెలకువ,

భ్రుకుటి=బొమముడి ❊ స్వభావము=సాజము ❊ అధికకంపము=వడవడఁకు

కంపము - వలి, వలిపిడి, వడఁకు, ❊ పర్వము - పబ్బము, పండుగ, పండువ,

క్షుద్రదేవతోత్సవవిశేషము - తేవ, తంతు, సాకు, సయంపు, జాతర, కొలుపు,

పాతాళలోకము - పాఁపజగము, నేలయడుగు, ❊ దేవతావేశము=సివము

బిలము - విలము, సురంగము, సురంగ, (గ్రంత

కందరము - తూము, తూఁటు, తూపరము, దొండ, చిల్లి, తొల్లి, కన్నము, కనుము,

సంపూర్ణము.

శ్రీ శ్రీధరాయ నమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ప్రథమాశ్వాసము.

౧. శా॥ శ్రీమత్తుంద సముల్లసద్భవనమున్ క్షిత్యగ్రతాపఘ్నమున్ । శ్యామంబున్ చపలాభిశోభితము సారంగావనంబుం బర । వ్యోమాక్రాంతవిహారియైన హరి విద్యుత్వంతముద్యత్కృపో । ద్దామాసారపరంపరల్పిలికి నిత్యంబున్ మముం బ్రోవుతన్ ॥౨॥ శా॥ వామాంకంబున జానకీరమణియున్ వాతాత్మజుం డగ్రతో । భూమిం బార్శ్వమునందుఁ దమ్ముఁడు గడున్ బాల్పొంద నీలాంబుద । శ్యామాంగంబు విశాలవక్షము రుబాహాయుగ్మమున్ జ్ఞానము । ద్రామాధుర్యముగల్గు నీలపురసీతారాము సేవించెదన్ ॥౩. చ॥ తరుణతమాలభూజనిరతశ్రితహాటకవల్లికైవడిన్ । సరసిజపత్రలోచనుని సన్నిధినుండి కటాక్షవీక్షణ । స్ఫురితకృపామృతంబు నవపుష్కరధారిత పంకమున్ బారిం। బారఁ దోలఁగించు నజ్జనకపుత్రి జగజ్జననిం భజించెదన్ ॥౪. మ॥ కలశాంభోధితరంగశీతలవళక్షద్వీపకల్పద్రుమా । కలితస్ఫాటికమండపాగ్రమణిమత్కల్యాణపీఠోపరి । స్థలిఁ గూర్చుండి మునీంద్రసంతతికి విజ్ఞానోపదేశంబు ని । చ్చలు గావించు హయాస్యదేవుపదకంజాతంబు భావించెదన్ ॥ ౫. సీ॥ అనఘమంత్రి ప్రగడాన్వయకలశాబ్ధిసంతానులక్ష్మీవంశకాంత భాష్య । వైయాసికోక్త్యాదివర శాస్త్రపారగుల్ శ్రీరమారమణపాదారవింద । భక్తాగ్రగణ్యులు బహుళాంధ్రసంస్కృత భాషాకవిత్వ సంపత్సమగ్రు । లైన వేంకటరామభూనిర్జరేంద్రుల కారుణ్య రసపూరకలనవలన । నుభయభాకవిత్వసంయుక్తినెసఁగు । వాఁడ భవ్యాగిరాలాన్వవాయసరసి । జాకరనభోమణికిఁ జేరనార్యమణికి । నగ్రతనయుండ రంగనాథాహ్వయుండ ॥ ౬. పంచచామరము॥ ద్విరేఫవర్ణుఁడైన దేవదేవునుల్లసత్కృపన్ । ద్విరేఫవర్ణదర్పణంబుఁ దేటగా నొనర్తున । త్పురాణకావ్యశోధనప్రఫుల్లమానసుండనై । పురాణపూరుషాంకమిందుఁ బొల్పుమీఱ నెల్లెడన్॥ ౭. ఉ॥ హంసకులావతంసుఁడు సమగ్రకృపానిధియాదశానన । ధ్వంసియనుగ్రహంబున బుధస్తవనీయమదీయ భారతీ । హంసిక రేఫలఘ్వలఘుతాంబుపయః ప్రవిభాగమెల్లని । ద్వాంసులు మేలుమేలని ముదంబునఁ దేలనానర్తునీయెడన్ ॥ ౮. క॥ నాకొకశక్తియుఁ జొప్పడు । నే కబ్బముఁ గూర్ప నీలనిగమస్థితసీ । తాకాంతనిరంతరకరు । ణాకలితకటాక్షవీక్షణ శ్రీదకృతన్ ॥ ౯. చ॥ మును దెలియంగనప్పకవిముఖ్యులు రేఫయుగవిభాగక । ల్పన మొనరించిరీవుమరలన్ రచియించినఁ బౌనరుక్త్యమౌ । ననవలదార్యులార మది నాదరమొప్పఁగ మత్ప్రబంధమున్ । గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁ గాంతురు నే వివరింపనేటికిన్ ॥

ఆన్ధ్రశబ్దచింతామణౌ. సూత్రమ్. రస్త్వత్రగృహ్యతేద్వివిధః॥

వ్యాఖ్య ॥ రేఫస్త్వత్రైవాన్ధ్రవ్యాకరణే ద్వివిధో లఘ్వలఘుభేదేనగృహ్యతే॥ రేఫమైనచో నీయాంధ్రవ్యాకరణమునందే లఘువు అలఘువు అనుభేదముచేత రెండు విధములుగలదై గ్రహింపఁబడుచున్నది. గురుత్వలఘుత్వము లుచ్చారణగౌరవము చేతఁ దల్లాఘవముచేత సిద్ధించుచున్నవి. దేనియుచ్చారణమందు నాలుకయొక్క యగ్రమునకు నుపాగ్రమునకు మధ్యమునకు మూలమునకు శిథిలత్వము గలుఁగునో యది లఘూచ్చారణము. దేనియుచ్చారణమందు వానికి శిథిలత్వము లేదో యది గురూచ్చారణము. అత్రయనుటచేత నీరేఫద్వైవిధ్యము సంస్కృత ప్రాకృతములయందు లేదనుట. అప్పకవీయమునందలి 'కీరతరీ' త్యాదిసూత్రములచేత నీరెంటికిని రూపభేదములు విధింపఁబడియెను ॥

సూత్రమ్॥ రయోస్తునిత్యంస్యాత్॥

వ్యాఖ్య ॥ గురులఘువులగు రేఫములకైనన్ నిత్యమైనవిరోధమగును. అనఁగా నెప్పుడును యతిప్రాసమైత్రి లేదనుట. ఇచ్చటఁ గొందఱు ప్రాసమైత్రిమాత్రమే లేవనియు విశ్రమమైత్రి కలదనియుఁ జెప్పిరిగాని యదియుపపన్నముగాదు. ఎట్లనిన "సాన్యేషాంవైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం" అనుపూర్వసూత్రమునందు లఘ్వలఘువులగు, య, వ, ల, లకు వైధర్మ్యములేదు. అనఁగా యతిప్రాసమైత్రికలదని వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుటయేగాక వాగనుశాసనాది ప్రయోగములవలన నట్టిమైత్రియంతటఁ గానంబడుచున్నది గావున నీసూత్రమున నపకర్షింపఁబడిన వైధర్మ్యశబ్దమునకు యతిప్రాసమైత్రి లేదనియే చెప్పవలయును. ఇచ్చట నహోబలపతిగారు లెస్సగా వివరించినారు, దానిని వివరించెదము ॥

మూలము. ౧. సీ॥ వికృతినిరేఫంబు శకటరేఫంబన రెండు దెఱంగులై రేఫ ముమరు। నారెంటికిని నిత్యవైరంబుయతులందుఁ బ్రాసంబులందుఁ గూర్పనగుదోష। మమరేశ్వరుండుఁ దిక్కనయాజిభాస్కర కవిముదలైన ప్రాక్పండితేంద్రు। లెఱిఁగి విమర్శించి యేర్పాటుగాఁ బ్రయోగించిరి తమతమకృతులయందుఁ। గొందఱవిచక్షణులు వెక్కఁగూర్చినార। భేదముగ వారినేటికిఁ జేర్కొనంగ। నయ్యథర్వణుఁడును నన్నపార్యుమతమె। కైకొనియెఁ జుమ్మజనకపుత్రికళత్ర॥

వ్యాఖ్య ॥ అత్రాహోబలపతిః ॥ రయోర్గురులఘ్వోరేఫయోస్తు నిత్యంవైధర్మ్యం స్యాత్కదాచిదపి యతిప్రాసమైత్రీ నాస్తీత్యర్థః ॥ వికృతివివేకేపి ॥ కశ్చిద్యతిసాంగత్యం యతావేవానయో స్తథా, అపరశ్చాత్రసాంగత్యం ప్రాసేష్వపిచకశ్చన త్యక్త్వైకయోశ్చ తత్తన్మైత్రికల్పకయోర్మత ముభయత్రకశ్చిచ్ఛబ్దప్రయోగేణాత్యంతం ఖండితం మన్యతాధ్వననద్వారాపరాకృత్య ద్వితీయాచార్యేణ। అనయోస్సంగతిం

యస్తుకరోతికవితాకృతౌ । అస్యాఅత్యంతదోషత్వాద్దుష్కవిస్సహికథ్యత ఇతి స్వ మతం ప్రకాశితం । ఏవంస్థితె ॥ కం ॥ పురసతులవిలోకనముల । సరసాలాపముల నర్మసంభోగముల । న్మఱగెహరిమనలనొల్లఁడు । నరవరులోయమ్మనూతనప్రియుఁ లునదే ॥ క ॥ గ్రక్కునఁ జనిరాలుదునో । తెక్కలుగట్టుకొని దేవరిపుమేడలపై- ని త్యాదిపద్యేషుపోతన్న సూరన్న ప్రముఖైః కైశ్చిదుభయోర్మైత్రీ ఉక్తా । సా౽నాక రత్వాదప్రమాణికీతిసుధీభిరోగ్రైరనుసంధేయం. అనఁగా గురులఘురేఫములకు యతి ప్రాసమైత్రి నాపాదించిన యనామకకవిద్వయముయొక్క మతమును రెండుచోట్ల కశ్చిచ్ఛబ్ద ప్రయోగముచేత నత్యంతమూర్ఖత్వమును దోఁపింపఁజేయు మార్గమునఁది రస్కరించి యెవ్వఁడైనఁ గవితారచనయందు గురులఘురేఫములకు సాంగత్యమును జేయునేని యదిమిక్కిలిదోషముగాన నట్టివాఁడు దుష్కవియని చెప్పఁబడునని య థర్వణాచార్యులు స్వమతము వెల్లడించిరనియు,మఱగెననుశబ్దము లఘురేఫములోఁ బ్రాసముగ బమ్మెరపోతరాజును, తెక్కలనుశబ్దమునకు లఘురేఫముతో విశ్రమము గఁ బింగళసూరన్నయుఁ బ్రయోగించుటయేకాక మఱికొందఱు కవులిట్టిమైత్రిఁ జె ప్పిరనియు నది యనాకరము గావున నప్రమాణమనియు నహోబలపతి లెస్సగా వి వరించెను. అత్యంతదోషమనఁగా యతిప్రాసభంగదోషమనుట.

మూలము. ౨. క॥ కొందఱుగుకవులుయతులం । బొందనురును ద్వివిధరేఫము లకందురిలన్ । గొందఱుగుమతులు ప్రాసము । లందగుమిత్రత్వమం ద్రలాక్షణికత చేన్ ॥ 3. ఉ ॥ సర్వవిపుల్ త్రిలింగపదశాసనుతైతగుశబ్దశాసనా । థర్వణసూరి వర్యులమతంబులఁ దెల్పెడరేఫయుగ్మమీ । యుర్వరమైత్రిచేఁ బొసఁగదోడకకూర్చిన వాఁడు సప్తగం । థర్వకులేంద్ర దుష్కవియనాఁజనుఁదత్కృతితుచ్ఛమైచెడున్ ॥ ౪. మ ॥ వరశాస్త్రార్థవిచారశూన్యులగు దేవానాంప్రియుల్దర్పమం । థరతన్ రాలకుఁ బొత్తుఁగూర్చిరదియంతన్వాణులంగీకరిం । తురెశాస్త్రాతిగవర్తనంబున గురుద్రోహం బుసిద్ధింపదే । గురుకణ్వాదుల సూక్తులంగనుఁడు మీకున్ దీఱుసందేహముల్॥

వ్యాఖ్య ॥ దేవానాంప్రియోమూర్ఖ ఇతిపదకల్పలతాయాం । అలుక్సమాసః॥ అంతర్వాణిస్తుశాస్త్రవిదిత్యమరః ॥ అల్పజ్ఞానాంప్రయోగేషునవిశ్వాసోఽత్ర శాస్త్రత ఇత్యాద్యర్థే కామద్యాంబృహస్పతిః ॥ శాస్త్రస్యయద్విరుద్ధంస్యాత్తత్త్యాజ్యంనాత్రసంశ య ఇతితత్రైవేంద్రః । అర్థాభిజ్ఞానజ్ఞాకృతస్యమద్వ్యాకరణస్య ద్రోహీగురు ద్రోహీతికణ్వః ॥ సమ్మేలనత్వాద్ర్రహాథత్వా ద్గ్రహీతత్వాచ్చసాధుభిః । నాపభ్రంశ స్యమేతస్యాన్నియమాభావతస్తతత్ । నివారణాయతస్యైవప్రవృత్తిర్విదుషామభూత్ । తద్ధర్మమేవహివయం భూయసాప్రయతామహే । కవితోపశ్రుతౌదోషం నైవకించి త్సహామహే । శ్రుతెపశబ్దచోక్తైవా ప్రమాదాత్పాణినింస్మరేత్ । అథవాగణినామ్నీ-

శంఖింతయేద్బహుశోబుధః । ప్రాకృతేషద్విధేచాపి వాల్మీకింవామహేశ్వరం । ధ్యాయేదత్రతుమామేవస్మరేత్పండితసత్తమ ॥ ఇత్యథర్వణాచార్యః ॥ మఱియు నప్పకవి ॥ గీ॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు । విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱుగలిగి । దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు । మించిరేఫరకారములెన్నఁగఁగృష్ణ ॥ క॥ భూరిమయకరేఫములకురే ।ఫములును డాలకునుడాలుఁబ్రాసములును విశ్రమములను జెప్పఁదగునీ । క్రమమెఱుఁగక రెండునుంగుకవిగూర్చుఁగృతిన్ ॥ గీ ॥ చెల్లునని మున్ను భీమనసెప్పెననుచుఁ । గలుపుదురు రేఫములను ఱకారములను । దుష్టకవులవియొకటైనఁదొంటిపెద్ద । లందఱును నేల విభజింతురని తెలియరు॥ క॥ వలసిన రేఫఱకారము । లలనడుఁడా మొకటికొకటియని భీమనయే । పలుకుటఁగలిగిననాతఁడు । గలపినలక్ష్యమొకటైనఁ గన్పడకున్నే॥ గీ॥ సారిదిభోజకన్యనరదంబుపైనిడి । రేయిఁదెచ్చెననఁగ రేఫమయ్యె । మఱఁదియనకసిగ్గుఱచి రుక్మినిఁజాల ।అట్లు సేసెననఁగ ఱాముకుంద ॥ వళిప్రాసపరిచ్ఛేదమునందు॥గీ॥ మహిని రేఫాక్షరంబును మఱిశతాంగ । నామక ఱకారమును సవర్ణంబులయ్యుఁ।గావ్యములయందు నొకటికొక్కటిగలయక।తమకుఁదామయ యగు నేకతరయతులన॥

మూలము. ౫. తే॥ గీ॥ అవనిఋత్వంబు రేఫావయవమటంచు । శాబ్దికులు దెల్పిరటుగాన శకటరేఫ । ములకువిశ్రమములఁ బ్రాసములనిడంగ । వలువదమైత్రిలఘురేఫములకుఁగలదు ॥

ఉదాహరణము ॥ అప్పకవి వళిప్రాసపరిచ్ఛేదమున ॥ క॥ ఇత్త్వైత్వంబునఁ దోలఁగక । ఋత్వంబును ఋవళియనఁగ రేఫముతోమి । త్రత్వంబునెరపునెట్టిను । హత్వాను యట్లనగుఁ గాదులందున్నపుడున్ ॥ సీ॥ ఋత్విజుండని విచా*రించి పూజించితేద్వైపాయనుండుండధర్మయుక్తి ॥ సభాపర్వము. క॥ ధారుణి ఋప్రాసమునన్ । గా రేఫాక్షరమునకు ఋకారము జెల్లున్ ।నారికినైనాకకుజం । బాఋభుపతిగెలిచి తెచ్చెనచ్యుతుఁడనఁగన్ ॥ క॥ ఆఋషిపుత్త్రిఁడుగట్టిన । చీరములతివృషులములు విచిత్రములు మనో । హరులు నతనిబృహత్కృతి । ఘారంబున నాక్కకనకపట్టముప్రేలున్ ॥ అరణ్యపర్వము.

మూలము. ౬. క॥ గురులఘురేఫమ్ములు భి । న్నరూపములు రిపులుగావునఁగ పీంద్రులుగూ। ర్పరుమున్నశ్లేషమైత్రియు।నిరురూపులుగలుగురాలకిడుదురుగృతులన్ ॥

వ్యాఖ్య ॥ ఇవ్విధి మూలగ్రంథములందు లేదుగదా యెట్లు చెప్పవచ్చునందురేని వివరించెదము. దంత్యతాలవ్య, చ, జ, లను గుఱించి "మిథస్సవర్ణాశ్చ" యనిసూత్రకారులుచెప్పిన నుచ్చారణభేదముండుటవలన శ్లేషకృతియందు నొకయర్థమున దంత్యము, నొకయర్థమునఁ దాలవ్యమునుఁ జెప్పఁగూడదని యప్పకవిచెప్పినాఁడు. విశ్రమ

ప్రాసమైత్రి గలిగిన దంత్యతాలవ్యములకే యుచ్చారణభేదమాత్రమువలన శ్లేషమైత్రి కూడదని చెప్పుచుండఁగా నట్టియుచ్చారణభేదము వీనికిం గలుగుటయే గాక విశ్రమప్రాసమైత్రియుం గూడ లేకుండ నిట్టివీనికి మైత్రికలుగునని యెట్లు చెప్పవచ్చును. ఇందుకునుదాహరణము. భాస్కరరామాయణము. క॥ నారులఁ బట్టినవారికి । నారయధర్మములుగలవె యన నారిఁగరం । బారఁగఁబట్టుచు రాముఁడు । పౌరులు బెదరంగధనువు*భగ్నముచేసెన్ ॥ నారులనఁగా స్త్రీలకును, ధనుర్గుణములకును జెల్లును. స్త్రీవాచకమగు నారీశబ్దము సంస్కృతము. గుణవాచకమగు నారిశబ్దము తెలుఁగు. ఉదాహరణము. మనుచరిత్రమునందు. మ॥ భరమైతోఁచుకుటుంబరక్షణకుఁగాఁ* బ్రాల్మాలిచింతన్నిరం । తరతాళీదళసంపుటప్రకరకాం * తారంబునందర్థపుం । దెరువాటుల్దెగఁగొట్టి తజ్జ్ఞపరిష * ద్విజ్ఞాతచార్యక్రియా । విరసుండైకొఱతంబడుంగుకవిస్ఫు * ర్ధీభృత్సమీపక్షితిన్ ॥ ఇందుఁగొఱఁత యనగా న్యూనతయుఁ గొఱ్ఱునుం. ఉభయత్ర గురురేఫమే. కావున నివ్విధముగఁబ్రయోగింపవలయును॥ తే॥ హరిపురాభోగవార్తలెం * పపుడువారి । మదిఁబొడమఁదలపోసిర*ట్టిదియటంచు॥ నని రాఘవపాండవీయము॥ తలపోసి । అట్టు । అనఁగా అపఖ్యాతి - ఇదియటంచు నహల్య యనుకొనినదని యర్థము. తలపోసిరి, అట్టిదియటంచునని పాండవార్థము। తలపోసిరియను పదములోనిది క్రియాంతప్రత్యయము కావున లఘురేఫము. అట్టు అనునది గురురేఫము. దీనికిరూపాంతరము గానరాదు గావునఁ జింత్యమైయున్నది.

మూలము. చ॥ ఇరవుగరేఫయుగ్మమున * కిద్ధరమైత్రియొనర్పనల్పమా । నెరుసిదిదీన నేమియని * నెమ్మది నెంచకుఁడార్యులారసుం । దరతవహింపదాకృతిజ * నవ్రజమోహనమైన దేహమం । దరయఁగస్వీత్ర మల్పతర* మయ్యనసూయజనింపఁజేయదే ॥ క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం । బరస్పరాన్వయము గూర్పఁ * బాల్పడిననసీ । శ్వేరుఁడైకవిదుష్టకవీ । శ్వరుగతిఁజెలుపఁడెకృతిప్ర * పంచమునెల్లన్ ॥ క॥ కావుననుక్తవిధానము । గావిరతిప్రాసముఖ్య * కార్యములఁగవుల్ । ప్రావీణ్యంబునసంకర । భావముదొలఁగించి యిడుఁడు * భయరేఫములన్ ॥

అథర్వణకారికలు.

శ్లో॥ ద్వివిధాదిదుతశ్చస్వరయవాచ కగౌతథా । చజౌపబౌతదౌవర్ణా నమరావససంయుతాః । ఏతేద్వితయసంయుక్తాః ॥

వ్యా॥ ద్వివిధ - హ్రస్వదీర్ఘరూపములగు । అత్-ఇత్-ఉత్ । అకార - ఇకార - ఉకారములు । అయవాచ- ఏకార - ఓకారములును। కగౌ-కకార-గకారములును। తథా- అట్లనె। చజౌ - దంత్యతాలవ్యచజలును । పబౌ-పకార- బకారములు

ను । తదౌ-తకార-దకారములును । వసనంయుతాః -వకార- సకారములతోఁగూడిన।నమరాః - నకార మకార రేఫములును । ఏతే- పూర్వోక్తవర్ణములు। ద్వితయ సంయుక్తాః - గురులఘు రేఫములతోఁ గూడినవగుచున్నవి. అనఁగా, అఆ ఇఈ ఉఊ ఎఏ ఒఓ కగ చ జ చెజె పబ తద న మ వ స.

ఈయక్షరములకుఁ బరంబున రేఫములును, శకటరేఫములును గలవనియు, రేఫాదిశబ్దములలో నాదివర్ణము ద్వివిధమనియుఁ దాత్పర్యము. ఇంతియకాని యితర వర్ణమునకు వలె రేఫమునకుఁ గూడఁబరంబున గురులఘువులున్నవని చెప్పరాదు. అట్టిశబ్దంబులెచ్చటనేనియుఁ గానరావు. ద్వివిధములగు రేఫాదిశబ్దములనఁగా అట్టు- రచ్చ - ఇత్యాదులు ప్రసిద్ధములు. మఱియును, రేఫ పరమునందు లఘురేఫంబె కాని గురురేఫము లేదు. అదిముందు దెలిపెదము. ద్వివిధాయను విశేషణముహల్లులకుఁగూడన పకర్షింపఁబడుఁగావున దీర్ఘవర్ణపరంబున గురురేఫములు లేవని కొందఱు జెప్పినమాట నిరస్తంబయ్యె.

మూలము. సీ॥ హ్రస్వదీర్ఘములైన ✻ యదిమదేదోత్తులు నాదిపరుష సర✻ళాక్షరములు । రదతాలుభవచజల్ ✻తదపబనమవసల్ గురువుల లఘువులఁ✻గూడియుండు । రేఫాదిశబ్దముల్ ✻ రెండు దెఱంగులై తనరు నింతియకాని ✻ తత్పరంబు । నందుండునటుకా ✻ దట్టిశబ్దంబులెచ్చటఁగాన మీదృశ ✻ శబ్దతతులు । సుప్రసిద్ధంబులిటుగాని ✻ చోఘటించు । హానిపీనికిఁగావున ✻ నస్మదుక్త । రీతియొబుధాళికంగీక ✻ రింపఁదగియె । నీలపులహార మధ్యేంద్ర ✻ నీలరత్న ॥

అథర్వణకారికలు.

శ్లో॥ లఘువశ్శిఖిశైలాగ్నయో న్యైఖగజబర్షిషః । వేద్యాశ్చైతెప్రయోగెషు స్యురుచ్చారణభేదతః । కెచిద్వదంతిచలఘూన్బిందుబాణశిలీముఖాన్ । తథావదంతికేచిత్తుహర్యంఘ్రిఖశరాన్ పురాన్ ॥ హర్యంఘ్రిశబ్దస్యాకాశపరత్వేనబిందువాచకః.

మూలము. గీ॥ శౌరిమున్నాటయెనుబది ✻ శకటరేఫ । ములును, మున్నాటడెబ్బది ✻ మూఁడు రేఫ ।ములును దగులక్ష్యములవీనిఁ ✻ దెలియవలయుఁ । దద్వదుచ్చారణప్రభే ✻ దంబువలన ॥ గీ॥ పరగ నేనూఱుశకటరే ✻ ఫములురేఫ। ములు నేనూటయేఁబది ✻ వెలయుననుచుఁ । గొందఱార్యులువలికిరి కొలఁదివెట్టి । దానినంగీకరించెన ✻ థర్వణుండు ॥

అథర్వణ కారికలు. శ్లో॥యథాయథం ప్రయోగార్హా రెఫాస్సర్వేప్రయోగతః॥

మూలము. క॥ గురులఘు రేఫములన్నియుఁ । బురాతనకవిప్రయోగములఁ గనుఁగొనిసం । కరభావమందుఁజేయక । యురుమతులు యథేష్టముగఁ బ్ర ✻ యోగింపుఁడిలన్ ॥ క॥ ఈరేఫమ్ములఁ బ్రాక్తన । సూరిగ్రంథములయందు ✻ శోధింపఁ

గఁజే । కుమారినయన్నివచింతును । దారగుణాకల్పమిళదు * దాహరణముగన్॥ మ॥
పానరుస్స్వశ్రమ మైత్రిదీర్ఘపరమై * ష్ఠునైర్ఘమేయంచుఁదా । తనముఖ్యుల్వలుకంగ
నమ్మించనిరా * దారింగవుల్ గొందత్రై । ననునన్నింటికి భారతాదులనె పొం * ద
నార్మిమిఁగాసారజీ । వనరీతింగయికొంపువానినియచు * భగ్రిష్టంబులన్వేడెదన్ ॥

మ॥ తులనాతీతసమగ్ర శౌర్యనిజపా * దూయుగ్మనిర్వర్తితా
ఖిలభూరక్షణ కార్యరోషదమునః * కీలాయితాలోకనాం
చలపీతాంబుధి నీరసాధుపరిష * త్సంభావ్యసంచారయు
జ్జ్వలతేజస్సుహృదగ్నిసాత్కృతరిపు * ప్రాసాదశ్రీసాదరా ॥

వ్యా॥ పాదూః పాదుకా । పమునాం అగ్నిస్స్వంతః । అధ పాదుకా పాదూరుపాన
త్స్త్రీత్యమరః సప్తార్చిర్దమునాశ్శుక్ర ఇత్యమరః । ఉజ్జ్వలప్రాసాద । మిత్రాయశత్రు
సంపదర్పణస్యోచితత్వాత్ । శ్రీరామభద్రాస్యాగ్నైస్తై జస్సుహృత్త్వేనస్వశత్రోర్దశ
ముఖస్య సౌధాదికంతస్మైదదావిత్యర్థః । తథాచ తేజస్సుహృదిత్యనేన । భగవతోనకే
వలంస్వాశ్రితేష్వేవకింతు స్వీయాశ్రితేష్వపి మహద్వాత్సల్యమితివ్యజ్యతే । స్వప్రతాప
తుల్యతీవ్రాగ్నినాలంకాం దాహయామాసేతిభావః ॥

క॥ తారకకోరకితాంభో । జారిస్తబకితపురాంత * కాచలఫలిత
స్ఫారమనోజ్ఞయశోమం । దారజటాయితఫణీన * నమదీశానా ॥

వా॥ కోరకితస్సంజాతకోరకః । ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం । మూలం । మూలే
లగ్నకచేజటేత్యమరః ॥

పంచచామరము॥ సురాసురాభిపూజితావి * శుద్ధసత్వరాజితా
సరోజపత్రలోచనా కృ * శశ్రితాఘమోచనా
యరిష్టదైన్యసూదనా మ * హాంధశత్రుభేదనా
హరాద్యుపాస్యతారకా ద * శాస్యగర్వహారకా ॥

వ్యా॥ అరిష్టః కాకాసురః । కాకేతుకరటారిష్టబలిపుష్టసకృత్ప్రజా ఇత్యమ
రః । తారకాఖ్యోమంత్రవిశేషః ॥

గద్య॥ ఇది శ్రీనీలపురధామ సీతారామచంద్ర సాంద్ర కారుణ్య సంప్రా
ప్తసాధుకవితాధార శ్రీమదోగిరాలాన్వయక్షీరపారావారపూ
ర్ణిమారాజ పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాసనాథ
రంగనాథ ప్రణీతంబైన ద్విరేఫవర్ణదర్పణంబు
నందు రేఫస్వరూప నిరూపణంబనునది
ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ శ్రీధరాయ నమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క॥ శ్రీమత్ప్రణవప్రతిపా । ద్యామేయాకారజరఠ*యతిచిత్తహరా
త్మారామోద్దీపకజలద । శ్యామలకోమలశరీర * జగదాధారా ॥

క॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక । వరపదములనెల్లఁ బొందు * పఱచిభవత్సా
త్కారణమొనరింతురాగము । చెరయఁగొనుము సప్తతాళ * భేదధురీణా ॥

టీ॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక। వరపదములనెల్ల బొందుపఱచి । స్వర=అచ్చుల యొక్క। వర్ణ=హల్లులయొక్క। గతుల=క్రమములను । విడువక అనఁగా ముందఅకారము, పిమ్మట నికారము, ఈరూపమగునచ్చులక్రమమును, ముందు క కారము, తరువాత గ కారము, ఈరూపమగు హల్లుల క్రమమును విడువక యని యర్థము । మఱియు హల్లులకుంగూడ స్వరక్రమము విడువకయేచెప్పఁబడునని యోచించుకొనవలయు । రెండవపక్షము - సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధములగు షడ్జాదిస్వరములు, వర్ణములు, వీనియొక్కగతులను, సంచారములు, వరపదములు, సుకవిప్రయోగ రూఢశబ్దములనుట । రెండవపక్షము। సంగీతశాస్త్రప్రసిద్ధపదములు, భవత్సాత్కారణమొనరింతు=నీయధీనముఁజేతు । రాగము అనఁగా ననురాగము। రెండవపక్షము । సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధరాగము। సప్తతాళభేదధురీణా। అనఁగా సప్తతాళవృక్షఖండనమందు సమర్థుఁడని యర్థము । రెండవపక్షము । ఏడైన ధ్రువాది తాళములయొక్కభేదము నెఱిఁగినవాఁడని యర్థాంతరము.

మూలము.

సీ॥ అఱయికయఱికట్టె * నఱవాయియఱగలియఱుగుటయఱుదఱి * యఱిగెయఱిది
నిఱుగిఱవిఱవండె * నిఱులిఱునిఱసయి నిఱుగుడునుఱియాడె*నుఱువడియును
నుఱళించెనుఱియుట*యుఱుపుటయుఱులుటయుఱువణించుటయుఱి* యెఱయెఱగలి
యెఱువెఱవెఱియుట* యొఱిచన్నొఱిమ యొఱుడొఱమనుటకఱవాడి * కఱముకఱువు
కఱణికఱువలితొల్కఱి*కనికఱంబు । కఱకఱయునొక్కఱుండు జక్కఱకఱుల్లు
కుఱువుకుఱుపేరుకుఱియుట*కుఱులుకెఱలె। పక్కెఱయుముక్కెఱయునీల*పల్లిధామ ॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అఱయిక=విమర్శ, పరిశీలనము.

ఉదాహరణము. చ॥ అఱయికగల్గి భూమివల * యంబఖిలంబును నీతిబాధలం । బాఱయకయుండనానృపతి * పుంగవుఁ డేలుచునుణ్ణొండుచో । నిరవయియుండకుండుటఁ జు * మీయతి వర్షములాశ్రయించెఁద । త్వరనరనాథయూథవని*తాజనతా నయనోత్పలంబులన్ ॥ నైషధము.

అరయుట=విమర్శించుట, విచారించుట, వెదకుట.

గీ॥ బొడ్డుఁదామరయందొక్క*పురుషుఁడుద్భ। వించునట్లుగఁజేసెఁద*ద్విరచనావి
భవమునఖిలచరాచర*ప్రభవమయ్యె। నరయసామాన్యమేకృష్ణు*పరమలీల॥ భా॥

అరవాయి=వెనకఁదీయుట.

క॥ అరవాయిగొనకబెట్టుగఁ। బరిగొనియక్కడిఁదిమగల*పై నడరుట యు
ద్ధురగతినగ్నిజ్వాలో। త్కరముపయిన్మిడుత యడరు*కరణి యకాదే॥ భా॥

అరగలి=మనస్సంకోచము.

చ॥ నరునకుఁబూని పల్కితివి*నంజవిమాలిన దొడ్డపల్కులే
నరగలిలేకబిట్టడరి*నప్పుడుసూడుమునన్ను నాతనిన్
దిరమయిబాహుశక్తియును*ధీరతయుస్వైరవుంజలంబు నె
వ్వరిదెసఁగాంచెదెక్కడుగ * వారి నుతింపుమనూనుమంతకున్॥ భా॥

అరుగుదెంచుట=వచ్చుట। అరుదెంచుటయనియుఁగలదు.

గీ॥ అభవుఁడుమతోడ గూడిలీ * లార్థమచటి
కరుగుదెంచి ప్రసన్నుఁడైవరమునొసఁగె॥ శా. ఖం॥

అరిగి=పోయి.

క॥ నరనుతులయ్యెదిక్కుల। కరిగిమహీపతులచేత * నరిగొనిధనమున్
దెరలఁగదెచ్చినమార్గము। బరువడినెఱిఁగింపుమాకుఁబరమమునీంద్రా॥ భా॥

అరిది=వింత, అశక్యమనియును. అరుదు=వింత.

క॥ అరిగరమునసేదాల్చిన। నరిగరము నగేంద్రధీరుఁ * డైనంజెడఁడే
అరిదిరమైనన్నడుగుట। యరిదిరమై కాభిలాషు * లగు నృపతులకున్॥ సో.హా॥

చ॥ అరుదుగదివ్యరత్నవివ * హంబులఁజేసివెలుంగుచున్నమం
దరశిఖరంబు నెత్తుకొని * తద్గహనార్చు లడంగునట్లుగాఁ
దెరలఁగపైచినన్ దపన * తేజుఁడుపాండుసుతుండు దాని జ
ర్ఝరితముఁజేసివజ్రమయ * శాతశిలీముఖవారిధారలన్॥ భా॥

అరి=నార్మి, పన్ను.

క॥ అరియనివిప్రులచేతను। ధరణీశులురూకయునుమొ * దలుగాఁగొనరె
వ్వరు నిప్పాపుఁడుమానిసి। యరిగొనియెడు భక్షణార్థి* యైవిప్రులచేన్॥ భా॥

అరికట్టుట=నిరోధించుట.

సీసపాదము॥ తెరువులునరుగంగ * నరికట్టిచంపెనాబాలవృద్ధముగను * బహు
జనముల॥ తి। ఉ। రా॥

ఇరుగు=ప్రాంతము.

చ॥ తిరుగుచుఁబుట్టలంబొదలఁ*ద్రిమ్మరుపాములనెల్ల రోసి ని
ష్ఠురభుజదీర్ఘదండమున * డొల్లఁగ నేయుచువచ్చివచ్చి య
య్యిరుగునదుండుభంబనున * హింగని వ్రేయఁగఁ దండమెత్తుదున్
హరిహరియంచు డుండుభము * హా హి భయంపడి పల్కె భార్గవున్॥ భా॥

ఇరవు=నివాసము.

క॥ ధరియించిన మొదలోకవ । త్సరమాత్రము తావకీన*ధమ్మిల్లములో
నిరవుకొని మగుడనవ్విరి । తరుణీ యలపారిజాత * తరువున కేగున్॥ పా॥

ఇరు=రెండు.

సీ॥ పా॥ ఉరుచిత్రకాగ్నిశి * ఖోన్మేష మిరువంక నిరువంకఁ గుండలి * స్ఫురిత
కర్ణ॥ వసు॥

ఇరవొందుట=చక్కనగుట, అమరుట.

క॥ తురగంబులపై నాశ్వికు । లరదంబులమీఁద రథికు * లప్పుడు నిద్రన్
బొరసిరి కొందఱు భూస్థలి । నిరవుగ సుఖనిద్ర సేసి * రిట్లున్నంతన్॥ భా॥

ఇరులు=చీఁకటి.

సీ॥ పా॥ కన్నులపండువు* గ్రహసార్వభౌముండు సురలయాఁకటిపంట * యి
రులఁబాయ ॥ నై.

ఉరియాడుట=డోలాయమానమగుట.

గీ॥ అనుచు సంచరించు నడియాస గ్రమ్మర । బాసదలఁచి ధృతికిఁ బట్టువెట్టు
మరునికోహటించి యురియాడుఁదుదిమట్టు । గాన నిశ్చయించుగలగుదేఱు॥ భా॥

ఉరువడి=అతిశీఘ్రము.

సీ॥ పా॥ ఉరువడి నరిగి య * ద్ధరణీశు నన్నిఁదెగఁ జూచి రా హైహయ * సుతు
లుగడిమి ॥ భా॥

ఉరళించె=ప్రకాశించె, విజృంభించె.

ఉరళించుటురులు వ్రోయు ॥ అప్ప॥

ఉరియుట=భయాదులవలనంజిత్తము బిగితప్పుట.

క॥ అరదమున నరిగె సముచిత । పరివారముతోడఁ జెలువ*పడఁతులడెందం
బురియఁగఁ బుష్పకమున ని । ర్భరవేదననుండ నసుర*పతినిష్ఠురుఁడై॥ తి। ఉ। రా॥

ఉరువుట=పరిత్యజించుట.

చ॥ హరి నఖిలేశ్వరేశ్వరుఁ ద * యానిధి నాశ్రితరక్షకైక త
త్పరుఁ దగ వొప్పఁగన్నఁ దను * దాహము గ్రక్కున వాయఁగందుఁడు

ష్పురుషులఁ జేరుమంచు మదిఁ * జూచెదరేని లతాంగులార యే
నురువుదు నీక్షణంబ యసు * వోర్వఁ జుఁడీ యనునింతిబోటులన్ ॥ ఎ।హ॥

ఉరులుట = వెలువడుట, విడిపోవుట.

క॥ నరనాథసమర్పితమగు । విరవాదుల దండయొప్పె * వెన్నునిపాదాం
బురుహంబు నంగుటంబున । నురిలిన యాకాశగంగ * కుపమానంబై ॥ నై॥

మ॥ ధరణీచక్రము గ్రక్కునం గదల ది * గ్దంతావళశ్రేణికం
ధరముల్ స్రగ్గబడన్ దిశావలయము * త్కంపంబుగానీబలం
బురులం బారఁగ భీష్ముపైఁ గవియ రా * ద్రోద్రేకముం జూచి ఖే
చరలోకంబును సంచలింపహరిచం * చద్బాహుఘోరాకృతిన్ ॥ భా॥

ఉరువడించుట = పీఁగనొత్తుట, శీఘ్రముగఁ బైఁబడుట.

సీ॥ పా॥ పరవీరమర్మముల్ * బాయక లక్షించి పొరిఁ బ్రయోగించుచు * నురువ
డించి ॥ రా । క । రా॥

ఉరి = మరణసాధనరజ్జువు, వాగుర.

క॥ ఉరిద్రెవ్వఁగొట్టికియిప్పుడ । వెరవారఁగ నీకు నేను * విరుగడ సేయం
దొరకొనుట నీదు భాగ్యం । బరిత్వము దొఱంగి మైత్రి * యలవరపుమదిన్ ॥ భా॥

ఎర = ఆమిషము.

ఆమిషంత్వస్త్రియాం మాంసే తథాస్యాద్భోగ్యవస్తునీతి కోశః॥

క॥ నరపతుల నెల్ల భీష్ముని । కెరఁ గా నొప్పింపఁ జాల * నే నడవులకు
న్నరలఁ గఁ బోయెదన చటనె । తిరిగెదఁ గూరాకుఁ గోసి * తినియెదన నఘా॥ భా॥

ఎరగలి, ఎరవలి = దవాగ్ని.

క॥ ఎరగలి యొండిన యడవుల । దరికొనుచందమున మిగులదర్పము మెఱయన్
హరిసేనఁ గణఁగి దైత్యుల । బొరిగొనఁ గాఁ జొచ్చె ముష్టి భూరుహ హతులన్ ॥ రా॥

ఎరువు, ఎరివి = మేషకరీషము.

మ॥ గురుగుంజెంచలితుమ్మి లేఁతగిరిసా * కుం దంత్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ * గట్టావికుట్టాకిగో
గిరము ల్సెక్కి తమిం గొమల్ పొలముబోఁ * గ్రేపుల్ మెయిన్నాఁక మేఁ
కెరువుం గుంపటి చుంచమెక్కరిప్రభు * త్వైకాప్తి రెడ్లజ్జడిన్ ॥ ఆ॥ మా॥

ఎరవు = అన్యద్రవ్యము, భిన్నరీతి, అనఁగాఁ గల్పికోలుతనము లేకుండుట.

క॥ ఇమ్ముననరేశ్వరమాతుర । గమ్ములనీకార్యమయ్యెఁ * గాదే కడులో
భిమ్మున నొండులసొమ్ముల । రమ్మన్ననువచ్చునే యెరవుసతమగునే॥

క॥ హరిపలికిన తెఱఁగంతయు । నెరవైయున్నయది కంటె * యీమాట తెఱం
గరయుదము తొలుత నీ పెను । పరిచందం బెల్ల నెఱుక * పడియెడుఁ బిదపన్ ॥ భా॥

ఎఱియుట=కాలుట, తపించుట.

క॥ శరవేదన సర్వాంగము । లెఱియఁగ నాకిపుడు పెదవు॥ లెండెడుఁదృష్ణా
భర ముడుగఁజగిన నీళ్లులు । వెఱవున దేనేర్తువీవు॥వే తెమ్మనఘా॥ భా॥

ఒఱచన్ను=ఒకచన్ను.

క॥ కరుణయుఁగోపముఁగనుఁగవ। నొఱచంటం బాలుగురియ ॥ నొఱచంటనునె
త్తురుగురియుగతి జనార్దను। ధరణిపతనయద్వయంబు॥తప్పకచూచెన్॥ సౌ॥ హ॥

దీనివలన నొఱగాలు మొదలైనవియు రేఫము లేయని యెఱుంగవలయు.

ఒఱిమ=ఆనుకూల్యము, మైత్రి.

గీ॥ రాజుదొడిగిన దివ్యాభ॥రణచయంబు । నెల్లవారలురతిఁజూచు॥ లేమిసెప్ప
నొఱిమనొండొంటిఁజూచునా॥భరణములను।విమలహారినీలమణిశిలా॥వీక్షణముల॥ వై॥

ఒఱుఁడు=అన్యుఁడు, అన్యోన్యము. ఒండొరులు.

క॥ ఒఱులధనమునకు విద్యా । పరిణతికిం దేజమునకు॥బలమునకు మనం
బెరియఁగనసహ్యపడున । న్నరుఁడు దెవులు లేని వేద॥నంబడునధిపా॥ భా॥

క॥ మురహరబలహరులిట్లొం । డొరులతూపులఁగప్పఁబడుట॥నొదవించిరిత
మ్మిరువురఁగనుఁగొనఁదివిరెడు।గరుడోరగముఖులకొఱ॥కకువిఘ్నముగన్॥ పా॥హ॥

ఒఱముట=పొందుట, కలియుట.

క॥ శరధిన్ననుగ్రోలినని । ర్భరజలములఁగురిసి మేఘ॥ఘాపంబఱియ
క్కఱములుకరము లెకాజిగి।నారమెనన న్రివియు మెఱసె॥నుడిగెన్మొయిలున్॥ ఆ॥మా॥

కరవాడి=అతిశితము.

క॥ కరవాడిసూదితుద మొన । నరదరునంబడిన ముత్తి॥యంబును బోలెన్
గఱ మొప్పె రజనికరిణీ । కరవమధువుహిమగుసితశి॥ఖాశిఖరమునన్॥ వై॥

కఱము=భృశార్థము, అత్యంతము.

క॥ జరయను రాక్షసినీకుం । గఱముపకారంబుసేసె ॥ ఘనముగదానిం
ధరణీశయేనెఱింగితి । నిరుపమనిరతిశయయోగ॥నిశ్చితబుద్ధిన్॥ భా॥

కఱువు=గర్భస్థితపిండము. మూస.

క॥ చెఱువులునమ్మనిచెప్పిన । తరువులువీడ్వడియెసుతకుఁ॥దల్లి కినలై
యిరువురునుపయోగింపఁగఁ।గఱువులుదత్తత్ప్రకార॥కలితములయ్యెన్॥ భా॥

క॥ కఱువునఁదఱువునశిలఁజి । త్తరువున నినచంద్రరుచులఁ॥దారకరుచులన్
హరిహరధాత్రాదులకే । హరిణము సరిరూపువడయ॥నలవియెయింకన్॥ రా॥

కఱణి=వలె, ఉపమావాచకము, సామ్యము.

గీ॥ అరణినగ్నిపొడము॥కఱణిదేవకియందు । విప్రయజ్ఞకర్మ॥ వేదగుప్తి
కైజనించెనెవ్వఁ॥డవ్వసుదేవనం । దనుభజింతునేక ॥ తానిరూఢి॥ భా॥

కరువలి = వాయువు.

క॥ ధరణీనాయకులుండఁగ । హరిపతిసుగ్రీవుఁడుండ * నంగదముఖ్యుల్
తరుచరు లనేకులుండఁగఁ । గరువలిసుతు నడుగ నేమి*కారణమయ్యా॥ రా॥

తొల్కారి = వర్షర్తువు.

చ॥ తరుణులుచంచలాతలు * తత్కరభాండ నికాయమంబుదో
త్కరములుపాలుఁదేనెలుఘృ * తంబులు వానలఖండఖండశ
ర్కరలునుద్రాక్షపండ్లువడ * గండ్లుగ శోభనభుక్తివేళఁదొ
ల్కరిసమయంబుపేరెలమిఁ * గైకొనకుండునె భోక్తృసస్యముల్ ॥ నై॥

కనికరము = దయ.

చ॥ ......మనోజబా । రికిన్నెరజేసిలోఁగనిక * రింపనివారివిగాకనేరముల్॥ వసు॥

కరకరి * ఆగ్రహము, అనగాఁజలము. కలఁత.

చ॥ కరకరిగూటకట్టియుడఁ * గామొఱవెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళవి * ఘట్టన...... మను॥

క॥ ఒరులుదలలెత్తిచూడఁగఁ। గరకరిమనలోనవలదు* గాన మదాజ్ఞన్
భరతుకడనుండినీతి । స్థిరమతిరాజ్యంబునీవ * చేయింపవనా॥ రా॥

మొదటిపద్యములోఁ గరకరియనఁగాఁ జలమనియు రెండవపద్యములోఁగలఁ
తయనియు నర్థములు.

ఒక్కరుఁడు = ఒకఁడు.

గీ॥ తరుణియేపురకంబైనా* క్కరుఁడుభర్త । యగుటలగ్గుజూదంబునం* దాలినోటు
వడనివానిఁగాఁదగుభర్తఁ*బడయుమింక।ననుచు రాధేయుఁడుల్లస*మాడెనంత॥

జక్కర = నది.
కరుళ్లు * తరంగములు.
కరువు = తొడ.

వీనికి యతిప్రాసములఁ బ్రయోగములు గ్రంథములనగపడవు.

కురువేరు = పరిమళద్రవ్యవిశేషము.

సీ॥ కురువే రునిచివచ్చి* తిరదేముగుదయన్న నతివతెచ్చెదనని* యరిగెనాకతె॥ నల॥
సీ॥ కల్వతేకులమిద్దఁ*గావించియాచుట్టుఁగురువేరుదడిఁగట్టి*విరులతేనె॥యయాతి॥

కురియుట = వర్షించుట.

సురపతిసభలోనన్ * జూడనంగారవృష్టుల్
గురిసెఁగులిశధారల్ * కుంఠితంబొందెదిక్కుం
జరమదములకొంగెన్ * సర్వదిక్పాలకాంతః
కరణములుభయోద్వేభ* గంబునన్సంభ్రమించెన్॥ భా॥

కురులు * అలకలు.

చ॥ సురతసుఖంబులన్నిగులఁ * జొక్కుచునాక్కవిభుండుకాంతనీ
కురులకుఁగృష్ణవర్ణమును * గుంకుమగుబ్బలకచ్యుతత్వమున్
దారకెనన్నిజేశుకర * తోయరుహంబుఁదెమల్చినీకునీ
కరములుశంఖచక్రములు * గాఁబురుషోత్తముఁజేసెనావుడున్॥ జై॥

కెరలె = కోపించె. ఉద్గమించె.

క॥ పరులయపరాధములకు। నెరలకతమఁబాగడుచోటఁ * గీడాడెడుచోఁ
బరితోషమురోషమునెదఁ। జొరనీనితపస్విసుమ్ము * సుకృతిధరిత్రిన్॥ మను॥

చ॥ కెరలుస్రవంతిపైనిసుక * క్రిందగువేళనినుండుమేఘమున్
దెరవునఁజల్లగాఁవిరహ * దీప్తకరప్లుతమౌ సజీరకో
త్కరగుణమట్లపద్మినుల* గ్రమ్మసకేసరమాధ్వీబొల్చెఁబై
గరమరుదారిఁదేంట్లసెకఁ * గందినముత్తైపుసేసలోయనన్॥ ఆ॥ మా॥

పక్కెర = అశ్వకవచము.

సీ॥ అశ్వతనుత్రాణ * మలరు పక్కెరనాఁగ ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

సీ॥ పన్నగారికినెదు*ర్పడవేఁడితెక్కెలుధరియించెననఁగఁబ*క్కెరలువెలుఁగ॥పారి॥

ముక్కెర = నత్తు= నాసాభూషణము.

సీ॥ కరవాలుముక్కెర * కరకరల్ కరకరి॥ ... ... అప్ప॥

మూలము -

క॥ గరుగులుబంగరుగరగలు। గరుపారుటయుంగరంబు*గరితగరుసుమొ
గ్గరముగరపచేల్గరువుతొ। గరుగరగరికలు తమోవి*ఘటనప్రవణా॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు తెలుపఁబడు.

గరుగులు = వృక్షవిశేషములు-

మ॥ సురపొన్నల్ కలిగొట్లుచెండుగలుఖ * ర్జూరంబులుంబెందలున్
గురువెందల్పొగడల్మొగల్లువిరుగ * ల్గోరంటలున్సంపెగల్
గరుగుల్ బిన్నలుదాడిన్నిమ్మలుమొద * ల్గామాత్రికులొక్కుమ్మడిన్
విరులన్ గన్నులపండ్లపైదనరెడిన్ * వేంచేసిచూడందగున్॥ యయాతి॥

బంగరు = స్వర్ణము.

మ॥ చరమాశానికషోపలాంచముల * స్సంధ్యాప్రకాశోదయం
బొరగావించివిరించిచేకొనినసూ * ర్యుండన్బదార్వన్నైబం
గరపుంబూఁదియకై వియద్విపణిపే * ర్కన్ గాలమన్పచ్చునె
చ్చెరఁజెల్లించినగవ్వచొకమనమిం * చెన్దారకాచక్రముల్॥ నై॥

గరగలు = కలశములు.

గీ॥ గరగలొసఁగినరుండుభూ * సురులొనర్చు। నాచమనముఖకర్మంబు * లందుపష్ట
భావఫలమొందు నెగడికి*బాచనమున। కింధనములిచ్చి ధనముల* నెసఁగ మెసఁగు॥

గరుపారుట = పులకించుట.

క॥ నరపతియానందాశ్రులు। కరసరసీజములనొత్తి *కనుదనియఁగ న
య్యిరువురఁ జూచుచు మేనులు । గరుపారఁగఁ గ్రుచ్చియెక్కు కౌఁగిటఁ జేర్చెన్ ॥

తోటక॥ గరుపారఁగ మేను ప్రకంపమునన్। బొరిఁ దొట్రుపడన్ బద*ముల్ దొలఁగన్
జొరనెచ్చొటు లేమిన*సువ్యయభీ। భరమొందినఁ జే*ర్పడు*భావములోన్॥భా॥

ఉంగరము= అంగుళీయకము.

చ॥ గరుడకిరీటిజాతులఁ బ్ర* కాశమునొందిన మేలిపచ్చ పా
లురవుగఁ గూర్చితీర్చినస * ముజ్జ్వలకంకణముల్మహీసుతా
కరములనల్లనల్లనాడి * కంబగునంగుళులన్వెలింగె నుం
గరములు మేలితీఁగియలఁ * గన్పడుపుష్పఫలంబులోయనన్॥ భాస్క॥

గరిత = స్త్రీ= పతివ్రత.

గీ॥ గరితరతనంబ నాయంబ * గురు నిబంత॥ ఆహోబలపండితీయము॥

గరుసు = మరియాద = కట్టడి.

క॥ గురునకు నాకున్ బాంధవు । లరయఁగఁ గూరిమికిఁ బాత్రమగు మరదైనన్
దురమునఁ జుట్టరికంబును । గరుసునకొను చేలఁగల్గుఁ *గౌరవనాథా॥ భా॥

ఈపద్యంబునందుఁగల గరుసుశబ్దమునకు బాంధవమునుఁ గట్టడియనియర్థము.

చ॥ పరిభవచింతచిత్తమునఁ * బట్టుకొనన్దలపోతలున్ వగల్
గరుసునదాఁటనించుకయుఁ * గంటికిఁగూరుకురాక॥ రామా॥

ఈపద్యమందు గరుసునదాఁటననుచోట మేరమీఱఁగానని యర్థము.

మొగ్గరము = వ్యూహము.

గీ॥ మెఱుఁగుమెఱసినట్లు * మెఱయంగ నరదంబు। కర్ణికారకేతు * కాంతివెలుఁగ
నంపగములగురునినలయించి కడచియుం। ద్రజునికొడుకు మొగ్గ*రంబుసొచ్చె॥భా॥

గరపచేల్= మొఱపనేలయందలి చేలు.

గరువు = ఒకచెంపకునొరుగుట.

చ॥ గరువునఁ గ్రొత్తచెంగలువ * కచ్చుఘటించినమాళిఁ జుట్టి చెం
విరికతెఱంగునంబసిఁడి* తీఁగలనింపినజిల్గుపాఁగబం
భరనిభవాసనాపవన * పారణదేలనలందికస్తురిన్
మరకతమౌక్తికాదిమణి * మండనమండితుఁడయ్యెనయ్యెడన్ ॥ మను॥

తొగరు = ఎఱుపు.

గరగరిక = శృంగారము = నేర్పు = తెలివి-

క॥ గరగరిగనుండి రెండవ । మరునింబలె వచ్చు తేని* మైబొల్చుమదిన్
బారిపారఁగలపఁగఁగూరిమి। కరమెలమిన్ మొలకలెత్తఁ*గనుఁగొనితనలోన్॥ య॥

మూలము-

గీ। గుఱుజుగుఱుపోఁతుగుఱువెంద*గుఱుగుగుఱిగి। గుఱుసుగుఱువులుజేగుఱు*గుఱువుగొరక
గొరిజగొరవంకచరచుట*చిరిగెచెరిగె। చెరివెచెచ్చెరచొరుటయు*చొరవశౌరి॥ ౫

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణము తెలుపఁబడు-

గుఱుజు = శిఖరము-

చ॥ అరుదఱు చూడఁగా ననురె * నఁదులఁగ్రందుగఁ గుందనంపుఁబె
న్గుఱుజులయందు దాఁకొనిన * గ్రొత్తగు పుత్తడిబొమ్మ లెల్లెడన్
సొరిదినితేని సోఁబనపు * సొంపుఁగనుంగొనవచ్చినట్టి య
చ్చరపువుబోఁడ్లచందమునఁ* జక్కఁదనంబున నొప్పఁ బెంపుగన్॥ యయాతి॥

గుఱుపోఁతు = గవయము-

గుఱుపోఁతుగుఱుసువట్టి॥ అప్ప॥

గుఱువెంద = వృక్షవిశేషము-

క॥ గుఱువెందఁజైత్రుఁడొందినఁ। గరమలుకన్నాలియపుడు* కఱచిన సునువా
తెరమీఁదఁగాననగుపలు। వరుసయనన్ ననలుపల్లవముపైఁదోచెన్॥ పారి॥

గుఱుగు = శాకవిశేషము-

"ఎరవు" అనుపదమునకు వ్రాసినయాముక్తమాల్యదలోని "గుఱుగుం జెంచలి" అను పద్యమును ౧౧ వ పుటయందుఁ జూచుకొనునది-

గుఱిగి = స్వల్పమృత్పాత్ర-

గుఱుగుఱులుబెట్టుము* గ్గుఱునువండి॥ ॥అప్ప॥

గుఱుసు = దంతాదులమూలము-

చ॥ వరుసఁదలప్రహారముల*వాజులనొంచుచుఁబద్ధవత్కలే
బరములనుగ్గుగాఁగరథ* పఙ్క్తులఁవ్రేయుచుఁగొండలెత్తిస
త్వరగతిఁగుంభముల్వగుల * వైచుచుదంతులదంతకాండముల్
గుఱుసులఁగూడిరాఁదిగిచి * ఘోరనిశాచరకోటిమోఁదుచున్॥ భాస్క॥

గుఱువులు = పరుగులు-

క॥ నరుఁడును రాధేయుఁడునొం। డొరువులతోఁబెనఁగువేడ్క*లుల్లంబులలో
గుఱువులుహరఁగఁబొలిచిరి। యిరుదెఱఁగులసైన్యమునకు * నేత్రఱమిగులన్॥ భా॥

జేగుఱు = ఎఱుపు-

సీ॥ గిరగిరవ్రాసివే * గిరపడిజేగుఱుకొండలై॥ అప్ప॥

గురువు = గొప్ప- దొడ్డు.

క॥ గురు నుపదేశమునడుపుఁడు । బురహరవిజ్ఞాత్రవేగ * మునవాకవితోఁ
బొరయండభ్యాసనమునను । గురువుగ నాహారమెప్పుడుఁ*గొనఁడేచవులన్॥ భా॥

గొరక = చిన్నయాఁకె - బాణము.

గీ॥ కొఱివినడగొండకైవడి*గునుకునాక్క। యొంటిగానిమహీనాథుఁ*డొదిగద్రేయ
గొరకమేనుచ్చిధరగాఁడి*శిరసువిసరె । లేదసృక్సారమనుచుఁదె*ల్పెడునసంగ॥

గొరిజ = డెక్క. ఇదిఖురశబ్దభవమనికొందఱందురు.

మ॥ హరిణంబొక్కటికుక్కతండముఁబులిం*దానీకమున్ దోఁచియు
ర్వరఁగాలూఁదకదాఁటునేటలవికిన్ * వాహంబు నడ్డంబునూ
కిరసావల్లభుఁడేసెభల్లమునసిం*గింగాళ్లజోడింపుచో
గొరిజల్ నాలుగు ద్రెవ్వసేనబొగడన్ * గోదండపాండిత్యమున్॥ మను॥

గొరవంక = శారిక.

శ్లో॥ గోరంకుః పక్షిజాతౌతు భవేన్నగ్నకవందనోః॥ అనువిశ్వప్రకాశికనిఘం
టువువలన నీశబ్దము గోరువంకుశబ్దమునితోఁచినది.

మ॥ శరసంధానముతోఁ జెగొన్నియడుగుల్ * జౌజౌవ్వనన్ దాఁటియ
ద్ధరణింగాల్గొనిదోఁణముల్ దివియుదో * ర్దండంబులంజేఁది యే
సిరిబోయల్ దినుమంచునార్చిపరఁగన్ * జిట్టాసలండాయుచున్
గొరవంకల్ మొఱవెట్టినట్లు గుణముల్ * ఘోషింప రోషింపుచున్॥ మను॥

చరచుట = వ్యాపించుట.

గీ॥ గట్టినయసునశీతాంశు * దొట్టిగిల్లి । తరళచంద్రాతపము నేలఁ * జరచికాయ
వంతదురటిల్లి వెన్నెల*వగచివగచి।గంధవతిపట్టియొకభంగిఁ*గన్నుమోడ్చె॥ భీ॥

చిరుగుట = శిథిలమగుట- బ్రద్దలగుట.

చ॥ చొరనిబిలంబులున్ వెడలఁ * జూడనిక్రంతలుగాలురాపడన్
చిరుగని త్రోవలున్ విడియఁ * దీర్పనిగొందులు నాలుబిడ్డలే
కరయనిరేలు చీమచిటు * కన్ననువిప్పనిమూఁకలుంబయిం
జిరుగని కోకలుంగలవె * చేరినయీాసునకోటి కచ్చ్యుతా॥ సో. హరి॥

చెరుగుట.

చేటను జెరుగుట చెరువులోఁ జొరఁగఁజేసె॥ అప్ప॥

చెరువుట= గ్రుచ్చుట, అలంకరించుట.

చ॥ కరమునన్నశూలమునఁ * గ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ
కరములుగా గజాశ్వభట * కాయములన్ గుదిగ్రుచ్చినట్లుగాఁ

జెరువుచువచ్చువానిఁగురు ❊ సింహుఁడుజూచిమదాంధసింధురో
త్కరశరఘాతిభీషణముగాఁ ❊ గఁజెన్నటువిక్రమోద్ధతిన్॥ భార॥
సీ॥ పసిఁడికెంజాయలింపెసలారజడముడిఁజెరివినమందారసురభికుసుమ॥ ఎ. హరి॥

చెచ్చెర = శీఘ్రము.

చ॥ కురుపతికిన్ యుధిష్ఠిరున ❊ కున్ సకలక్షితిపాలసేవ్యసు
స్థిరవిభవాభిరామునకు ❊ ధీరునకున్ దగసర్వలోకసుం
దరమగుదానినొక్కసభ ❊ ధాత్రికపూర్వముగానొనర్చిచె
చ్చెరఁగొనిరమ్ము నీదయిన ❊ శిల్పకళాకుశలత్వమేర్పడన్॥ భా॥

చొరుట= ప్రవేశించుట.

క॥ నరుఁడును సాత్యకియు వృకో । దరుఁడును మనసేనఁగలఁచె ❊ దరు సైంధవుఁజే
రిరినీకుఁదగునె నరునిన్ । జొరనిచ్చినయేనివారిఁ ❊ జొరనీననఘా॥ భా॥

చొరవ = ప్రవేశము.

గీ॥ అలవరించిమున్న ❊ యధ్యయనంబునఁ । జొరవగలిగిధర్మ ❊ చరణవేది
యైప్రజాభిరక్ష ❊ యధ్వరకరణంబు । వలనుమెఱసినడప ❊ వలయునధిప॥ భా॥

మూలము.

గీ॥ తరమతరవాయిపాతర ❊ తరచెవిత్తు । రి తరిగొండయు తిరుగ తి❊రిగెతిరుగుడు
తిరిసెనెత్తురుకూఁతురు❊ తెరవుతెరలె । తెరలతెరతెరువాటువు ❊ ష్కరదళాక్ష॥
ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు తెలుపఁబడు.

తరము = పురుషాంతరము- శక్యము - క్రమము.

క॥ నిరతంబుబ్రహ్మమొదలుగ । వరుసనయెడతెగకయిట్లు ❊ వచ్చినవంశం
బురుభుజనీవుండఁగనీ । తరమునవిచ్ఛిన్నమగుట ❊ ధర్మువెయనినన్॥ భా॥
క॥ తరతరమ ప్రజలఁజునిమెడు । నరునప్పటియెత్తికోలు ❊ నకునరవిద్యా
ధరఖేచరులతిభీతిన్ । బొరసిరితమదెసకునేమి ❊ పుట్టునొయనుచున్॥ భా॥
చ॥ అరదముపై నుదగ్రుఁడగు ❊ సంగిరునిన్ గనిజెమ్మెగఁబునన్
దరహసితంబుజెన్నొసఁగ ❊ దానవసూదనుఁడల్లనిట్లనున్
మరలు మునీంద్ర నీకువస ❊ మా యసమాయుధకేళి కేలికిన్
దరమెమదీయసాయకవి ❊ తానములిప్పుడగోలుపుచ్చవే॥ సౌ. హరి॥

తరవాయి= అనంతరము.

సీ॥ పురుషుఁడింపులనొక్కపొలఁతిరమింపుచుఁదరువాయిజవరాలిమరునియింట॥ కొక్కో॥

పాతర = ధాన్యాదిగర్తము.

శ్లో॥ 'ధాన్యాదిగర్తకాపీనంపాతారంపాటికఁతథే' తిపర్యాయపదమంజర్యాం.

ఇంపువలననీశబ్దము పాఠాంతరశబ్దభవమని తోఁచుచున్నది. (పునరుదాహరింపఁబడినె
సీ॥ పెరిగిననూతిపా * తరబాఱియల. ఆముక్త. పెరుగుటయాకవిమతమున రేఫమేకా
తరచుట= మథించుట.
క॥ వెరగొప్పఁగ వేనజనే । శ్వరుదక్షిణకరతలంబు * సంరంభముతోఁ
దరువంగ నరణిమథన । స్ఫురణుండగుజాతవేదు * పోలికయమరెన్॥ ఎ. హరి॥
బిత్తరి = విలాసిని.
సీ॥ సురపొన్నఁజేరిబి * త్తరికేరినవ్వన నెమరునవ్వినరీతి * నాదవెఱరులు. కాక- మ॥
తరిగొండ = మందరపర్వతము.
క॥ సిరిమీఱినరాజులచే । వరిమానిసితపముపూని * వచ్చిననెకకన్
దొరవేలుపలుకనిలుకడ । తరిగొఁడ యమీనుఖాన తలఁపులనైలవా॥ యయా॥
తిరుగ = రెండవసారి. (డమెడుఁ
గీ॥ అనఘమణికంధరుండట్లు * తనదుతపము । విఘ్నమొనరించుకొనుటకు * వెతబా
దిరుగఁదప మొనరింపఁగ * దొరకొనినను । యిపుడురంభతోనున్నాఁడొ యెఱుఁ
తిరుగుట=సంచరించుట-భ్రమించుట-మరలుట. (గవలయు॥ కళా॥

ఈశబ్దమునకుఁ దిమ్మకవి రూపద్వయముఁ గనంబఱచినాఁడు. అందులకు వ్రాసియున్న యుదాహరణములు మూఁటిలో శ్రీపర్వరామాభ్యుదయములకుఁ బాఠాంతరములు గానఁబడుచున్నవి. ఎట్లనిన:— తే- గీ॥ ఉడుకుగన్నీరువడయంగ * నొఅలుచునువి । చేష్టయైయూరకుండుచు * జెలులతోడఁ । దిరిగిపొగలుచువేనలి * విరియమనల । యవలఁదిరుగుచున్నదియక్కటకట॥ క॥ "తిఱిగినకపులంగనుఁగొని" అనుచోట "విఱిగినకపులంగనుఁగొని" యని పాఠాంతరము. భాగవతమునందు, మ॥ ఉఱుకుంగుంభయుగంబుపై హారిక్రియన్ * హుమ్మంచుపాదంబులం । దిఱుగుంగంఠమువెన్నుఁదన్ను * నెగయున్నైలాగతిన్॥ ఈపద్యమునకుఁ దిమ్మకవివ్రాసిన పాఠమే గానవచ్చుచున్నది గాని, భాగవతము నప్పకవ్యాదు లుదాహరింపకుండుట చేతను, బహుప్రయోగములకిది ప్రతిఘటించుటయేకాక, దీనిననుసరించు ప్రయోగములు గానరాకుండుటచేత నీరూపాంతరమంగీకరించుట ప్రామాణిక సమ్మతము గాదు గావుననిది లఘురేఫమేయని యెఱుంగవలయును. ఎరచూడవలయు.

చ॥ అరదమునెక్కి కేతనపటాం * చలచంచలమైనతాల్మితోఁ
దురగజవంబుమున్నడువఁ * ద్రోచికడంగెడిచిత్తవృత్తితోఁ
దిరిగెడుబండికండ్లపగిదిన్ * భ్రమియించు మనంబుతోడ నా
హరిసనుదెంచిసత్యసము * దంచితకాంచనసౌధవీథికిన్॥
క॥ తిరిగినపందలనేటికిఁ । బురికొలుపఁగనున్నవారు * పోదురుగాకీ

కురుపతిజయంబుగొనియి । ద్ధరయేలంజూడనేర్చె * దసెవినునన్నన్॥ భా॥

తిరుగుడు = సంభ్రమము.

క॥ ద్విరదములొరిగెడివియు నె । త్తురుగ్రక్కుచుఁ దూలెడివి క * దుప్రతైకలయం
దిరుగుడుబడునవి భువిఁబడి । పొరలెడివియును య్యెఁబవన * పుత్రమునుమునన్॥

తిరియుట = బిచ్చమెత్తుట.

చ॥ దురమునఁ దెంపుఁ జేవయును * దుర్దమలీల వెలుంగుచుండను
స్థిరతశమంత పంచకవి * శిష్టతలంబునఁ బోరి సద్గతిం
బొరసెడు నీకు నైవగపు * బుట్టువు బంధులు రాజదేవులుం
దిరియుమరింక వారికగు * దీనతకోర్వక యుమ్మలించెదన్॥ భా॥

నెత్తురు = రక్తము.

తిరుగుడను పదములోఁ జూడవలయు.

కూఁతురు = పుత్రిక.

క॥ ధరఁగొండొక కాలమునకు । సిరిదళుక్కొత్తంగ నింద్ర * సేనయనఁగఁ గూఁ
తురు పుట్టెనాదు బొలిచిరి । శరనిధికడచంద్రపద్మ * సద్మలపోల్కిన్॥ నల॥

తెరవు = మార్గము.

సీ॥ కామములమరల్ప * గానోపుధీయుండు విరజస్కుఁడైముక్తి * తెరవుఁ గాంచు॥ భా॥

తెరలుట = విచ్చుట.

క॥ తెరలినబలములఁ గనియు । ద్ధురవృత్తిఁ బ్రహస్తుఁడతని * తోఁదలపడియెన్
గరిఁ గేసరి హరిణముఁ బులి । నురగము గరుడుండుఁ దలపడ్డ * యొప్పమరంగన్॥ తి॥ ఉ॥ రా॥

తెరలఁగ = లెస్సఁగా.

క॥ నరపతులయ్యెదికొక్కల । కరిగిమహీపతులచేత * నరిఁగొనిధనమున్
దెరలఁగఁ దెచ్చినమార్గముఁ । బరువడి నెఱిఁగింపుమాకుఁ * పరమమునీంద్రా॥ భా॥

తెర = తరంగము.

సీ॥ తెరలెత్తి సప్తసా * గరములు వొరలంగ వరుణదేవుఁడుగొండ్లి * పరిభవించె॥

తెరువాటు = మార్గచౌర్యము. (సో॥ హరి॥

సీ॥ భోజనార్థులఁ దుష్టి * బొందించునతఁడును దెరువాటువలనఁ ద * స్కరుల చేత॥ భార॥

మూలము.

క॥ దరికొనుటపరియుపందిరి । దురటిల్లుటదురము కుమరు * దురదురదొరకెన్
దొరదొరయుటవొరకొనుటయుఁ । గరుణావనరాశిహృతస * కలపలలాశీ॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొని కాలుట.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొనికాలుట.

క॥ దరికొనిదహనుండెగసెను । పరుసను సహదేవుసకల ❋ వాహినిమాద్య
త్కరులపయిఁదురగములపయి। వరరథములపైఁ బదాతి❋వర్గములపయిన్॥ భా.

దరి= ప్రాంతము - తీరము.

క॥ కురునృపతినిను సంసారము । దరిఁద్రొక్కినవారమింకఁ ❋ దలఁకుదుమేసం
గరమునకు నేమునీకై । పొరలితిమెల్లైన నవుడ ❋ పోయెదమనుచున్॥ భా.

క॥ సిరిగుబ్బచన్నుఁగొండల । దరులంగటి మొగులపగిదిఁ ❋ దవిలితిరుగు న
మ్మరుతండ్రి మనుపు నసముల । నెరయనమీరఖాన సింగి ❋ ణీసుల్తానా॥ య.

పంచచామరము॥ దరింగరంబునిల్చిపాల్చి ❋ దాఁటి నీటిలోఁబారిం
బారిన్మనింగి తేలి తేలి ❋ పొల్తుకల్దలిగ్గుర
చ్చురల్మలంగ లంచమిచ్చు ❋ సంభ్రమందుఁబుట్టుచున్
ధురీల్న లేచునట్టిజాడఁ ❋ దోఁపఁజూపరెన్నఁగన్॥ య.

చ॥ కరిపతి నీరుఁద్రాగఁగుటుకుఁ ❋ గాఁజనుదెంచిన కూర్మరాజుసం
గరమొనరించుచుండి తమ ❋ కంబున నీళులుబాసి పీఁకమై
దరి నడరంగఁ బట్టునది ❋ తత్సమయంబున రెంటి గూడను
న్వరపునసూఁదిచిత్తమున ❋ వేగిరపాటునులేక చంపుమీ॥ భా.

పందిరి= ఛాయమానము.

సీ। నైత్యపాండిమలుతు❋పారాంతమునఁజేరెనిరులుక్రొంద్రాతపం❋దిరులవిరుల॥ ఆము.

దురటిల్లుట= దుఃఖించుట.

క॥ ధరణీరాజ్యమునాకును । నరవరసౌఖ్యంబునేయు ❋ నా? నీవిమైన్రే
దురటిల్లదుష్కరంబగు। నరణ్యవాసమున కేగు ❋ నట్టిదయైనన్॥ భా॥

దురము= యుద్ధము.

క॥ నరనాథయింకభీష్మని । దురమునకుందేకుమేను ❋ దోర్బల విభవో
ద్ధురతంబాండుకుమారో । త్కరముండత్సేనలను మ ❋ దంబణఁగింతున్॥ భా॥

కుదురు= ఆధారము.

క॥ కరి తురగ రథసమితిపొం । పిరివోయెడునాదులక్ష్మి ❋ పెంపునకెల్లన్
సరసిరుహనయన నీవ కు ।దురుగానానరించెదఁగు ❋ హూలమెసఁగన్॥ భా.

చ॥ సురస రసాయనంబులును ❋ జక్కనిచక్కెరకమ్మతేనియల్
పరిపరి రీతులన్వలచు ❋ భక్ష్యఫలంబులు పానకంబులున్
దురదురఁగొంచునెచ్చెలుల ❋ తోఁజనుదేరఁగ నప్సరోజనో
త్తరతరళాక్షులేగిరిము ❋ దమ్మున దమ్మున శ్రీమదమ్మునన్॥ భా.

దొరకుట= లభించుట.

చ॥ పరహితశీల సత్యకుల ❋ భావ దయా శమధర్మపుణ్య స
చ్చరితవివేకబుద్ధిభయ ❋ సత్త్వగుణంబులు కాంతలున్న య
ప్పౌరువునఁబోవుచర్మనయ ❋ పుత్త్రికలందొకయింతసౌఖ్యముం
దొరకునె మోసపోయి కడు ❋ దూషితచిత్తుఁడనైతి నక్కటా॥ రామా॥

దొర= ప్రభువు. సామ్యము.

క॥ కురుపాండవసైన్యంబుల । దొరలడియాలములరొప్పు ❋ తో మెఱయుసము
ద్ధురవీరధ్వజములఁబోలి । చిరి శౌర్యస్ఫూర్తిమూర్తిఁ ❋ జేకొన్నక్రియన్॥

చ॥ కురుకులజుండు పాండునకుఁ ❋ గుంతికిఁబుత్త్రుఁడు రాజధర్మ బం
ధురచరితుండు నీ వతని ❋ తోడరణంబొనరించెదేని వి
స్తరముగ నీదు వంశమును ❋ దల్లిని దండ్రినిఁ జెప్పుచెప్పినన్
దొరయగునేని నీ కెదిరి ❋ దోర్బలశక్తినతండు సూపెడిన్॥ భా.

దొరయుట= సమానమగుట. చేరుట.

చ॥ సరియగు నాకు దివ్యశర ❋ జాలములందలపోసిచూడ న
న్నరుఁడు దృఢత్వలాఘవగు ❋ ణంబులఁదక్కువ దూరపాత వి
స్ఫురణగరంబుఁబట్టఁబడు ❋ భూవరసౌష్టవరేఖనేమియుం
దొరయఁడు ధైర్యశౌర్యపటు ❋ దోర్విభవంబుల హీనుఁడెంతయున్॥ భా.

చ॥ మరునకుఁ జైత్రమంత్రి వన ❋ మండల రాజ్యఫలైక కాంచనో
త్కరము కరంబొసంగుటయుఁ ❋ దావులబచ్చులు సేరి తచ్ఛదా
వరణము వాయ విప్పి పరు ❋ వంబున నెన్నికకెక్కఁజేయుచున్
దొరయఁగ నీవుగంటె చెలి ❋ ధూర్తవతంస మలీమసాళులన్॥ వసు.

దొరకొనుట= సంభవించుట. ఆరంభించుట.

క॥ శరనిధిఫేనంబున నా । హరివాందిజగద్విరోధి ❋ యగు వృత్రునిఁ దాఁ
బరిమార్పనీకు విజయము । దొరకొనియెంగాక చీన ❋ దోషము గలదే॥

క॥ గురుఁ డైదుదివసములు ని । ర్భరసమర మొనర్చెనతనిఁ ❋ బరిమార్పఁగ నా
వెరవున నర్జును ప్రాపున । దొరకొని యెహుతాగ్నిభవుఁడు ❋ ద్రోణసుతుండున్॥ భా.

మూలము.

సీ॥ నరములు నరలును ❋ నురుగులు నెరవును, నెరసుచప్పరము డె❋ప్పరము పరగె
పరగించె పరిమార్చెఁ ❋ బరిగొనెఁ బరిపరి, పరుసు దాఁపరమును ❋ బరిపరాకు
పరిఢవిల్లుట పరు❋వంబు బొంపిరివోయెఁ. బెరిగొనెఁ బురణించెఁ❋ బురుడు పురుగు
పురికొల్పెఁ దుంపురుల్ ❋ పురపుర పెరడు పెు, రపెరిగె పెరుగుపొ❋ రకలుపొరలె

పొరుగుపొరిఁబొరిపొరయుట * పొరపొరిగొనె। బరడుబనిమేను బుజుజులు * బరవసంబు
బరిబరాబరిబిరుసున * బ్బురముబుడువ । బెరసెఁగొన్బ్బర ఖాయలు * పరమపురుష॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

నరములు= నాళశబ్దభవమని కొందఱందురు.

క॥ నరములుఁ బ్రేవులు నెమ్ములు । వెరవారఁగఁ ద్రుంచి త్రెంచి * విటిచియుదగ్ర
స్ఫురణమునలోననుండిన । గరళము చందమున నోర్వఁ * గారాకున్నె॥ రామా.

నరలు= పలితకేశములు.

క॥ నరలుగల ఖామునైనం । దరుణులు రోయుదురు డాయ * ధనపత్తునైనం
బురుషుఁడు దుర్వారజరా । పరిభూతి నశిష్టభోగ * బాహ్యుఁడు కాఁడే॥ భా.

నురుగు= ఫేనము.

చ॥ కరువునఁ బోసిరో, విధునిఁ * గాంతిసుధాబ్ధితరంగ దెచ్చి గం
డరువొనరించిరో, హరుజ * టాస్థలికిందొడవైనయేటి పె
న్నురువునఁ జేసిరో యనమ * నోజ్ఞసితచ్ఛవి నుల్లసిల్లు సుం
దరతురగోత్తమంబు * దవుదవ్వులఁ గాంచిరి చారులోచనల్॥ భా.

నెరవు= శ్రేష్ఠము- ఉచితము.

చ॥ ధరణిపుఁడెందు నేఁడగడు * తాఁజననూరట కొక్కనిందగున్
దొరనానరించి సంపనరి * దుర్బలు చేఁజెడఁ డాతఁ డర్థభూ
కరితురగర్ధిలేకకొఱ * గాఁడటు సేయ ద్విజాన్యుఁ డల్కకా
నెరవునతండు చన్వలయు * నిందుగమర్గ బలోర్విఁ యీఁదగున్॥ ఆము.

నెరుసు= తప్పు- లేశము.

సీ॥ ఆశార్థులము మాయ * హంక్రియాస్ఫురణకు, నెరుసు బట్టకుమయ్య * వరుణదేవ॥ నై.

చప్పరము= శాలావిశేషము.

చ॥ తెరయును మేలుకట్టుదగు * దీపములుం జెలువొందమేలుచ
ప్పరమునఁ జారుహృద్యమగు * పాన్పున నాదటనిద్రనొందు న
గ్గురువధకారిగాంచి మదిఁ * గ్రొత్తగఁ గ్రోధము సందడింప సు
స్థిరతఁ దలప్రహారమునఁ * దెల్పెఁ దృణీకరణాభిరాముఁడై। భా॥

డెప్పరము= కీడు- ఆయాసము- కష్టము.

చ॥ పరమపతివ్రతం గడుత * పస్విని పాండవధర్మపత్ని ధ
ర్మరత నయోనిజం బ్రకృతి * మానవభామినిగాఁ దలంచి డె
ప్పరములుపల్కఁగాఁ దగునె * బాల్యము దక్కవు దుష్టవాసనం
బెరిగితి నీనిమిత్తమున * బెద్దగ దుఃఖితులైరి పాండవుల్॥ భా.

పరగించుట = ప్రయోగించుట.

క॥ శరములొకఁడొకఁడు పది పది । పరఁగించిన మూఁటమూఁట * పార్థుఁడు నొంచెన్॥
సీ॥ హార్దిక్యుని తనుపైఁ జల్లుగ * సంపగములు । పరపి వైదర్భుఁ డచ్యుతు * గరుడకేతు
నాక్రయమ్మున సారథి * నాకశరమునఁ । దాఁకనేసె రథ్యమ్ములఁ * దరలనేసె॥ ఎ-హ

పరిమార్చుట = సంహరించుట.

(ఈశబ్దమునకు 22 వ పుటలో "దొరకొనుట" కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

పరిపరివిధములు = అనేకరీతులు.

(ఈశబ్దమునకు 21 వ పుటలో "బురబుర" కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగములఁ జూడందగును.)

పరుసు = సమయము - విధము.

చ॥ గిరికుహరస్థితంబులగు * కేసరులం జడిచేర్చు నప్పయో
ధరముల గర్జలం బెగడి * దాఁగఁగనున్నవి యున్నచోన య
చ్చెరువున గుండియల్వగిలి * చేష్టితమేమియు లేక యుండెన
ప్పరుసున వాన తోన మృగ * పఙ్క్తులు మ్రగ్గుట చెప్పనేటికిన్॥ హరివంశ.
క॥ బరవసమెసఁగఁ ద్రిగర్తే । శ్వరుఁడిట్లను నుచితమింక * జననాయకుఁడె
ప్పరుసున నానతిచ్చెను । దొరలేమ నిరట్లు సేయఁ * దుదిఁ గార్యమగున్॥ భా॥

దాపరము = గోపనము.

తే-గీ॥ రమణి నా పట్టున నుదాప * రమ్ము గలదె॥ కళాపూర్ణోదయము.

పరాకు = స్మృతిలేకపోవుట.

ఉ॥ అవ్వలి దిక్కు మోముద్రిప్పి * యంబుననొండులతోడ ముచ్చటల్
ద్రవ్వుచునొక్క కోమలిప * రాకుననుండఁగ ధూర్తుఁడొక్కరుం
డివ్వల వచ్చి వంచనమె * యిచ్చను మించు మెఱుంగుటద్దము
న్నవ్వుచుఁ బట్టెదానిచర * ణంబులకున్నదుమైన మేదినిన్॥ నైషధము.

పరిఢవిల్లుట = ప్రకాశించుట.

సీ॥ ఒకచోట సాలభంజికక్రీలు పన్నిన, మురిపెంపు గొండ్లిని * బరిఢవించు॥

పరువము = పరిపాకము.

క॥ పరిమళము చెడదు వాడదు । పరువము దప్పదు పరాగ * పరిభరితంబై
నిరతము జగజేకమనో । హరమగు నీకుసుమరాజ * మంబుజవదనా॥ హరి॥

పొంపిరివోవుట = నిండుట.

(ఈశబ్దమునకు 21 వ పుటలోఁ "గుదురు" కుఁగా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.)

పిరిగొనుట — పెనఁగొనుట.

తే. గీ॥ ఇవ్విధంబునఁ బల్కిన * నింతిపలుకుఁ। గాననేరకతనయప్ప * కడకుమగుడ
నరిగె నెవ్వగమనమునఁ బిరిగొనంగఁ। జిన్నఁబోయిన మోముతో సింహబలుఁడు

పురణించుట — సామ్యమగుట.

మ॥ పరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహుఘనుఁ డ * శ్వత్థామ గాండీవితోఁ
బురణింపందగువాఁడు వీని కెనయౌ * భూలోకసంచారులె
వ్వరు లేరీతఁడు బ్రాహ్మణుండనినభా * వంబూనఁగా నొర్వమిం
దరమూహింపఁగ లేమకా నిజము చం * దంబయ్యెడిం బోరులన్ ॥ ॥భా॥

పురుడు — జాతాశౌచము, సామ్యము.

క॥ ధరణిఁగడుఁబేదవారును। బురిటికి ఘృత తైలధాన్య * ములుముందఱఁ జె
చ్చెర సంగ్రహింతురవి మన। కరుదుగ నతిదుర్లభంబు * లర్థములేమిన్ ॥భా॥
క॥ పురుషోత్తముతోఁ జెప్పదు। పురుడితఁడననిట్టులుపొల్లఁ * బోవునె నీకున్
హరికివినుహస్తిమశకాం। తరమెన్నఁగ రజ్జులింకఁ * దక్కుముకుమతీ॥ ౧-హరి॥

పురుగు — కీటకము.

సీ॥ పురు డీడు పురికొల్పు పురి తుట్టెపురుగులు॥ ॥అప్పకవీయము॥

పురికొల్పుట — ప్రేరేపించుట, ఉత్సాహముఁబుట్టించుట.

(ఈ శబ్దమునకు 19-వ పుటలోఁ "దిరుగుట" కుఁగా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

తుంపురులు — శీకరములు.

సీ॥ కరువలినెగయుతుం * పురులముమ్మరమొల్లఁ గ్రమ్మెడుపుష్పాళ్ళదుమ్ముగాఁగ॥య॥

పురపురఁబొక్కుట — మిక్కిలి దుఃఖపడుట.

క॥ నరుఁ డనునయించె వెస న। న్నరపతి నెత్తుచును దాను * నయమున వనటం
బురపురఁబొక్కుచుఁ గురుభూ। వరయిద్దఱి తెఱఁగు రామ * వాక్రువ్వంగన్ ॥భా॥

పెరడు — దొడ్డి.

సీ॥ ......పెరుగుట నిక్కుట * పెరుగు పెరడు॥ ॥అప్పకవీయము॥

పెరయీఁగ — తేనెటీఁగ.

క॥ పెరయీఁగలగతిఁగవయుచుఁ। బొరిఁబొరిఁగణుదురుల పగిదిఁబొదువుచు నెఱుకై
వెరవునఁగాకులఁగ్రోఁతులుఁ। బరువడిఁజీఁకొనుచుఁ భంగపఱచుచున్ ॥భా॥

ద్వి॥ గిరులెక్కఁ చరులందుఁ గ్రిక్కిఱియున్న। పెరలతేనియలాని పెల్లార్చికొనుచు॥ ౪౦॥

పెరుగుట = తెగుట.

చ॥ కరఁగినపూఁతచేఁగనక * కందుకకాంతి వెలుంగుచన్నులం
బెరిగినదొడ్డముత్తియపుఁ * బేరులు వాయఁగ మన్మథాంకముల్
తరుణుల నంబికావిభుఁడు * దార్కొనుచోఁ గనుచోటుమాటుగాఁ
వరగలుసల్లు శీకర వి * తానము మానముఁ గావకుండునే॥ ॥సో-హ॥

పెరుగు = దధి.

క॥ తరువంబెట్టిన చట్టుల। పెరుగులు మును గిలకరించి * పేర్చిన వెన్నల్
గురువులెసఁగఁగ్రోలిపిదప। నురులం ద్రొక్కుచును బోవునురుతరశక్తిన్॥ ౨-హ॥

పొరకలు = ఈనెలు.

సీ॥ ......పొరలుటచీఁపురులు * పొరకలుబరికట్టె॥ ॥అప్పకవీయము॥

పొరలుట = పరివర్తించుట, పొంగిపొరలుట.

(ఈశబ్దమునకు 21-వ పుటలో "దరికిఁ" గా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

చ॥ తరుణులవీరమద్దియల * తాఁకునఁ జిందఱ వందమైన క్రొ
న్నురువులలోన శైవలము * నూలుకొనంగ నితంబ పఙ్క్తిపైఁ
బొరలుతరంగరాజి విరి * పువ్వుల వీడినకుంతలంబులన్
బరఁగఁబదంబులందెరఁగి * పైఁబడ నేర్చు విటాలికైవడిన్॥ ॥సో-హ॥

సీ॥ కాఁగినయెసరుల*కరణిఁబొరింబొరి శరధులుపొంగుచుఁ*బొరలఁబడియె॥ భా॥

పొరుగు = ప్రాంతము.

క॥ బిరుదులగు మగలు గలరని। తరమిడిచంపింపఁజూచె * దవు జనముల నీ
పొరువునఁబోవెఱతుము మా। పురమును రాష్ట్రమును విడిచిపొమ్మోటమికైనన్॥ భా॥

పొరిఁబొరి = మాటిమాటికి, (పొరియనియుంగలదు)

(ఈశబ్దమునకు 25-వ పుటలోఁ "బెరయఁగ" కుఁగా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

క॥ తురగముఁ దురగముఁ గరిఁగరి। నరునరుఁడును దేరుఁదేరు * నలిఁదాఁకిన న
ప్పొరుసదనమేమిచెప్పదుఁ। బొరిమిణుఁగురులెసఁగెఁగైదువులపొడిరాలన్॥ భా॥

పొరయుట = పొందుట.

క॥ దొరకొననిదానిఁగోరక । దొరకొనినఁదనమమత్వ * దుష్టహృదయతం
బొరయక విగతవిస్పృహులగు । పురుషులు శుచులేలతీర్థ*ములువారలకున్ ॥భా॥

పొర = త్వక్కు, కౌటిల్యము.

సీ॥ పొరలెత్తిఘనసారతరువులఁదనుదానఁ దొరఁగినపచ్చకప్పురపురజము ॥మను॥

క॥ హరియొక్కఁడు * నీవాకందువు । బరమాప్తులుగల్గనరుఁడు * భారవుఁబనికిం
జొరనలుకడునీకూరిమిఁ । బొరఁబొచ్చెముగాకయుండఁ * బోరఁగవలదే॥భా॥

పొరిఁగొనుట = చంపుట; పొరిఁబోవుట = చచ్చుట.

క॥ ఎరవలిఁబొందినయడవుల । దరికొనుచందమునమిగుల * దర్పముమెఱయన్
హరిసేనకణఁగిదైత్యులఁ । బొరిఁగొనఁగాఁజొచ్చెముష్టి*భూరుహతతులన్ ॥భా॥

క॥ ఉరగాంగనఁగనిపట్టెడు । గరుడునిక్రియ శక్తిఁబట్టి * క్రమ్మఱవైచెన్
నరసుతుఁడుశల్యసూతునిఁబొరిఁబోవఁగనార్చెఁబొందు*పుత్త్రిబలంబుల్ ॥భా॥

బరడు = గఱుకైనపట్ట; బరిమేను = ప్రక్క.

సీ॥ బరుఁవబ్బగానానఁబాలుఁద్రావుట బరిమేనుగందవుఁజెక్కుమీఁదిబరడు॥అప్ప॥

బరుజులు = గజ్జెలు.

సీ॥ ......బరికట్టెబరుజులు * బరవసంబు॥ ॥అప్పకవీయము॥

బరవసంబు = ఉత్సాహము.

(ఈశబ్దమునకు 24-వపుటలోఁ "బరుసు" నకుఁగా వ్రాసియున్నప్రయోగ
ములఁ జూడందగును.)

బరి = పార్శ్వము.

బరిమేనను శబ్దమునకుఁ బైనవ్రాసిన ప్రయోగముంజూడఁదగును.

ద్వి॥ బరులునుబిరుదుజబ్బలుమధ్యములును।శరములుఁజెవులునుజెక్కులోష్ఠములు.

బరాబరి = హెచ్చరిక.

సీ॥ మరునిముందఱబరా*బరిసేయకంచుకికులముచేతులవెండి గుదియలనఁగ॥ పారి॥

బిరుసు = కాఠిన్యము.

చ॥ బిరుసుగనేఁటికిం దఱుచుఁ * బేరెలెదు శూరుఁడవైన నిల్చి నీ
పరుసదనంబుఁజూపుమని * పాండుతనూజుఁడు చిత్తజల్లుగాఁ

గుఱియుపయోధరంబు క్రియ * ఘోరశిలీముఖ వృష్టిముంచినం
దురమున నభ్రవాహనుఁడుఁ * దూలె బలంబులుఁ గూలె నెల్లెడన్ ||

అబ్బురము = ఆశ్చర్యము.

దీనినద్భుత శబ్దభవమని కొందఱందురు.

చ|| శరనిధిరాజు పాలఁదెర * చాలువిధంబున నొండొకళ్ళవి
స్ఫురితమనః ప్రసాదరస * పూరము పెంచెదెరలో యనంగ న
బ్బురమగుడాబ్దికాలములు * బొల్పు తెరల్ప్రహిమీల నెత్తిరొం
డొరులకుమాటుగాఁ బ్రణయ * యోగముఁదాఁ దెరలెత్తి పైకొనన్ ||

||రామకథాభిరామము||

ఉ|| అబ్బురపాటుతోడ నయ * నాంబుజములు వికసింపఁ గాంతిఁబె
ల్లుబ్బి కనీనికల్ వికసి * తోత్పలపఙ్క్తులఁ గుఱిమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁజన్నులు గ * గుర్పొడవన్మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బతిలంగఁ జూచె నల * కూబరుసన్నిభు నద్ధరామరున్ || ||మను||

బురద = పంకము.

చ|| దురములవారువంపుగమిఁ * ద్రొక్కఁగలేచినదుమ్ము గ్రమ్మినన్
బురదయియుండు నాకడలిఁ * బూనిక నేనిక మూఁకఁ జేసి వే
మరు బుసకొట్టఁగా నెగయు * మవ్వపుఁదుంపురు నీటిచేత రా
నిరిపయిఁ గూర్మిమైమగుడఁ * జెల్వుగనించిన యాభగీరథా || ||య||

బెరయుట = కలియుట.

క|| గిరిజయు గిరిశుండును నొం । డొరులకు నైదవ మొనర్చి * యొక్కఁడొకళ్ళం
బెరయఁబడసి పరమసుఖా । చరితాత్ములైరి జగము * సమ్మద మొందన్ ||భా||

కొబ్బరకాయలు = నారికేళశలాటువులు.

సీ|| బిరుదులబ్బురము కొబ్బరకాయ బెరయుట|| ||అప్పకవీయము||

మూలము.

తే. గీ|| మరులు చెమరించె నొకమరి * మిరియము చలి
మిరియు మురిపెంబు మురియలు * మురువు మురిసె
మెరమెరయనంగఁ దెమ్మెర * మొరసె మొరప
వాన కృతకేతరోక్తిని * ర్వాచ్యమహిమ||

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

మరులు = మోహము.

సీ॥ నునుదీఁగెఁ జేరికిఁ గొననీని మొయిదీఁగె మురిపెంబు డెందంబు మరులుకొల్పె ॥భా॥

చెమరించుట = ఆర్ద్రమగుట.

ఉ॥ కంపనలీలమై నసదు * కౌనసియాడఁ గుచద్వయంబు న
ర్తింప లలాటరేఖ చెమ * రింపఁగ హారలతాగుళుచ్ఛముల్
తుంపెసలాడఁ గంకణము * దుధ్వనితాళగతిన్ జెలంగఁగా
సంపెఁగనూనెయంటె నొక * చంద్రనిభానన కంసవైరికిన్ ॥ ॥పారి॥

ఒకమరి = ఏకవారము.

(మరియనఁగా వారార్థకము గావున నది రెండుమూఁడు విధములుగఁ బ్రయోగింపఁబడు. ఇమ్మరియనఁగా నీసారి. ఇట్లూహింపవలయును, ఒకపరి యనియునుగల దదియు నేతదర్థమే. లఘురేఫమే.)

క॥ ధరణియుఁ గశ్యపవైశ్వా । నరమార్కండేయులోవి * నజగద్ధితవా
క్పరులై రొక్కెడఁ దారొక । మరి గోష్ఠినిరలినుండి * మనుజాధీశా ॥భా॥

క॥ సురసరిదాత్మజుఁడును శర । గురుఁడును గర్ణుండుఁ దెగుట * కుందలఁకక యొ
వ్వరి బాహుబలముఁ గొని యి । మ్మరి కోల్తలఁ జేసి రొక్క * మునవారసికిన్ ॥భా॥

మిరియము = మరిచము.

క॥ తరుణకిథా స్త్రీపతికెనిఁ । బరిచుంబన వేళదంత * పరిపీడనమి
త్థురసంబుఁ బానకములో । మిరియపుఁ గారంబువోలె మెచ్చొనరించెన్ ॥నై॥

చలిమిరి = శైత్యము.

సీ॥ చల్లనయివం బిగరుజీము చలిమిరి చలి............॥ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

చ॥ సురభికురంగనాభికలి * చొక్కపుఁ గుంకుమఁ గప్పి కుంకుమ
స్ఫురితము మోష్మఁ గప్పురపు * సోఁకులమానిపి కప్పురంపుఁ జ
ల్మిరి మెఱుఁగుం జవాది నెడ * లించి కదంబము గూర్చి నెచ్చెలు
ల్తరుణి కలందిరన్నియును * దత్తనువాసనఁ బూవుఁగట్టుచున్ ॥ప్రసూ॥

మురిపెము = సొగసు.

(ఈశబ్దమునకు రాఁగల 30-వ పుటలో "మురియుట" యను శబ్దమునకు వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

ద్వి॥ మురిపెంబులింపారమొగిమృదంగాదివరవాద్యములువేడ్కవాయించువారు॥ర

మురియలు = తునకలు.

క॥ తరులును గిరిశృంగంబులు । నురువడిఁగొని మీఁదవైవ * నురుపల్లములన్
మురియలు సేయుచునయ్యు । చ్చరకొదుకుఘనుఃకళావి*శారదుఁడగుటన్ ॥రా॥

మురువు = శృంగారగర్వము, సంతోషాతిశయము.

సీ॥ కరములుదునిసిన మురువుఁజెప్పెడివారు పొట్టలుచీరినఁ దొట్టువారు ॥రామా॥

మురియుట = సంతోషించుట.

క॥ కరములు రెంటను దాల్చిన । పరికరములఁ జూచియతనిఁ బరమేశునిఁగాఁ
బరికించిలేచివలఁగొని । మురియుచుసాష్టాంగదండములొనర్చె వెసన్ ॥అప్ప॥

మెరమెర = కలఁక, అనఁగా హృదయగ్రంథి.

క॥ పురుషుండన వేఱొక్కఁడె । పురుషోత్తముఁడైననేన పురుషోత్తమతా
స్ఫురణకుఁబురుషత్వంబును । మెరమెరగలదదియ కాదె మేకొనఁగ్రియలన్ ॥భా

తెమ్మెర = వాయువు.

చ॥ హరికిన్ స్వాస్థ్యముగల్గె, వహ్నికినిఁ బ్రాజ్యస్ఫూర్తియబ్బెన్, నిశా
కరమార్తాండుల కాత్మమండల సమగ్రప్రౌఢిసంధిల్లెఁ దె
మ్మెరకామోదముపూనఁగల్గెఁ ద్రిజగన్మిత్రుండు కాకుత్స్థుఁ డు
గ్ర రణక్షోణి సబంధు వర్గముగ లంకానాథునిం ద్రుంచినన్ ॥హరినల॥

మొరయుట = ధ్వని సేయుట.

క॥ సురలార్చిరి తూర్యంబులు । మొరసె ననేకంబులపుడు మోదమున మునుల్
హరిహరులంగీర్తించిరి । సురేంద్రునగ్గించి రధికశుభవాద్యములన్ ॥భా॥

మొరపవాన = శర్కరిలవర్షము.

సీ॥ మొరపనేలయనంగ మొరసనేలయనంగ శర్కరిలావనిసంజ్ఞవెలయు ॥ఆం-భా॥

తే॥ మొరపవానపెల్లుఁ గురిసెనులాకతతి । డుల్లఁబడియెఁ బిడుగులెల్లయెడల ॥భా॥

మూలము.

తే॥ రమణ రహి రంగు రట్టడి రజ్జులాఁడు । రెండు రెంటము రెట్టించె రెడ్డి రొదయు
వరుస వరిచేను వరవు డోవరి వరకులు । వరుగు వరుజులు వరువు సేవకసురాగ.

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

రమణ = ఒప్పు.

తే॥ జనులు నిగ్రహా నుగ్రహశక్తుఁడైన । రాజు శాసనమునఁ జేసి రమణతోడ॥ భా॥

రహి = కోరిక.

సీ॥ ....రహిఁ గళల్వాను సర్వజ్ఞమౌళి॥ ...॥వసుచరిత్రము॥

రంగు = ఒప్పు.

క॥ ....రంగుగ నెలకొన్న గోపరత్నంబునకున్॥ ...॥అప్ప॥

రట్టడి = అధికము.

ఉ॥ రట్టడి కాముసూరి పెద రంగయసోముఁడు గాంచె వేడుకన్॥ ॥అప్ప॥

రజ్జులాఁడు = ప్రల్లదుఁడు.

సీ॥ రంకెలు రజ్జులు రమణరక్కసి రహి॥ ... ...॥అప్ప॥

రెండు = ద్విసంఖ్య.

సీ॥ తనకులంబునకట తక్కువకులముల రెంటను బరిణయశ్రీవహింప॥ అప్ప॥

రెంటము = ద్విపటి (దుప్పటి)

సీ॥ కటిమానికంబుల గములరేటలుగఁ గూరిచిన మేల్పట్టంపు రెంటములును ॥య॥

రెట్టించుట = ఇనుమడించుట.

క॥ నిజభూషణాతపత్త్ర । ధ్వజకంకటబంధ వేష్టితము లైనకురు
వ్రజగాత్త్రశకలములు వా । రిజనాభ కనుంగొనంగ రెట్టించె వగల్ ॥భా॥

రెడ్డి = జాతివిశేషము.

క॥ శ్రీ రెడ్డివేమవిశ్వ । క్ష్మారమణ కృపాకటాక్ష సమధికృతైశ్వ
ర్యారూఢవిభవశృంగా । మారారిపదాబ్జభృంగ మామిడిసింగా॥ ॥నై॥

రొద = ధ్వని.

లయవిభాతి॥ ...కా । క్ష్మీర కృతసేతువులదాఁకఁ జనుచో నచటఁ
గూరుకలహంస లగడై రొదలు సేయన్॥ ॥వసుచరిత్ర॥

వరుస = క్రమము.

ద్వి॥ వరుస దివ్యులు పుష్పవర్షంబు గురియ సురనాథుఁడా రాజు నుతు మేనితోడ॥రం

వరిచేను = కేదారము.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపును ... ...॥అప్పకవీయము॥

వరవుడు = దాసి.

సీ॥ బోనగత్తియ తొత్తు వరవుడు దాసినా॥ ... ...॥నిఘంటువు॥

క॥ వరవుల్లఁ గలసితనయులు। పరువడిఁదుడువంగఁగృష్ణఁ బనుచువగన్నా
సురరాజ్యదర్పమొప్పవి।దురుఁజెచ్చెరఁబనిచెదానిఁ దోడ్కొనిదేరన్॥భా॥

ఓవరి = గది.

సీ॥ ....ఓవరి విరవిరఁబోవుటయును॥ ... ...॥అప్ప॥

వరకులు = చిక్కులు; కపటపువంచనలు.

చ॥ స్థిరమతిబుఋశ్యశృంగునిటఁ దేరఁగ భూవర యేము సాల మ
ప్పరమ తపోధనోత్తముని పాలికిఁగాంతలఁ బంపు పంపినన్
సరసతరోక్తినేగి మునిసత్తము చిత్తము వచ్చునట్లుగా
వరకులఁబెట్టితెచ్చెదరు వారవిలాసినులెన్నిభంగులన్॥ ...॥రామా॥

వరుగు = ఎండఁబెట్టినకూరగాయలు.

తే॥ పెరుగు వడియంబులును బచ్చివరుగు లాలువు॥ ...॥ఆముక్తమాల్యద॥

ద్వి॥ వరుగులువడియములావససోదకములురుతరరుచినొప్పనూరుఁగాయలును॥ర॥

వరుజులు = మడిగనిమలు.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపును॥ ... ...॥అప్పకవీయము॥

వరుపు.

(పైశబ్దమునకు వ్రాసియున్న యుదాహరణముం జూడఁదగును.)

మూలము.

తే॥ వెలువరించుట సవరించె సలవరించె। విరులు విరవిరఁబోయె సీవిరులు విరివి
విరిసె విరవాది వెరసియు వెరవు కోస।లాత్మజోత్తానశాయి సీతానుయాయి॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

వెలువరించుట = బయల్పఱచుట.

తే॥ మృగయులందఱుఁగని వెల్వరించినిశిత।కాండములఁజెండిరొక పెద్దకాఱుఁబోతు
॥మను॥

సవరించుట = చక్కఁబఱచుట.

చ॥ ప్రిదిలిననీవిఁగేలసవ * రించుతలోదరి నోర్తుఁజూచిలోఁ
గదిరిన పాపభీతిఁ బతికన్నులు మోడ్ప ॥నైషధము॥

అలవరించుట=సంఘటించుట, లోఁబఱచుట.

క॥ ధరగుర్వర్థిజనానా । దర మొప్పదు నుమ్ము ధరణిధవ శుభకన్య
త్వర నాకన్యలసితవా । రిరుహసమాలోకనలవరింపుము వేడ్కన్ ॥హరినల॥

(ఇందుఁ బ్రకృతమగు నలమహారాజు కథయందు "లసితవారిరుహసమాలోకన" నలవరింపుమని యర్థము).

విరులు=పుష్పములు.

ఆ॥ మదగజాభిరామమృదులయానంబొప్ప । నల్లఁ బాలయుచును లతాంతరములఁ
గరములీలఁ గమ్మవిరులు గోయుచునున్న । పువ్వుఁబోఁడి నొక్క పొలఁతిఁ గనియె॥

విరవిరఁబోవుట=గాత్రావసానము, అనఁగాఁ జచ్చుట.

చ॥ సరసిజనాభ బంధుజనసంతతిఁ గయ్యపు నేలఁ జూడఁగా
విరవిరఁబోయె మేను నిడు వెంట్రుకవెట్టుచుఁ గంపమొందెఁ జే
నిరతము గాదు గాండివము నిల్వఁగ నోర్వవు గాళ్లు లేసు ని
ష్ఠురతకుఁ జాలనొల్ల నొకఁడున్న హిమేలుట యేటి సౌఖ్యముల్. ॥భా॥

సీవిరులు=వింజామరలు.

(ఈపదమునకుఁ గొందఱు చిఱుగొడుగులనిరిగాని యది సరిగాదు)

సీ॥ వింజామరములన వింజామరలనంగ వీచోపులనఁగ సీవిరులనంగఁ
జామరాహ్వయములు. ॥వేంకటేశ్వరాంధ్రము॥

శా॥ సారథ్యంబువహింపఫేముఁడు సితచ్ఛత్రంబు గాండీవి చె
ల్వారంబట్టఁగ సీవిరుల్పవలిడన్ ... ...॥భా॥

క॥ ఉచితగతిఁ జేరివంది । ప్రచయము గీర్తింప నెక్కె రథమం దొనరన్
రచియించిన వజ్రంబుల । రుచులంబోలు పారు సీవిరులు బెరయంగన్ ॥భా॥

క॥ ద్విరదంబుల నరదంబులఁ । దురగంబులఁ గాల్బలములఁ దూర్యంబుల సీ
విరులం గొడుగులఁ బడగలఁ । బరిస్ఫురితమయ్యెనతని పయనంబు గడున్ ॥భా॥

(అను నీపద్యత్రయమువలన సీవిరులనఁగా వింజామరలని యగపడును)

విరివి=విస్తారము.

చ॥ విరివి యొకాని పైఁబొగరు వెల్వడకుండెడు పూఁపచన్నులన్
సరవి యొకాని దంతురత చాలని సన్నపు ముత్తరంగలన్

దరశవిధంబెకాని నిసితత్వమెఱుంగని క్రొత్తచూపులన్
సరసిజనేత్ర పొల్పెసఁగె శైశవయౌవనసంధిఁజూడఁగన్ ॥కవికర్ణ॥

విరియుట=వ్యాపించుట, విడిపోవుట, వికసించుట.

తే॥ పరఁగఁబాండవాంబుధివెల్లి విరిసెనపుడు ... ...॥భా॥

క॥ ఖురములఁబూనిన రథముల । విరిసిన వెంద్రుకలు నెఱసి వ్రేలఁగ దశకం
ధరుఁడు బహుశైలావృత । శరీరుఁడై దక్షిణంబు సనఁగనుఁగొంటిన్ ॥భా॥

ఆ॥ విరియుఁ గువలయంబు విధిపథంబుఁజలించు... ...॥వసుచరిత్ర॥

(ఇచ్చట భూమివిచ్చిపోవునని యర్థము. కలువ వికసించునని భావము. రెండర్థములయం దేకరేఫమేయని మున్నుగాఁజెప్పంబడియెను)

విరవాది=మాలతి.

క॥ నరనాథసమర్పితమగు । విరవాదులదండమొప్పె వెన్నునిపాదాం
బురుహంబు నంగుటంబున । సురవినయాకాశగంగ కుపమానంబై ॥నై॥

వెరసి=మొత్తము.

చ॥ తరుచరసేన సాగరము దాఁటినచందమువీటిపెంపు వా
నరభటులున్నసొంపు కపినాయకులాడెడుపంతముల్ సవా
కరసుతుసొంపురాఘవుల గర్వములొక్కొకవానిఁగొల్చు పె
న్వైరసుల సంఖ్యలుంగలయ నేర్పననేర్పడఁజూచిరండొగిన్ ॥రా॥

వెరవు=ఉపాయము.

క॥ సురతంబునఁగడు నెక్కుడు । పురుషులకంటెను సుఖంబుపొలఁతులకు సురే
శ్వరయట్లగుటను నాకీ । వెరవున రమియించి నిలువ వేడుకగలిగెన్ ॥భా॥

మూలము.

సీ॥ ఆరగించుట యారఁగూర టారికయు నింపారె వాలారుఁజూ పారెకుఱును
ఆరటం బీరెలు గీరిక లీరమీ రూరక యూరుపు లూరె నూరు
ఊరార్చె నోరుచు టోరసిల్లుట కారు కారించెఁ బోకారెఁ గారుకొనుట
కూర కూరిమి కూరెఁ గూరిచెఁ గేరెఁ గేరడము కోరికలు కోరడులు కోరెఁ
గోరు గోరాడె గోర బంగారు మిసువ । గారె గీరనగింజలు గోరువెచ్చ
గోరు చీరికిఁగొనకుండెఁ జీరెఁ జూరు । చేరుఁదాఁపుట చేరువ చేరెఁగృష్ణ॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు)

ఆరగించుట = భోజనముం జేయుట. (ఇది తద్భవక్రియ.)

తే॥ అలరుఁబోఁడులువడ్డింపనచటఁగలహ। భోజనుఁడుదానుబహుభక్ష్యభోజ్యలేహ్య
చోష్యపానీయములమధుసూదనుండు। సారెఁగొనియాడుచునువేడ్క నారగించె.

ఆరఁగూరుట = లెస్సఁగానాఁటుట.

శా॥ ఈ రూపంబున సంస్పృతిందొరఁగి మీరెంతంతయేఁ జింతలన్
జేరంగోరక యూరకున్న నిటవిచ్చేయంగఁ జేయం గడు
న్భారంబే వినునంతయుంగలిగె నేబాలార్క బింబంబులో
నారంగూరిన యంధకారమన నాహా సాహసంబెట్టిదో ॥హరి॥

ఆరిక = ధాన్యవిశేషము.

ఆ॥ పూరివంటప్రాలు నారికబియ్యంబు। జంతువున్నఫలము శ్రాద్ధకృతికిఁ
గావు తుమ్ము నేడ్పు గాదుశ్రాద్ధక్రియా। చరణకర్మములఁబ్రశాంతివలయు॥భా॥

ఇంపారుట = ఒప్పుట.

ఉ॥ భూరమణీశ యాఘనతపోవ్రతచంగుని ఋశ్యశృంగునిం
దేరఁగఁబంచియాతనికి ధీయుత నీసుత శాంతనిచ్చినన్
భూరి సువర్షముల్ గలిగి భూమిసమృద్ధి వహించునన్న నిం
పారఁగ మీరువేగచని యామునిపుంగవుఁ దెండునావుడున్ ॥రామా॥

వాలారుఁజూపు = మొనవాఁడిచూపు.

శా॥ సైరంధ్రీల్ పయికెత్తి కజ్జలము పక్ష్మశ్రేణికందీర్ప వా
లారుంజూపుల మీఁదుఁజూచుతఱి ఫాలాంచచ్చతుర్థీనిశా ॥ఆము-మా॥

ఆరెకులు = తలవరులు.

సీ॥ ....యారెకుల్దలవరులారాటమారటం ॥అప్పకవీయము॥

ఆరటము = వ్యసనము. (ఆరాటమనియుంగలదు.)

లయవిభాతి॥ స్ఫారులగువారలనుబోరఁబడినెత్తురులు
గూరుటగరంబెడఁదకారటముసేయన్ ...॥వసుచరిత్ర॥

ఈరెలుఁగు = హీనస్వరము.

క॥ కారణమెయ్యదియగునో। వీరల దురవస్థకనుచు వెఱగందెడు నా
భూరమణుఁడుసభయునువిన। నీరెలుఁగుదలంకఁ బలికె రిట్లనిగోపుల్ ॥భా॥

ఈరికలు = పల్లవములు, తునకలు.

సీ॥ ....యీరిక లెత్తుటయుఁ గురువెట్టు ॥అప్పకవీయము॥

లయవిభాతి॥ ....సారణులఁ
వేరయిన చెంగలువయీరికలలోఁగా } ...॥వసుచరిత్ర॥

(ఈరికలనఁగా నిట ఖండములుగా నేర్పఱుపఁబడిన చెంగల్వమడుఁగులు)

ఈరము = పొదరిల్లు.

ద్వి॥ బీరముల్మెచ్చుచు భేదింపరాని । యీరముల్చొచ్చుచు నినరశ్మిలేని ॥రంగ॥

ఈరు = రెండు; (ఇరు యనియుంగలదు.)

క॥ ఈరే యొకశుభలగ్నం । బీరే వివరించి వరునకింతికిఁ గుశలం
బీరే యన వాచస్పతి । యీరేడుజగంబులేలు నేలికఁ బలికెన్ ॥వసు॥

ఊరక = మిన్నక.

క॥ నారాయణాభిధానులు । వారలు గయ్యంబుఁ జేయువారొక్కెడ నే
నూరక నిరాయుధవ్యా । పారతనైనుందు వాఁడఁ బరమాప్తుఁడనై ॥భా॥

ఊరుట = అభిలషించుట.

సీ॥ తానుసుధామయుఁడయ్యుఁ దరుణి కెమ్మోవిసుధారసంబునకు నూరూరుచుండు

ఊరు = గ్రామము.

ఉ॥ శూరుఁడవంద్రు నిన్ను మడుఁగుఁ జొచ్చుట శౌర్యముచొప్పె మాన మే
యూరికిఁబోయె నాజినృపు లోడుదురే నృపుఁ డన్నమాత్రమే
కౌరవవంశజాతుఁడవు గష్టపుఁజావునఁ దెచ్చికొంటి నీ
పేరునఁ బెంపుఁ గ్రుంగ నరిబృందము నవ్వఁగ నిట్లు సేయుదే ॥భా॥

ఊరార్చుట = ఆశ్వాసించుట.

క॥ ఊరార్చి యింక సుచితా । చారంబులు నడపుటయ యుచితకృత్యము దు
ర్వారంబగు విధిసేఁతకు । నేరికి నడ్డపడవశమె యేల యలఁదురన్ ॥నై॥

ఓరుచుట = క్షమించుట.

సీ॥ హరియాజ్ఞ రక్షించు సాక్షరోచ్చారపారుష్యభారమున కోరుచునె జిహ్వ ॥భా॥

ఓరసిలుట = ఒత్తిగిలుట.

క॥ ఓరగిలియుండకే యో । రోరి యకట మాసమీపపూరనె మనియున్
దూరముపోయితివీసా । ప్మోరీతిని నీకుఁ దక్కనే కానీరా ॥ఆము-మా॥

కారు = కాలము.

క॥ కారుమెఱుంగన మరుదే । వేరిమె తాననఁగఁ బైరివిడిదండల బం
గారపుబొమ్మనఁగాసిం । గారంబున దేవయాన కడుఁజెలువొందెన్ ॥య॥

కాఱించుట = బాధించుట.

ఉ॥ సంపదదక్కియుండఁగ నశక్తులనంజను మమ్ముఁబిల్చి పూ
జింప నతండు బేలె పతిసెప్పెడువారల బుద్ధినాఁడు మ
న్నింపఁడె యింకనేలయగు నీవడియాసలవచ్చి కీర్తిఁ గా
రింపక మానుమాతని చరిత్రము నీకునుమాకు వింతనే ॥భా॥

పోకారుట = చచ్చుట.

శా॥ ఓరా వెన్నకుఁబంధువచ్చె నిపుడాహా పుష్కరుండంతలో
కూరుండాయెనె యింక నేమనఁగవచ్చు న్నానిగర్వంబుఁ బో
కారంజేయక మాననేర్చునె మదీయంబైన బాహాసి దు
ర్వారారాతి కఠోరమస్తక నటత్ప్రాగ్భవ్యధారంబునన్ ॥నైరా॥

కారుకొనుట = సాంద్రమగుట.

క॥ కారుకొనిమేఘమాలా । కారంబునఁజాలనొప్పెఁ గౌరవసైన్యం
బారూఢ వీరరస వి । స్ఫారంబై యతఁడోఁచెఁ బాండవబలముల్ ॥భా॥

కూరలు = శాకములు.

సీ॥..................చేకూరుట కూరిమి కూరఁదినుట ॥అప్పకవీయము॥

కూరిమి = ప్రియము.

క॥ దూకొనఁగమొగి నాకా । హారముఁదెచ్చుకొనఁ జాల యటుగావున నా
కూరిమిపుత్త్రుఁడు నాకా । హారముఁగొనివచ్చినట్టి నాఁకలిదీఱన్ ॥రా॥

కూరుట = నాటుట, పొందుట, నిద్రించుట.

క॥ వారాక యాగ్రహవృత్తిన్ । కూరియు ధర్మంబునెడుటకుం జాలకు దు
ర్వారబలులయ్యుఁబాండుకు । మారులుశాంతాత్ములంద్రు మనుజాధీశా ॥భా॥

లయవిభాతి॥......కా। శ్రీరకృతసేతువులదారిఁ జనుచోనచటఁ
గూరుకలహంసలగడై రొదలుసేయన్ } వసుచరిత్ర.

కూరుచుట = సంధించుట.

సీ॥ రేఖాచతురాలఁగూరిచినయచ్చంబులొ రహిఁబైఁడి భువనంబురవలియక్షరసి॥య॥

క॥ మేరచెడకుండరేఫలు । కారంబులతెలఁగెఱింగి కబ్బంబులలోఁ
గూరుపవలయును సుకవులు । సారెకుఁదద్భేదములు విచారించిశివా॥ తిమ్మకవి॥

కేరుట = కేరడము.

గీ॥ తప్పగలభర్తమ్రోలసోత్ప్రాసఫణితిఁ । గేరడములాడుసతిమధ్యాధీర స్వాస్త్ర
పరుషవచనయధీరసబాష్పకుటిల । హారివచనధీరాధీరయనఁగఁజెలఁగు॥ నరస॥

ద్వి॥ ధీరుఁడైనిలచి గద్దించి యింద్రజునిఁ । గేరడంబాడి సుగ్రీవుఁడిట్లనియె॥ రంగ॥

క॥ కోరికలమఁజూరక యసం । గారూఢతఁగల్గియెల్ల యందున నమరుకా-
గూరినచిత్తంబులుగల । సారాత్మకులీపథమునఁ జనుటకుశక్తుల్ ॥భా॥

కోరడి = వృత్తి. కరగోడ.

సీ॥ .... కోరాడెఁ గోరడి కోరగినై ॥అప్పకవీయము॥

కోరుట, కోరు = భాగము.

సీ॥ .... కోరిక కోరుట కోరప్పనము ...॥అప్పకవీయము॥

కోరాడె = కోర.

(కోరడియను శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయు).

బంగారు = స్వర్ణము. (బంగరనియుంగలదు.)

గీ॥ దీవులాఱును జుట్టును దిరిగియుండ । దీవులకునెల్ల నేరేడుదీవి యొప్ప
మేరుకైలాసగిరులబంగారుగోడుగు। ధవళతరచామరంబులైదనకునమర ॥నై॥

గారె = భక్ష్యవిశేషము.

సీ॥ గారెలుభక్ష్యముల్ గారాము బంగారు ... ...అప్పకవీయము॥

గిరనగింజలు = క్రీడావిశేషములు.

ఉ॥ తోరపుగబ్బిచన్నులఁట తూఁగఁగఁబాఱుచుఁ గేరుచోండ్రొరుల్
గోరికనిక్షుదండములలోఁ గనుపట్టెడుముక్తికవ్రజం
బేరిచితెచ్చి వేదలిరు టీరములందు నెయారమొప్పఁగా
గిరనగింజలాడిరి సఖీజనముల్ మనముల్ జిగుర్పఁగన్ ॥నలరాజచరిత్ర॥

గోరువెచ్చ = ఈషదుష్ణము.

ఉ॥ క్రూరతకోర్చియుంచుకయు రోయకబైకొని యెల్లభంగులన్
వైరులఁజంపి భూప్రజకు వర్ధనముం గలిగించుపాడిపై
గోరరిగొంచుసద్క్రియముఁ గోరియొనర్చుట రాజధర్మ వి
స్తారముగా బలారికి వచస్పతి సెప్పుట యప్రసిద్ధమై॥

(గోరరియనఁగాఁ గొంచెపుఁబన్ను; ఈశబ్దమునకు స్వల్పార్థకత్వమందు లోకవ్యవహారముఁ దెలియుటకై గోరువెచ్చయని చెప్పఁబడియె.)

గోరు = నఖము.

రగడ॥ గోరగోరఁటనించితివా కలిగొట్టుగొట్టుగఁగోయఁబోసఁగవు
నారినారికడంపుఁ జాలెలు నాకు నాకులవృత్తినొసఁగవు ॥వసు॥

చీరికిఁగొనకుండు = లక్ష్యము సేయకుండు.

ఉ॥ దారుణదైత్యసాయక వితాన విజృంభణమాత్రలోపలన్
జీరికినైనఁగైకొనక సీరధరానుజుఁ డద్రిభేదన
స్ఫారబలోగ్రమైన పవిభంగి వెలింగెడిబాణముక్కుటన్
వైరి యురంబు వ్రచ్చి యసువర్గముతోఁ బెడఁబాపెఁ జెచ్చెరన్ ॥వి-హా॥

చీరుట = భేదించుట, పిల్చుట.

సీ॥ ......చీరుట పిల్చుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

చూరు = పొడి, చేరుద్రావుట = పడిదముద్రావుట.

సీ॥ ......చూరనఁగాఁబొడి చేరుద్రావుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

చేరుట = పొందుట, వచ్చుట.

క॥ చేరఁజనుదెంచిపాండవ । వీరుఁడు మత్స్యాధిపునకు వినతుండై దే
వా రాజవాహనములగు । వారువములనరయ నేర్తువ, నేర్పడఁగాన్ ...॥భా॥

చేరువ = సమీపము.

క॥ ద్వారవతినొక్కనాఁడం । దోరపుఁదనువక్కజమగు తొండయొకటి య
చ్చేరువ మెలఁగుజనులఁగని । నీరిదిగలగించునిట్లు నిలచినయేనిన్ ॥ ...॥భాగ॥

మూలము.

సీ॥ తారసిలచుట తీరు తేరసొమ్మె తేర తేటతోరము నారనారితీరు
నేరుపునేరెడు నోరు పూరేడును బూరిపేరెలువేరు పేరఁటాండ్రు

పోఱుపోఱాటమి పోఱుపోఱితమును బోఱచి బాఱాడి బాఱుబారి
బారిసమయుటయు బూరుగల్బారెలు బూరిటిల్లుటయును బేరజంబు
బేరములుంబోరగిలె బోరబోగుగొండ । మాఱిమసఁగుట మాఱేడుమాఱుతురును
మూరుకొనుటయు మేరలు మేరతోపు । శ్రితజనోద్యానమాధవాయితచరిత్ర॥
(ఈపద్యమందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

తారసించుట = సమీపించుట.

సీ॥ తారసించినచోటబీరానఁజూరఁబాఱియొకటిరెంటనిదొబ్బలురులనడఁచు (మను॥

తీరు = సొగసు, విధము.

సీ॥ తీరమీఱంగఁగస్తూరినామముదిద్ది బటువుతాయెతులుసందిటధరించి॥నలరాజ॥
ద్వి॥ క్రూరుఁడైపింగళాక్షునితోఁకఁగట్టి । కారాకు నురగాలికడువాడిఁద్రిప్పి
తీయన దిద్దిరఁద్రిప్పుచుమింటఁ । దోరణస్తంభంబుతో వ్రేసిచంపె ॥రఁగ॥

తేరసొమ్ము = ఊరకవచ్చినధనము.

సీ॥ .... తేరకుఁదేర తేరోరఁసొమ్ములు తేరముగను ॥అష్టకవీయము॥

ఏతేమట = వచ్చుట.

క॥ తేరకయుండఁగఁజేయుం । దేరంగాఁబోలియు విధి యధీనంబులు గా
కారయ విత్తంబులుపురు । పారంభాయత్తములే మహాబుద్ధినిధీ ॥భా॥

తేరు = రథము.

క॥ నేరమ్మునైవటులుర్ఁదొడి । తేరెక్కుఁడుదప్పఁద్రుంక డీలదునీకుఁగా
సైరంధ్రినెప్పెనీదగు । బీరంబునుబెంపులావు వెరవునుచూడన్. ॥భా॥

తోరము = గొప్ప, (ఇవిస్థూలశబ్దభవము)

క॥ ఆరెంషబలములందును । దోరంబైయున్నయట్టి దోఁచెం బాండు
క్ష్మారమణసుతబలము నర । నారాయణులునికిఁజేసి నావంజూడన్ ॥భా॥

నార = వల్కలము.

ఉ॥ నారలుగట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులోఁ దపో
భారమునంగృశుఁడయిన బ్రాహ్మణుఁడీ లలితాంగిఁ బెండ్లియై ॥ఎ-హరి॥

నారి = గుణము.

(నారంనరసమూహేస్యాన్నారీ-జ్యాతరుణీస్మృతా" యనిశబ్దలింగార్థచంద్రికలోఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన నిది సంస్కృతముగఁ గనంబడుచున్నది. అయినను "సీ॥ అల్లెయరినారిగొనయ మంచనఁగమౌర్వి" అనియాంధ్రభాషార్ణవములోనుండుటవలన నిట్లుచెప్పఁబడియె. సంస్కృతాంధ్రంబులయం దేకరూపంబు గలిగిన శబ్దములుగాఁ గొన్నిగలవు. పల్లకీ శబ్దము పల్యంకికాభవమనియు నాంధ్రపదమనియుఁ గనంబడుచున్నది. "ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైః" అని సంస్కృత ప్రయోగంబునుగలదు గావున నీశబ్దమునకు సంస్కృతాంధ్రములయం దేకరూపమనిగానిలేక తద్భవమనిగాని విచారింపవలయు. ఇట్టిశబ్దము లనేకములున్నవి.)

తే॥ కారణములేక యూరకే నారిదెగిన। విడిచిపెట్టక రణరసావేశమొదవఁ
బట్టికోదండదండంబుఁబరిఘుగాఁగ। విసరుచునువచ్చె వేఱొక్క వేల్పుజోదు॥పా

నీరు = జలము. ఇది నీరశబ్దభవము. (దీనిందత్సమమనికొందఱు)

ఆ॥ నీరిలోనఁదోఁచుతారకప్రతిబింబ। మొక్కయనఁగవెలుఁగుచున్నదాని ॥భా॥

నేరుపు = నైపుణ్యము.

క॥ ....నే। రుపునం బల్లేరు లవలఁ ద్రోయుచుఁజనుచున్ ॥ ॥ఆ-ము॥

చ॥ ......నే। ర్పునఁదలవంచి పీఠతటరూఢమణిన్ బొటవ్రేలిమీటు న
య్యనఘుఁడుకొండమీఁటినమహాద్భుతకృత్యముఁదెల్పునైవడిన్ ॥చ

నేరేడు = జంబువు.

ఉ॥ నేరెడుదీవియేలు ధరణీపతిముఖ్యులువీరెకూడి యు
న్నారు మనోరథంబులు మనంబులఁబాయకసంచరింపఁగా
నీరజపత్త్రనేత్ర యొకనిన్వరియింపుము... ... ...॥నై॥

నోరు = వక్త్రగహ్వరము.

శా॥ ఓరీబ్రాహ్మణ ధూర్త! నాయెదుట నోహో సాహసంబెట్టిదో
వైరంగోరినుతించు మాటలెటఁగావచ్చెం గృతఘ్నాయిదే
న్నారేమెవ్వరి కెవ్వరయ్యెదరు నిన్నుం బెంచి మన్నించినం
గారామైయిటు జేసితే తొలఁగుమింకంజాలు నీకార్యముల్ ॥సో-హ॥

పూరేఁడు=పక్షివిశేషము.

సీ॥ పూరేఁడు జగడంబు పేరుట పేరాఖ్య ... ...॥ అప్పకవీయము॥

పూరి=గడ్డి.

గీ॥ కాలఁ గేలఁ గోలఁ గపిల దండించిన । నరకవాసమునకు నరుగవలయుఁ
బూరి నీరు లెస్స యారసి యీ గోవు । సత్కరింప శుభము సంభవించు॥ ॥భా॥

క॥ నీరజగర్భాండంబుల । నారసి చూచినఁ దదీయ యత్నము వెలిగాఁ
బూరితుఁ డయ్యెనఁ గలుగ । న్నీరదదరహాస్యతత్త్వ నిర్ణయము సుమీ॥ ॥క॥

పేరెలు=లంఘన విశేషములు. (పేరెములని యుఁగలదు.)

శా॥ ఈ రావేలుపు ఱేఁడు దామగఁడుగా నేనోములన్నోఁచెనో
కా రాకాసులమొజ్జ కూఁతురనుచుం గార్కొన్నకోర్కుల్మదిం
బేరెల్వెట్టఁగ లోనఁ బూవిలుతుఁడుం బ్రేరేపఁగా నంతటన్
జేరంగాఁ జనుదెంచు రాజుఁగని వేచెం బాన్పుపై దిగ్గనన్॥ ॥య॥

పేరు=నామము, హారము, విశాలము.

"ఊరు" అను శబ్దోదాహరణములం జూడవలయును.

క॥ .... పేరెద పేరెమును పూసపేరుం బేరుం
బేరుం బోరచి పోరుం । బోరామియుఁ బోరితంబు భువి రేఫలజా॥ ॥తిమ్మకవి॥

గీ॥ ధారుణీపతినిద్దంపు పేరురమున । నలరెఁ బ్రతిబింబమును దాను నలరుచుండ ॥నై॥

పేరఁటాండ్రు=సువాసినులు.

గీ॥ పేరఁటాండ్రు రహస్తపంకేరుహములఁ । జాచి యెత్తిన నవకంపు జాజుగుండ॥నై॥

పేరుట=ఘనీభవస్వభావము.

ఉ॥ పేరిన నెయ్యి దుగ్ధమును బెర్గును మీఁగడయున్సదా వ్రజా
గారములందుఁ ద్రావి వెసగంతులువైచు మురారి నెంచఁగా
ధారుణి రూఢికెక్కు నవతారవిరామము చే లసద్భరల్
భార లగంబులం గలయఁ బల్కిన నుత్పలమాల చెన్నగున్॥ ॥అప్పకవి॥

పోరామి=స్నేహము.

క॥ పోరామి చుట్టమితఁడనఁ । గూరిమి చెలికాఁడనంగఁ గూరివరుస గో
త్రారి హరి బాంధవుల పే । ర్వేరం గుశలంబు లడిగి ప్రియమలరారన్॥ ॥ఎం-హరి॥

పోరు—పోరితము = యుద్ధము.

ఉ॥ వారు మహాబలుల్ హరియు వారికిఁ బ్రాపుగ లండు వారలం
బోర జయింపరామి యను బుద్ధి నెఱుంగుదునైనఁ గౌరవ
క్ష్మారమణుండు సేయఁదగు మన్న నెల్ల ... ... ॥భా॥

ఉ॥ కౌరవపాండవుల్ దెలుఁగుఁ గైకొని శాంతతఁ బొందియున్కి మే
లారయ నాకు నీకుఁ గులమంతకు నీనృపకోటికుర్వికిన్
బోరితమైన నింతకును బుట్టు మహాపద... ... ...॥భా॥

పోరచి = దుర్లభమైన ప్రశస్తవస్తువు.

గీ॥ గగనతలలక్ష్మి పోరచి గాఁగ నిడిన। జాలనొప్పారుముత్యాలజల్లి వోలె ॥పారి॥

ఉ॥ కోరినకోర్కి కుందగఁగఁ గుంతి సుతత్రితయంబుఁ గాంచె గాం
ధారియునక్కడన్ సుతశతంబు ముదంబొనరంగఁ గాంచె నే
బోరచియాఁడఁ బుట్టువునఁ బుట్టి నిరర్థకజీవనైతి ... ...॥భా॥

బారాది = అధికము, బహుళము.

క॥ వారిరువురుఁ దమలోపల। వైరముఁ గొని రాజ్యకాంక్ష విజిగీషువులై
హోరాహోరిం బోరిరి। బారాది దినంబు లవనిఁ బ్రజలు దలంకన్ ॥ఆము॥

[ఇచ్చట నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యాకారుఁడు "బారాది" యనఁగాఁ బండ్రెండని యర్థము వ్రాసినాఁడు గాని, ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు పండ్రెండు దినములు మాత్రమే యుద్ధము చేసినట్టుగా విష్ణుపురాణములోఁ జెప్పఁబడలేదు. మఱియుఁ "దూర్పుత్తిగాలిపరికించి దిగువ దెసపొలిమేర బారాదియగుదూరం బేగి" యని మనుచరిత్రములో నాకవియే ప్రయోగించెను. ఆఘట్టమున బహుత్వార్థమే గాననగుచున్నది. ఇదియునుం గాక. "క॥ ఓరోరి రాచవాఁడా। రారా నావెంటఁ దిరుగరా దాసుఁడవై। బారాది మాడ లిచ్చెదఁ। గోరా నీయప్పుఁ దీర్తుఁ గోరా యనుచున్॥ క॥ బారాదిసొమ్ములుండఁగ। హారము నే గొనుచుఁ జనియె నండజముప్రియం। బారసి ఫలకాముకులగు। వారలు గుణవత్ప్రియసఖి వదలవిడుతురే." ఇత్యాది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పాండురంగమాహాత్మ్యాది ప్రయోగములవలనను నట్లే కానఁబడుచున్నయది. కావున వ్యాఖ్యాత నిరూపించిన యర్థమునకు మూలము మృగ్యము]

బాఱు = పఙ్క్తి.

సీ॥ ....బాఱుగట్టుట దైత్యు బాఱికిఁ దప్పుట............ ॥అప్పకవి॥

బాఱి = ఉపద్రవము. శత్రుసమ్ముఖము.

క॥ వారిద్దఱివాలమ్ముల । బాఱింబడి యర్జునునకుఁ బ్రదుకన్వశమే
మీరెల్ల నెఱుఁగరే యా । వీరులదివ్యాస్త్రశస్త్రవిభవసమృద్ధిన్ ॥ ॥భా॥

బాఱిసమరుట = చంపుట.

క॥ తారాపథమున కెగసినఁ । బారావారమునఁ బడినఁ బాతాళము జొ
ర్వారగతిఁ బాఱిదూఱిన । బాఱిసమరిపుత్తుఁ గపులఁ బనుపుము నన్నున్ ॥రామాయ॥

బూఱుగలు = శాల్మలీవృక్షములు, ఊఁదువాద్యవిశేషములు.

సీ॥ బూఱుగచెట్లలో బూఱుగలూఁదుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

ద్వి॥ బూఱుగపూవు నిప్పుకలతో నెగడి । యూరయ విరహుల కగ్నియైనిగుడి ॥రంగ॥

బూఱెలు = భక్ష్యవిశేషములు.

సీ॥ ....బూఱెలు బేరంబు బేరజంబు......... ॥అప్పకవీయము॥

బూఱటిల్లుట = నిండారుట.

సీ॥ నివ్వటిల్లెననంగ నిండారెననఁ బూఱటిల్లెనా సమమునైయుల్లసిల్లు ॥ఆం-భాషా॥

గీ॥ పక్షిమృగజాతులెల్లను భ్రమసియిట్టు । నట్టులుగఁగొనఁ జెదరె వృక్షాదులదరెఁ
గురుబలంబులు బెదరె నంబరముదిశలు । బూఱటిల్లంగఁ జెలఁగుఁ దదారవమున ॥భా॥

బేఱజము = ధూర్తుని పేరు.

సీ॥ ....బేఱజమన ధూర్తుపేరు వెలయు॥ ॥ఆం-భాషా॥

బోఱగిలుట = ముఖము గర్భము నడుగుభాగము ద్రిప్పి శయనించుట.

కం॥ బోఱగిలు నించుకేనియు । నేరసినాఁ డేపుమీఱ నీలిగితాఁ జేన్
ఘోరశకటంబు చరణాం । భోరుహతలమున నెయితఁ డపూర్వపుశక్తిన్ ॥ఎ-హ॥

బోఱుగొండ = గొప్పతిప్ప.

సీ॥ బోఱుగొండ లనంగఁ బోఱలు క్రిందుగా బోఱగిలుట... ... ॥అప్పకవి॥

ద్వి॥ బోఱుతబ్బిలను గెంపులమరకతంపుఁ । దోరణంబున నింపుఁ దులకింపునట్టి॥రంగ॥

మారిమసఁగుట = సంహరించుట.

గీ॥ నారసములఁబొదవిమారిమసంగిన। శైలినఁజూచినరుఁడునసిలసుతుఁడు॥భా॥

మారేడు = బిల్వము. (దీనిన్మాలూరభవమనికొందఱు)

సీ॥ మారేడుఁబండులగారాముఁజెఱచునీ యెలచన్నుఁగవవేడుకలనొనర్చె ॥భా॥

మారుతురు = శత్రువులు.

సీ॥ ....వేమారుమారుతురన్ ...॥అప్పకవీయము॥

మూరుకొనుట = ఆఘ్రాణించుట.

గీ॥ పిలుచుదైవతపూజకునెలుఁగఁణఁగు । నల్లనల్లనఁదమిపుట్టనాసనరుగు
మూరుకొనఁజూచునెయ్యనఁజేరనరిగి।పరమహార్ఘ్యంబుచేనత్తపస్విసుతుఁడు

మేర = మర్యాద. (ఇదిప్రాకృత తత్సమశబ్దము)

సీ॥ కోరికాంతలతోఁజకోరికల్ చెలరేఁగ వారాశిగర్వంబుమేరమీఱె॥మను॥

మోరత్రోపు = ముఖత్రోపు.

సీ॥ మీరఱుమేరలు మోరత్రోపులనంగ ....॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

గీ॥ రాలెరాయుటరాణించెరాచుటయును । రావిరాణయురాణువరాయుడించె
రాపురాముల్కరాఁజుటరూపురూక । భార్గవాశ్వర్వగర్వసర్వస్వచోర॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహర్ణములుదెలుపంబడు.)

రాలుట = పడుట.

ఆ॥ రాలియున్నపుష్పప్రకరములవిదిర్చి । చెన్నుగానున్నజేసినసెజ్జయనఁగ ॥భా॥

రాయుట = ఒఱయుట.

సీ॥ ఇలధూళియెగసినఁబలుచగాకుండంగ రాసినతొడవులరజముదొరుగ ॥భా॥

రాణించుట = ఒప్పుట.

శా॥ రాణింపన్మఖలక్ష్మికి న్ముకురమైరంజిల్లవేపట్టికిన్
మాణిక్యాయతనంబొనర్చె గిరి యాత్మశ్రీప్రభావంబునన్॥ ॥వసు॥

రాచుట = పీడించుట.

ఉ॥ ....పాపముల్
రాచుటయొండెగా కిహపరంబుల కూరకదూరమై వయ
శ్రీచన...॥మను॥

రావి = అశ్వత్థము.

క॥ రావులునిప్పలు రాణదలిర్పన్ ॥ ... ...॥యయా॥

రాణ = వేడుక.

సీ॥ ....రాణరాణించుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

క॥ రాణఁదనరారిన పరాగముల రాగముల ...॥రాఘవపాండవీయము॥

రాణువ = సేన.

సీ॥ ....రాణువ రాపాడి ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాయిడించె = రాపుడువెట్టె.

గీ॥ నతమనస్కులౌ తాపసనాథులెల్ల । నతమనస్కులౌ తాపసనాథులుగను
వివిధబాధలనలయించె వెన్నడించె । రాయిడించెఁగలంచె నారావణుండు॥రా

రాపు = రాపిడి.

తే॥ రాముసామ్మనుటయు రారాపువలదు ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాముల్కు.

సీ॥ రాముల్కు రాను రావి.... ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాఁజుట = ధూమసహితముగా మండుట.

సీ॥ రాచుట రాఁజుట రాయుట రాలుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

రూపు = రూపము ; రూక = క్షుద్రనాణ్యము.

సీ॥ ....రూపుట రూపవిరూపురూక ...॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

తే॥ రేవు రేఁగుటచెలరేఁగె రేఁగుఁజెట్టు । రేలు రోకలి రోఁజుట రోలు రోఁత
వారకయువారకంబులై వారములును । వారువము వారని దయ దేవేరి నారి.

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడును.

రేవు = జలావతరణప్రదేశము.

శా॥ రేవుల్ మాపుమతంగజంబును మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్ ॥ఆముక్త॥

రేఁగుట = విచ్చిపోవుట.

క॥ చేయఁదొణంగిన గాంధా । రేయులు వెసనుక్కుపెట్ట రేఁగిపయిపయిన్ ॥భా

రేఁగుఁజెట్టు = బదరీవృక్షము.

గీ॥ మహితకమలమధురమధురసాస్వాదన।పరవశాత్త్రమైన భ్రమరకాంత
రిక్తబుద్ధినకట రేఁగుఁబువ్వులరస । మాను నెల్ల బేలవైతిగాక ॥భా॥

రేలు=రాత్రులు.

శా॥ రారాజెంతయు దీనవృత్తిఁ జవులారంబల్కఁగా విన్నయే
నీ రేయూరకనిద్రపోదునటె యిట్లేలంటివీరోత్తమా ... ...॥భా॥

రోకలి=ముసలము.

గీ॥ రోకళులుఁబుట్టువంబులు స్రుక్స్రువాజ్య । పాత్రదండకమండలు వేత్రములును
నివియులోను గాఁగలిగినయిద్ధ హేమమయములాక్కటనడిపించెమనుజనాథ.

రోఁజుట=వగర్చుట ; రోలు=ఉలూఖలము.

సీ॥ ....రోఁజు రోకలి రోలు రోవెలంది ॥అప్పకవీయము॥

రోఁత=అసూయ.

క॥ అనవుడుగురుఁడిట్లనుగ । ర్జ్జనిచందమును మున్నెఱఁగుదు రోఁతఁ బొలుచున్
వినుమెఱిఁగియున్నయది గా । వున నీతండర్ఘ్యరఘుఁడవుల దలపోయన్ ॥భా॥

వారక=ఉడుగక.

ఉ॥ వారకయిట్లుపూనివనవాస నిరంతరదుఃఖమున్మహా
వైరికృతాపరాధ దురవస్థయునోర్చి శుభంబునొందఁడే
యా రఘురాముఁడట్ల వసుధాధిప నీవునుదుఃఖమింతయున్
సైరణనోర్చిపొందెదవు సర్వమహీవలయాధిరాజ్యమున్ ...॥భా॥

వారకంబు=సొమ్ము.

క॥ వారణ ఘోటక ఖాండా । గారంబులు మొదలుగాఁగఁగలరవములతో
సూరిమత యిన్నియునునీ । వారకములుగాఁగ సొమ్ము వగవుము బుద్ధిన్ ॥భా॥

తే॥ కమ్మలంపిన రమ్మనికమ్మలంపు । వారకాంతలవలపించువారకములు
మందులడిగెదవిందు కేమందునోయి । ... ...॥వైజ॥

(ఇందు, సొమ్ములు వేశ్యలను వశీకరింపుచున్నవియని ప్రకరణరీత్యాయర్థమగుచున్నది.)

కైవారము=స్తుతి.

క॥ శారదమధురాలాప వి । శారద యిందార్గ్ని శమన సలిలేశ నుతి
ద్వారమున నిషధపతిఁగై । వారంబొనరింపఁదొణఁగె వాచాప్రౌఢిన్ ॥నై॥

వారువము = అశ్వము.

చేరుటయను శబ్దమునకు వ్రాసినయుదాహరణములఁ జూడవలయు.

వారనిదయ = అనివారితకరుణ.

క॥ దారిద్ర్యముచేఁగుందుచు । నేఱనినడుగంగఁబోవ కెంతయుఁగృశతన్
జాఱిన విప్రున కుర్వర । వారనిదయ నీగిఫలము వాగ్గోచరమే ...॥భా॥

దేవేరి = రాజుభార్య.

క॥ కారుమెఱుంగన మరుదే । వేరియ తాననఁగఁ బైఁడివిరిదండల బం
గారపుబొమ్మలనంగా । ... ... ॥య॥

శ్లో॥ లఘుర్నాస్తిజకారస్యా లఘుస్సస్యకదావిన ... ...॥కారిక॥

(ఇందులకీగ్రంథకారుఁడు రచియించినపద్యము.)

మూలము.

సీ॥ కంజాతనాభ జకారపదంబునఁ గలుగదు లఘువుసకారపరము
నందులేదెపుడు శతాంగరేఫంబైన మొదలనా రెంటినిమూలకారుఁ
డుభయయుగ్వర్ణాళి నుచ్చరించుటఁ జేసి యత్యల్పముగనుండునంచుఁదలఁచి
చెప్పెదవానిఁబెంజెరయనుజరుగుట నురనురగ్రనుక్కనసురనురనఁగ
నింకఁబ్రాక్కవులెచ్చటనేనిఁబ్రాస । యతులనిడినవితక్కంగ నాజకార
పరమునను లేదు లఘువుసవర్ణపరము । నందుగురువును లేదుదయాపయోధి.

మూలకారుఁడథర్వణాచార్యులు. "ఉభయయుగ్వర్ణాళినుగ్గడించుటఁజేసి" యనఁగాఁ "జజౌ-తదౌ-పబౌ-వర్ణా-నమరావససంయుతా" అని జకార సకారములను మొదటఁజెప్పుటచేత ననియర్థము.

పెంజెర = సర్పవిశేషము.

తే॥ చెలఁగుసర్పభేదంబులుజెఱ్ఱిపెంజె । ర పసరికపాము నాఁగ ...॥ఆంధ్రభా॥

చ॥ బరవసమొప్పఁగాలి తడఁబాటుమెయిం గవిదూఱి యొక్కకు
ర్కురము తమంబులో మెఱయుకోఱలతోఁగబళించిపొట్టపెం
జెర నడుమంచుఁదెచ్చికని చేవదొఱంగక త్రుంచినైచెఁద
ద్ధురు బిరుదప్రమాదములకుం బతిమోద విషాదశాలిగన్ ॥మను చ॥

కుర్కురమనఁగా శునకము. పొట్టపెంజెరయనఁగా సర్పవిశేషము.

జరగుట=కడచుట, వెడలుట.

క॥ గరుడుఁడు నడువఁగ దూరము । జరిగిహరియు సలిలపాలు సన్నిధి బాణా
సుర గోగణములయునికియు। స్థిరముగ వినియతని దిక్కు నేరు తలఁపునన్॥ సో. హ.

జరపుటయును రేఫమేయగునని తెలియఁదగు.

☞ సకారపరగురు రేఫములకుఁ దృతీయాశ్వాసమున నుదాహరణము లీయఁబడును.

మూలము.

ఆ. వె॥ సరస సరవి సరకు సరువడమ్మును సరుల్
సరకుఁగొనఁడు సురిగె సురకరువలి
సురఁటి సరిమొదలుగఁ జూడంబడు పదంబు
లందు లఘువె నూతనాభ్రమూర్తి॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

సరస=సమీపము.

క॥ కరితురగరథపదాతులు । పరివేష్టింపంగఁగొలుచు ప్రజముండఁగా
సరసజనార్దనుఁడుంజన । నరిగిరివేఁటాడ ధరణి యల్లలనాడన్॥ సో. హ.

సరవి=క్రమము.

విరివియను శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

సరకు=వస్తువు.

క॥ నరకుఁడు యాగంబులకున్ । జారకుఁడు మీరనుచు నాద్విజులనడఁచుటయున్
సరకులు చూఱాడుటయున్ । వరకులకన్యకలఁబట్టి వాఁడేగుటయున్॥ సో. హ.

సరువడము=ముద్ద.

క॥ అరుదుగనపుడొక్కొక్కయెడ । మరకతమణిపాత్రగగన మండలమయ్యెన్
సరువడము పాయసము శశి । ధరుఁడయ్యెం జుక్కలయ్యె ద్రాక్షాఫలముల్ ॥ నై॥

సరులు=మాలికలు.

చతుర్థాశ్వాసమునఁ బగులను శబ్దమువద్ద నుదాహరణము వ్రాయఁబడు.

సరకుఁగొనఁడు = లక్ష్యము సేయఁడు.

క॥ సరకుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తినిభీష్మబాహ్లికులఁగైకొనరు॥ సౌ. హ

సురుగుట = డాఁగుట.

చ॥ విరటునిగోవులన్మరలవేల్చి ముదంబున నీదుతమ్ముని౦
బొరిఁగొనుపార్థుఁడాఁక కెటు పోయితినాఁడలఘోషయాత్రలోఁ
గురుపతిడించిక్రీడి కృపకుం దగుపాత్రముజేసియెక్కడన్
సురిగితిచెప్పుమా నిజము సూతతనూభవ నాకు నేర్పడన్ ॥భా॥

సురకరువలి = చక్రవాయువు.

క॥ సురఘునిఁదలగరుడుఁడుగొని । యరిగెడుదెమ్మన్ననాతఁడచటికిఁజని త
ద్గరుదనిలాహతి సుడివడె । సురగాలింపూలుచొప్పచొరుగుంబోలెన్ ॥భా॥

సురఁటి = చామరము.

సీ॥ సురఁటిఁదేకయవచ్చితిరదెకలికియన్న సురఁటిఁదెచ్చెదనని సురిగెనొకతె॥నల

సరి = సమానము.

క॥ సురపతియమవరుణ ధనే । శ్వర కమలాసనుల దివ్యసభలెల్ల నరే
శ్వరచూచితి నవిదీనికి । సరిగావత్యంతవిభవ సౌందర్యములన్ ॥భా॥

(ఇది సదృశశబ్దమునకుఁ బ్రాకృతభవమని చెప్పిరి)

మూలమున మొదలుగననుటచేత నింక ననేకశబ్దములు గలవు. గ్రంథ బాహుళ్యమగునని యిందువ్రాయలేదు.

ఇఁక, దీర్ఘపదములకునుఁ గొన్నియుదాహరణములువ్రాయుచున్నారము.

సారువ = తిప్ప.

లయగ్రాహి॥ ఓరగయివ్రాలిన నమేరువుల పుష్పాడుల
సారువులవెగట ఘనసారమిళదేలం ॥వసు॥

సూరెలు = పార్శ్వములు.

క॥ ద్వారకలోపలఁజుట్టలు । సూరెల నినుఁగొలిచినట్లు సుమనోనగరీ
సూరిజనంబులుగొలిచెడి । చారుక్రియంజేయువాఁడ జలజదళాక్షా ॥హ॥

సోరనగండ్లు=గవాక్షములు.

ఉ॥ సోరనగండ్లమార్గములఁ జొచ్చినసన్నపుగాలినెక్కొ-యం
భోరుహపత్త్రనేత్ర .... ॥నై॥

(తక్కినవాని నీవిధమునఁ దెలిసికొనవలయును.)

అథర్వణకారిక॥ రేఫో న్యత్ర తు సమ్మతః॥

వ్యాఖ్య॥ అన్యత్ర తు=ఉక్తవ్యతిరిక్తవర్ణంబులకుఁ బరంబైన; రేఫః= లఘురేఫము; సమ్మతః=సమ్మతము. అనఁగా "ఐ-ఔ-ట-డ-ణ-య-ర-ల-హ-ళ" యీపదియక్షరంబులకుఁ బరంబున లఘురేఫమే కాని గురురేఫము లేదనుట. ఇందువలన నైత్వౌత్వవిశిష్టములగు సన్నిహల్లులకుఁ బరంబున లఘురేఫమేయని ధ్వనితమగుచున్నది. ఇచ్చట యకారపరంబున గురువు లేదని చెప్పినక్లైన "ఎఱుఁగుట-ఎఱుకలు" మొదలగు మధ్యే గురుశబ్దములు "అద్యః క్రియాసు" సూత్రమున, యకారాదులగుటచే విరోధమనవలదు. అప్పకవీయమునందలి "భూతాద్యర్థసముద్యోతినంవినా" అను పాఠాంతరంబును, "వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతస్థ తృతీయానునాసికౌనస్త" అను సూత్రంబును విచారించి యాదిని యకారము పండితహృదయంగమము గాదు గాన ద్వితీయపాఠమే సమీచీనమని యహోబలపతి యుపపాదించెఁగావునఁ బూర్వోక్తశబ్దాదిగతము ప్రాణమే. అట్లుగానిచో నన్నయభట్టమతమున యకారమాదినుండునని తలఁచినను నాథర్వణమతమున "ఆద్యవర్ణస్తు హల్వైనగృహ్యతే నకదాపిచ" అను వచనమువలన యకారమాదిని లేదు. కావున నైక్లైన నియ్యుక్తి నిర్బాధకమే యగుచున్నది.

మూలము.

గీ॥ వక్రతమయుగ్మతద్యుతవ్యంజనముల। కాదిమాంతస్థములుమూఁటికలత్యమైన
యూష్మమునకు "టడణ"లకునుత్తరమున। ళాకుఁబరమున నిత్యంబులఘువు కృష్ణ॥

వ్యాఖ్య॥ వక్రతమములనఁగా నైకారౌకారంబులు. తద్యుతవ్యంజనములు ఐత్వౌత్వములతోఁ గూడిన హల్వర్ణములు. వీనికిఁ బరంబున లఘురేఫమే కాని గురురేఫము లేదు.

ఉ॥ ....బౌ
రా వలరాచవేగిరము రామకునంచుఁ జెలంగినవ్వుచున్॥ సో. హ.

ఉ॥ అంబాకకచ్ఛప ప్రవరుఁడత్యధికంబగు కాయముం బలం
బుం దనరన్వసించు జలముంగొనువాంఛ గజంబువోయినన్
జెందఁగనీకసంగరము సేయుఁబెనంగుచునీరుఁ ద్రావ గొ
రుందెగియుండునిట్లు వరదోష మెలర్పఁగ నాఁడు నాఁటికిన్॥

ఆదిమాంతస్థములు మూఁటికి యకారరేఫలకారములకుఁ బరంబున లఘువే. రేఫమనఁగా లఘురేఫమునకుఁ బరంబున లఘురేఫముగా నగుచున్నదిగాని గురురేఫమునకుఁ బరంబున నెట్టిరేఫమేనియుఁ గానరాదు. ఉదాహరణము.

మ॥ హరిదాఁటించెఁబురోపకంఠమున వాహ్యాళిప్రదేశంబునం
దరరే యెల్లయరెడ్డినందనుఁడు .... ॥కాశీఖండము॥

ఉ॥ రెండుబలంబులందు నరరే యరరే యవురే యనంగ నొం
డొండఁ జెలంగుసన్నుతుల నుబ్బుచు నీయదువీరుఁ జంపు పొం
త్రుండనువారు సాత్యకిఁగఠోర భుజాప్రతిముండు పౌండ్రభూ
మండలనాథుఁ జంపు ననుమానము లేదనువారు పోరిలోన్॥ సా. హ.

మూలము.

ఆ॥ ఆదిమాక్షరంబు హల్లుగాదని యథ । ర్వణముఖాద్యులనుటవలన నెఱుక
మొదలుగాఁగశబ్దములగురురేఫంబు । లున్నలేదు భంగ మురగశయన॥

ఈపద్యార్థము స్పష్టముగాన నర్థము వ్రాయఁబడదు.

మూలము.

గీ॥ ధారునధురీల్నభోరునాఁదగు ననాంధ్ర । వర్ణయుక్తాన్యదేశ్యశబ్దపరమందు
లఘువె వర్తించు నెప్పుడు లక్ష్మణాని । లాత్మజాలంకృతసమీప యరిదురాప॥

సీ॥ భోరున వివిధతూర్యారవంబులు మహావననిధిధ్వానంబు ననుకరించె ॥భా॥

అధర్వణకారిక॥ క్రియాంతేచాన్యవర్ణేచ లఘురేఫాః ప్రకీర్తితాః॥

వ్యా॥ అన్యే వర్ణేచ = రేఫేతరములందున్నవియనఁగా నద్రువ విద్రువ వత్రువవ్రాలె మొదలైనవి క్రారలనుట.

గీ॥ తఱచు త్రిలఘుక్రియాపదాంత్యంబు క్రార । రేఫపర్యంతజాతిధర్మపదగతము
రాగమంబునాగమి జిజర్ఘాదికంబు । లాంతజన్రేఫమునులఘువబ్జనాభ॥

వ్యాఖ్య॥ తెఱచుత్రిలఘుక్రియాపదాంత్యంబు= మూఁడులఘ్వక్షరములు పరిమితి
ముగల క్రియాపదములకు నంత్యమందుఁగలరేఫము తెఱచుగా లఘువు, అనఁగా—
తనరె, పొనరె, అడరె, అలరె, గదిరె, అదరె, బెదరె, మొదలుగునవి. "తెఱచు
నని చెప్పుటచేత గురురేఫంబును గ్వాచిత్కమైయుండుననుట. "ఇద్దఱుపదఱుట పెద్ద
ఱికంబు ను" అనియప్పకవి పదఱుటను గురురేఫముగాఁజెప్పె దగ్గఱ- క్రమ్మఱ- తెఱ-
పగఱ- మెఱయుట మొదలగువానియందుగురువులుండుటవలనఁ "త్రిలఘువు—క్రియా
పదము- అంత్యము" అను విశేషణములు మూలమునఁ జేర్పఁబడియె. ఉదాహరణములు.

క॥ జడనిధియును తెరమఱుఁగున । వెడలి నిలిచినట్టియాటవెలఁదియపోలెన్
గడునింపులు గుల్కుచుఁదన । రెను పురవరలక్ష్మినవధరించితెయధిపా॥ భా॥

క॥ విను సౌభాగ్యసమేతుఁడు । మును నిజదారైకపరుఁడు ముందటిజన్మం
బున భార్యకుఁ బ్రీతియొన । ర్చని మనుజుండు సుభగతావిరహితుఁడౌదున్॥

చ॥ పవనజుచాపమున్ హరులఁ బగ్గములం దునుమాడి కాఁడితో
నవి పెనగాడఁగా వెడఁదయమ్మునఁ గేతువుఁగూల్చి సూతు మే
నవియఁగఁ జేసినం బఱచి యాతఁడు ఫల్గునుజక్రరత్తు తే
రివెనుక కుగ్రశక్తియడరించెఁ జలింపక భీముఁడత్తఱిన్॥ భా॥

ఉ॥ వింతలు సాలనీవలన వింటిమిగాని ధరిత్రినెందు నే
మింతకమున్న సారథుల నెవ్వరిఁజూడము వైరివీరదు
ర్దాంతభుజావిలాసమలరం దెగిపోరులనస్త్రశస్త్రవి
శ్రాంతికణంగువారినని కన్నులనిప్పులు రాలఁబల్కెనన్॥ భా॥

ఉ॥ శ్రాంతివహించి దప్పిగదురన్॥ జై॥ భా॥

గ్రంథవిస్తరశంకచే దిఙ్మాత్రముగ నుదాహరింపఁబడియె.

శ్రారరేఫము॥ అదుర్వ- విదుర్వ- వట్రువ- శ్రాలె తార్వె- కుర్ంకె- బుర్ంగె
మొదలగునవి యెప్పుడును లఘువులె. ఇట్టినియతములగు శ్రారలకే గానిపొల్లులతో
సంబంధించిన రేఫములకీవివక్ష కాదు. అట్టియెడల నేరేఫము సంధించినచో నారేఫమే
గాని లఘువని చెప్పవలను గాదు. ఉదాహరణము.

ఉ॥ ఎప్పుడు నెయ్యెడం బొదివి యిద్దఱకుం దగనీవు కంటికిన్
ఱెప్పయుఁబోలె మాటయి నెఱింబనులారసి యొజ్జచాడ్పునన్॥ భా॥

ఉ॥ ... ... వేదనన్
తోలుచు రోఁజఁగాఁ బలుమఱుం బొరలంబడి లాలఁ గ్రక్కు॥ భా॥

ఉ॥ ... ... కన్
చెప్పులు విప్పి నీదొకతతిం జెమరారఁగ నీదు॥ వసుచరిత్ర॥

ఱ్యంతజాతిధర్త్రిగతపదము॥ వ్యాఖ్య॥ ఱి అంతమందుఁగల జాతిపదములు. తద్గతమనఁగఁ జివరనుండు "ఱి" అనుట. ఉదాహరణము॥ కమ్మఱి - దొమ్మఱి - కంచరి - మేదరి - ఉప్పరి - నూనరి - (కటికవాఁడు) జాలరి - పోటరి - మోపరి - తొల్పరి - నేర్పరి - తెరువరి - వెరవరి - గద్దరి - చూపరి - ఒంటిరి - ఒఱపరి - కల్లరి - లావరి - తలవరి - కావరి - టక్కరి - సుంకరి - కాలరి, మొదలగునవి. వీనిలో "గద్దరి" అనుశబ్దము నప్పకవి గురురేఫమని చెప్పినాఁడు. "గద్దఱి యద్దఱి కల్లరి దుఱుసు" అని యప్పకవిమతము. జాతిధర్త్రవాచకములని చెప్పుటచేత క్త్వాంతములగు నఱ్ఱంతములకు గ్రహణము లేదు. టక్కఱి పెంపఱి - మొదలైనవి. పూర్వోక్తముల కుదాహరణములు.

క॥ తెరువున నొక మిథునముఁ జూ । దరులం గమ్మఁగొని కెనీవధర్త్రమునీయం
దరసికనిన వారై పలి । కిరివారల నెఱుఁగుదేయ కిల్బిషచరితా॥ భా॥

చ॥ ఉరుతర హేమదండరుచి నొప్పుచు సింహపతాకవింటితో
నొరయఁగ రోహణాచలసముజ్జ్వలమైన రథోత్తమంబుపై
నరుదుగఁ జాప మింద్రధనురాకృతి నెత్తి చెలంగుచున్న పో
టరి యతఁ డింద్రజిత్తుఁడని డాయరు వీని సురాసురాదులున్॥ రామా॥

చ॥ తరుణులఁ గాఁగిటన్ననుచుఁ దమ్మత్రివృథా విరులెత్త చేసె మో
పరులు గఁ జైత్రుఁ డంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వ్రేల్చి ని
ర్భరమధుపాళి ధూమముఁ బరాగపు నీరును దేనె కట్టి చాఁ
దరుదుగఁ దార్పఁగాఁ గొఱవులై యెఱుఁగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్॥ ఆముక్త॥

క॥ హరివలికిన విధమంతయు । వెరవై యున్న యది కంటె యీమాట తెఱం
గఱయుదము తొలుత సీపెను । వరచందంబెల్ల నెఱుకపడియెడుఁ బిదపన్॥ భా॥

చ॥ వెరవున లావునం గడిమి బీరమునం బొలుపొందు రాచదే
వర మెఱయంగ నేర్చిన కువాళ్వమన్నియ మూఁక నేలతా
ల్పరి బలుగాడ్ప ... ... ॥యయాతి॥

మ॥ వరుసన్ శుక్రుఁడు నాఁడు వేగఁ దన చెల్వాంబూచియాకన్నెఱుం
దొరయంబాయము రూపముం గలిగి చెన్నొందుల్కి నీ సేల తోఁ
డరుదైకట్లై దలంచినట్లయెడ సేయంబోల నేయింకనే
ర్వఁ కళాకావత్తులఁబంపుమా తగుపనుల్ రాణింపఁ గావింపఁగ ॥ య॥

చ॥ అల్ల వెకోయిలల్సిగురుటాకుల నంజుడునంజి నల్లడం
దుర్నిరైషు నామతోఁ బెరుఁపరున్ దమయుల్కుడు విన్నగుడియల్ ॥ య॥

క॥ సరభుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తిని భీమత్రాహ్మీకలగైకొనరు
ధారతజరాసంధునివెర । వరిగా మెచ్చరు మహేశ్వరగర్వమునన్ ॥ సో-హ॥

రాగమంబు॥ అనఁగా "బారార్థితేడుదపిర" ఇతిసూత్రము చేతవిధింపఁబడిన జవరాలు - ముద్దరాలు - ధరాత్రీక్షత్రరాలు మొదలయిన శబ్దములయందలి రేఫము లఘువు. దీనివలన బావత్రిలు పొదరిలు మొదలయినవానికిం గ్రహణము.

తే॥గీ॥ ఆలనుపదంబు మొదలను రాగమంబు । వచ్చుసంధికిన్నుభయంబువళికిఁజెల్లు
నతివజవరాలు బాలెంతరాలుముద్ద । రాలుధరాత్రితుత్రరాలవ రాక్షసారి॥

"ఆగమిణిజర్థాదికంబు" అనఁగా సజ్పూర్వకమగుగమిధాతువు॥ వచ్చుట యీ ధాతువునకు ణిజర్థము రప్పించుట - రావించుట - ఆదిశబ్దముచేత - రమ్ము - రండు - రాను - రావు - రాము - రాదు - రాకు రాక - రారా - రాఁగా - రావచ్చు - రానిమ్ము ఇత్యాదులు. "రణమున వారలఁ గెలువ రాదనుపల్కు లటుండనిమ్ము॥ భా॥ రమ్మనకుఁ దేరుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

రాకశబ్దమునకు॥ ఉ॥ రాకసుధాంశుమండలము రాకకుమాఱుమొగంబుఁజేయుచో॥నై॥ ద్విపదము॥ నావుడమ్ముని నాథు నగరికేతెంతి । రావింతునని విచారము చేసి తెలిసి॥ రం-రా॥ రప్పించి జాతకర్మములు చేయించి॥ రం- రా॥

లాంతజరేఫము॥ అనఁగా లకారమంతమందుఁగల శబ్దమునకు "లాం తాత్తురరా" విత్యాది సూత్రముచే విధింపఁబడిన బహువచనప్రత్యయరేఫము లఘువు. అవి యేవనిన, బాలురు - నృపాలురు - శుభశీలురు మొదలుగునవి. మఱియు దీనివలన నెయ్యురు - మార్తురు - అల్లురు - మొదలయిన దేశ్యశబ్దముల - బహువచనప్రత్యయమునకును "పరేషాంతుధరోత్రత్తమ మధ్యమవత్,, సూత్రముచే విధింపఁబడిన - కవులరు - భక్తులరు - మొదలగువానికిని, "సమాప్తావర్ణకాః కేచిద్దేశ్యపునరపిశ్రితా" ఇత్యాథర్వణోక్తివలన నిష్పన్నములగు కోడండ్రు - పేరఁటాండ్రు - మొదలగు శబ్దములందలి పునః ప్రా

ష్ఠప్రత్యయ రేఫమునకును గూడ గ్రహణము. ఉదాహరణము. ఉ॥ భరతకులైకభూష ణుఁడు భాసురతేజుఁడు ధర్మనందనుం । డురుభుజవిక్రమంబున జయోన్నతి బొల్పఁగ వీరులోకపా । లురయని భీముఁ బార్థనకులుల్ సహదేవునిఁ బంచెఁ దూర్పును । త్తరము నుబశ్చిమంబు మఱిదక్షిణమున్ స్వరుసన్ జయింపఁగన్॥ ॥భా॥

మ॥ మరుదంభోరుహనేత్రలం బరధునీమధ్యంబునన్నిల్వని । స్ఫురతత్పీనపయోధరా హతిజలస్తోమంబునల్వంకలం । దెరలన్నాభిచయంబులోఁ గొనియెవానిం జాలగాఁ భీర్వ శీ । లురుసంక్షోభము నొందువారి నెచటన్ లోఁగొంచు వర్తింపరే॥ పారిజా॥

క॥ నరుఁడనుఁగుఁ జుట్టగావునఁ । బొరిఁగొనఁ జోరవీవు నూతవృత్తిఁ డొకఁడమా । ర్తురమారొక్కని యెఱుఁగనతనికి । వెరవుచు మరువులును లేవు పీనుఁగ డగుటన్॥ ॥క॥ పుర పురఁ బొక్కుచు బకపతి । కరంకమునఁ దేరఁ బని చిగారవమున నె । య్యురు దానునగ్ని యిచ్చియ । సురపతియున్న తవచ్చె సురపతి నెమితిన్ ॥భా॥ ప ఱుపద్యమందలి "కరంకము" అనఁగా నెముకలగూడు. ఇది సంస్కృతశబ్దము.

మూలము.

తే॥గీ॥ అంగనాధమసంబుద్ధి యారదాగ
మముత దేతత్కిమాత్రయువత్రదభిధేయ
ములుఁ క్రియాంతగవర్ణకములు జనగణ
నాపదోర్వంతములుఁ నవియొపరాత్ర॥

టీక॥ అంగనాసంబుద్ధియనఁగా "నీఁటిరో వెలఁదిరో" మొదలుఁగునవి. దీనివలన నిస్సిరో- అమత్రి చెల్లరో మొదలగువానికిం గూడగ్రహణము. ॥చ॥ నరుఁడు విహీన సాధనుఁడు నాకెను రైల లిఁదుర్లి యాడఁ । జెల్లరో యిటఁ జూడఁగా వగు నెలాఘవ మేర్పడఁబట్టుఁ డుక్కనం । బొరిగొనుఁడంచు యోధగణముం బురి కొల్పుచుఁ దాఁ కియే సెని బ్బరముగఁ బెక్కుబాణములబాణుఁ డుషాసతి ప్రాణవల్లభుఁన్॥ ఏ జా॥ ప్రగ డహరివంశము. చెల్లరో యనునది సంతాపార్థకమగునవ్యయము.

అధమసంబుద్ధి. ఓరీయనునది. దీని సాహచర్యమువలన నేమిరా, రారా, ఇత్యాది దులకు గ్రహణము. ఉదాహరణము ॥శా॥ ఓరీ దానవధూర్త నీదు వచనోద్యోగంబు లెట్లే గెరా । రారాయింకిట నేమి సేసెదవురా కార్యంబు శౌర్యంబు స । ద్వీగత్వంబు నగ్గలైనే నిదను జాతెల్లంబు గాఁ జూపుమం । చా రాజీవవిలోచనుండు వచనవ్యాపార పారీణతన్॥

అరదాగమము. అనఁగా రాములార కృష్ణులార ఇత్యాదులు.

గీ॥ అంతనేయంగవలయునే యన్న యమఁగు । లారయు త్తరకురుభూములారఁ బండి॥ యున్న యవి యాఁగ కాలోచితాన్నమునకు । వలయుధాన్యముల్ దలఁపునవచ్చుచుండు ॥భా॥ రసికచిత్తాబ్జవాసులారాయనంగ॥ అప్పకవీయము॥

తదేతత్కిమాత్ర యువత్రదభిధేయములు. తచ్ఛబ్దార్థము- వారు- వారలు-దీని వలనఁ జేసినారు చూచినారు మొదలయినవియు గ్రహింపఁబడును. క॥ వారలు ప్రాతస్సమయా । చారంబులుఁ దీర్చి భక్తి సంపద బొదలన్॥ భా॥ వారు అనుటకుఁ బోరను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయు.

ఏతచ్ఛబ్దము. వీరు- వీరలు ॥ క॥ వారిపిలుంపనయంతం। జేరిజనార్దనుఁడువోయెఁ జెడిరకటకటా । వీరనుచువిధివినోదము । వారింపఁగమనుజకోటి వశమేయనుచున్ ॥ సో-హా ॥ మఱియు నేఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశమునందు- ఉ॥ వీరలయందుఁ గానఁబడు వేయువిధంబుల నద్భుతంబులిం। పారఁగదేశభేదములయంతరముల్ జనులందనర్చితా। మేరలుధాత్రియై నిలిచెమెచ్చఁగు పెంపుననుల్లసిల్లుచు। న్నారటుగానకీర్తనయొనర్చుట కర్తలువీరు నావుడున్॥

కిము శబ్దార్థము- ఎవ్వరు-ఎవరు-ఎవ్వారు-ఏవారు-ఏరి ఇత్యాదులు. ఎవ్వరనుటకు నరియను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును॥క॥వినుమతని తెఱఁగెఱిఁగిపరి। జనమూలతోనాంబికేయు చరితముదుర్యో । ధనుకొఱగామియునెవ్వా । రునువాక్రువ్వంగ వెఱతురు కురుప్రవరా ॥ క ॥ ఆరాజుకుమారులుమది । నీరసముజనించునట్లు లెక్కడి జనకుం। డేరికినేనియుఁ బుట్టిన। వారిం దోఁబుట్టువులుగ వ్రాల్పంజనునే॥ భా॥

ఆత్మన్ శబ్దార్థము-తారు-తమరు-ఉదాహరణము॥ క॥ మారీచసుబాహులునా। నా శాత్రించరవీరుతోడ నభమునమాయా। నీరదముపన్ని నెత్తురు। తారోలింగురసిరవు డు తర్జనలెసఁగన్॥ రామాయణము॥

యుష్మచ్ఛబ్దార్థము. మీరు- మీరలు- ఈరు- ఇత్యాదులు- క॥ మీకెల్లనెఱుఁగుమర యు। వీరులదివ్యాస్త్రశస్త్రవిభవసమృద్ధిన్॥భా॥క॥ ఈరేయొకశుభలగ్నం। బీరేవివ రించి వరునకింతికి॥ వసుచరిత్రము॥

క్రియాంతవర్ణములు- అనఁగా సర్వేషాం బహువచనేషు ఇతిస్యాత్తనుసూత్రము చేతను విధింపఁబడిన-చేతురు- చేయుచున్నారు- చేయఁగలరు- చేసెదరు- చేయురు- చేసిరి- చేయఁబడుచున్నారు- చేయఁబడిరి- చేయఁబడఁగలరు- మొదలగు బహువచ న ప్రత్యయశేషములఘువు- క్రియాంతేచయను వాక్యమునకర్థమిదియేయని యెఱుఁగ వలయును-

జనగణనాపదోర్వాంతములు- అనఁగా జనసంఖ్యావాచకములగు నుర్వాంత శబ్ద ములు- ఇరువురు- ముగ్గురు- నలుగురు- ఏవురు- ఆఱుగురు- పదుగురు- వేవురు- పె క్కురు- పలువురు- మొదలగుశబ్దముల యంత్యరేఫము లఘువు, దీనివలనఁ గాల్వురు మొదలగువానికిం బ్రమాణములు:—

క॥ పరమాన్నభైక్షభిస్సా। పరిపూర్ణతరంబులైన పాత్రము లయ్యే వురు నిత్యంబు నివేదిం। తురుతల్లికిఁగరముశక్తితో వినయమునన్॥ భా॥

చ॥ ఇతనికితం డెసాటియగు నీతనికీతఁ డెసాటి యిచ్చ్యు
ద్ధతిఁ జను వెంటవీటనడిదంబుల సంతటి వారు పేరుమా
పతి కొకరుండు శిష్యుఁడు కుబాహుఁ డు
రతముఁడు శిష్యుఁ డిట్లిరువురన్ రణధీర నేరిచెన్॥ సో॥హ॥

క॥ ఇరుచెవి యెఱుంగకుండఁగఁ। దరుణి సుఖానుభవింపఁ దలఁచుచుఁ బడి నే
వురకన్ను లెదురఁబడితిని। సరివారెల్లి నను సేయఁ జాణతనరి॥ సో॥హ॥

క॥ అరదంబులు పారిపారి। హరులగములు నుగ్గుగా చమైమొత్తపుఁ గా
ల్వురు సిదురుపడై॥ భా॥

క॥ నరకశిశుపాలు రాదిగ। ధరణీకంటకులనధికతరదర్పులఁబ
ల్వురవధియింపఁగమహీనవ। తరించిన మహాత్ముఁడవు నుత స్థిరశక్తిన్॥ భా॥

మూలము.

తే॥ గీ॥ సంస్కృతప్రాకృత సమానశబ్దములను
దనర చెప్పుదు గురువులు తద్భవముల
బహుళముగ లఘు రేఫములరఁగువీని
జెప్పెద సురక్షితజ్ఞ లక్ష్మీమనోజ్ఞ॥

టీక॥ తద్భవశబ్దములయందు బహుళముగ లఘు రేఫము లేయుండుననుట. బహుళగ్రహణముచేఁ గ్వాచిత్కముగ గురురేఫంబులును గలవనుట. అవి తృతీయాశ్వాసమున వివరింపఁబడును. ప్రాకృత తత్సమములు. రాణి మొదలైనవి. రాణిశబ్దము రాజ్ఞీశబ్దమువలన "జ్ఞోణః" అను సూత్రముచే నిష్పన్నమైనది. ఆంధ్రమందును రాణియనియె ప్రయోగింపఁబడుటచేఁ బ్రాకృత తత్సమమని చెప్పఁబడియె. రాణివాసంబు తుహినాద్రిరాజతనయ॥ ఛీమఖం॥ మిగిలిన శబ్దముల నిట్లనే యెఱుంగునది.

మూలము.

సీ॥ మరుఁడు దేవరయాఁ దామర కప్పురంబు చిత్తరువు నిబ్బరము చందురుఁడు నిసుర
తరగలు తిరము నచ్చెరువును కొమరుండు గరిడియు గరువంబు బరువు బిరుసు
మరియాద పరికించె నర రిత్త రిక్కయు రక్కసి రవణంబు రవుతు రచ్చ
కరవటంబరణంబు గంబురా మొకరిసాకిరి చెందిరంబునివ్వరి పెతరులు
పెరిమబికిరంబుమకురును కరగసంబు। తురకపరువడిచక్కెరక్కరమరదము
కరిసెనముబొమ్మరంబుకత్తెరమరాటి। లందరయుదద్దురునుజగద్భరితగర్భ।

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మరుఁడు—స్మరశబ్దభవము.

క॥ ఇరువురునాండొరువ్రులఁ గడు। సురుచిరముగఁజూచువాఁడిచూపుల్గలఁదనకున్
శరములుగాఁగొనియేసెను। మరుఁడయ్యిరువురమనోభిమానచ్యుతిగాన్॥ భా॥

దేవర—దేవశబ్దభవము.

మ॥ గురుఁడన్నన్ ధనమన్నఁ బుణ్యమనినన్ గోత్రోదయంబన్న దే
వరయన్నన్ మనమన్నఁ దుష్టియనినన్ వాత్సల్యమన్నన్ నిజే
శ్వరుఁడన్నన్ స్వపరోపకారమనినన్ సర్వంబునన్నం దలో
దరి నీకున్నిషధాధినాథుఁడుసుమీ తథ్యంబుగాఁజెప్పితిన్॥ నైషధము.

తామర—తామరసశబ్దభవము.

క॥ నరుఁడలుకవాడమియును సు। స్థిరుఁడైతనయొత్తుసెలలచెలువునఁ గెందా
మరలుందెగడెడికన్నుల। నరుణచ్ఛవినెఱయ నిట్టులనియె నరేంద్రా॥ భా॥

కప్పురము—కర్పూరశబ్దభవము.

సీ॥ కస్తూరినీటనుగలయంపులును గప్పురపుమ్రుగ్గులును బహురత్నతోర॥ భా॥

చిత్తరువు—చిత్రశబ్దభవము.

క॥ కరువునఁదరువున శిలఁజి। త్తరువున నినచంద్రరుచులఁదారకరుచులన్
హరిహరధాత్రాదులకీ। హరిణముసరిరూపువడయనలవియెయింకన్॥ రామాయణ॥

నిబ్బరము—నిర్భరశబ్దభవము.

మ॥ ఊరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమైయొప్పారుబ్రహ్మాండమన్
గరిడింగాలపుమెంతకాఁడు చరమాగస్కంధముంజేర్చువి
బ్బరపున్ సంగడమోయనన్ శశిడిగెన్ బ్రాగ్భూమి॥ మను॥

చందురుఁడు—చంద్రశబ్దభవము.

చ॥ కెరలిమహాసిపేమసహకృత్వరితద్భటకోటిచాతురీ
ఘరిసమరాంగణంబులచతుస్సరిదావరణంబులన్ యశో
బరములువేయుచుండుబహుభంగులఁ బున్నమనాటినిండుఁ జం
దురునననుసోఁగవెన్నెలలతోఁ బులఁ దూఁగెడుతద్గుణంబులన్॥ నై॥

నిదుర = నిద్రాశబ్దభవము.

క॥ పురరక్షణంబు దృఢముగ । నరవర చేయంగవలయు నమ్మఁగలుగు స
త్పురుషుల నీడగు కడుపుని । దుర మొదలగు లోనిపనులతోడుగ నరయన్ ॥ భా॥

తరగలు = తరంగశబ్దభవము.

సీ॥ కుంభజుమీఁద మాపొ ల్లనవచ్చు నంబోధితరగల గమిఁబోలుఁ దురగములును॥ రా॥

తిరము = స్థిరశబ్దభవము.

క॥ ఆతఁడింతటిది మహాభా । రతమే యనునిశ్చయము దిరంబుగ మదిసం
గతమగుడు నమ్మాహాత్మ్యుల । కతివిశదముగాఁగ నిమ్మహాకథ సెప్పెన్ ॥ భా॥

అచ్చెరువు = ఆశ్చర్యశబ్దభవము.

చ॥ కురువిభు రాజసూయమునకున్ ధనమిచ్చిరి రాజులెల్ల నా
దరమునఁ బ్రీతిసేయునది తానును దప్పకయంచు లంక క
చ్చెరువుగఁ బుచ్చె దూతలఁ బ్రసిద్ధిగ నంత విభీషణుండుఁ జె
చ్చెర సహదేవుశాసనముఁ జేకొని చేసెఁ గరంబు నెమ్మితోన్ ॥ భా॥

కొమరుండు = కుమారశబ్దభవము.

పో। రునకరుదెంచె వేల్పుకొమరుం డొకఁ డుద్ధురఖడ్గహస్తుఁడై॥ పారి॥

గరిడి = ఖురళీశబ్దభవము.

☞ "నిబ్బరము" అనుశబ్దమునకు వ్రాసియున్నయుదాహరణముం గనుఁడు.

బరువు = భరశబ్దభవము.

సీ॥ బరువంచు ముత్యాల సరములఁ దిగిచి చెంగటనున్న యింతిదోయిటను వైచి॥ క॥ మ॥

బిరుదు = బిరుదశబ్దభవము. (శూరుఁడు. బిరుదము.)

సంస్కృతశబ్దమగు బిరుదశబ్దమునకు శూరార్థకము లేదుగదా, తెలుఁగున నెట్లు వచ్చునని శంకింపవలదు. "క్వచిదర్థస్తు శబ్దస్య వికారేప్యన్యథోచ్యతే" అను నథర్వణోక్తివలనను, విన్నాణము మొదలగు కొన్నిశబ్దములట్లు గానంబడుటవలనను బాధకము లేదు.) ఉదాహరణములు.

క॥ బిరుదుగల మగలు గలరని । తరమిడి చంపింపఁజూచెదవు జనముల నీ
పొరువున బోవెఱతుమా మా । పురమును రాష్ట్రమును విడిచి పొమ్మోటమైనన్ ॥ రా॥

చ॥ మురరిపుసన్నిభుండు షదమువ్వురగండ యనంగఁ బెట్టెఁ బా

విరుదు తెలుంగు బిజ్జఁ డరిభీకర భూరి భుజాబలంబుతో॥ భా॥

ద్విపదము॥ తురగాష్టకముతోడ ద్రుతగతితోడ
విరుదు టెక్కెములోడఁ బృథుకాంతితోడ॥ రంగనాథ॥

పరికించు=పరీక్షా శబ్దభవము

క॥ పరికింపఁగ బాహ్యాభ్యం। తరజనములవలన సంతతము నిజరక్షా
పరుఁడవయి పరమహీశుల। చరితము వీక్షింతె నిపుణచర నేత్రములన్॥ భా॥

ఆర=అర్ధ శబ్దభవము.

॥క॥ ఆరచందురు డెందములోఁ। జొరఁబాఱు చు వడఁకుతోఁ గ చుక్కయపోలెన్
నరకుండేసిన బాణము। హరి నిటలతటంబునాటియల్లలనాడెన్॥ సో॥హ॥

ఈ ప్రకారముగఁ దక్కినవన్నియుఁ దెలిసికొనవలయును. గ్రంథ విస్తరభీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవు. ఇందలి "అర" శబ్దమును గురుత్వముగాఁ గూర్చి మంచి తిమ్మకవి వ్రాసియున్నాఁడు.

ద్విపదము॥ ఆఱగౌనులసియాడ నలసయానముల
మెఱుపులోయలతలై మెఱయఁ దీఁగలోలయ॥

రిత్త=రిక్త	శబ్దభవము
రిక్క=ఋక్ష	,,
రక్కసి=రక్షస్	,,
రవణము=రమ్య	,,
రవుతు=రాహుత్	,,
రచ్చ=రథ్యా	,,
కరవటము } కరాటము } కరండ	,,
అరణము=హరణ	,,
గంబురా=కర్పూర	,,
మొకరి=ముఖర	,,
సాకిరి=సాక్షి	,,
చెందిరము=సింధూర	,,
నివ్వరి=నీవార	,,
పెతరులు=పితృ	,,

పెరిమ=ప్రేమ	శబ్దభవము
బికిరము=భిక్షా	,,
మకురు=మకర	,,
కరగసము=క్రకచ	,, (రంపము)
తురక=తురుష్క	,,
బొమ్మరము } బొంగరము } భ్రమర	,,
తందర=తంద్రా	,,
పరువడి=పరిపాటి	,,
చక్కెర=శర్కరా	,,
అక్కరము=అక్షర	,,
అరదము=రథ	,,
కరిసెనము=కర్షణ	,, (కృషి)
కత్తెర=కర్తరి	,,
మరాటీ=మహారాష్ట్రి	,,
దద్దురు=దద్రూ	,,

ఇంక నిట్టివి బహుశబ్దములు గలవు. వానిం బ్రయోగములవలన నెఱుంగునది అయినను బొమ్మరశబ్దమునకుఁ గరిసెనశబ్దమునకు మాత్ర మిఁకేఁ బ్రయోగములు వ్రాసి విరమించెదను.

కరిసెనము—కర్షణ శబ్దభవము.

క॥ కరిసెనమును బేహారము। నరనిపనులఁ గూర్చుటయును ననఁగా వృత్తుల్
నరునకు॥ ఎ. హ॥

బొంగరము, బొమ్మరము—ఇవి భ్రమరశబ్దభవములు.

సీ॥ బొంగరమనఁగను బొమ్మరమనఁగను భ్రమరాభిధానంబు పరఁగుచుండు॥ఆంధ్ర
మూలము. [భాషార్ణవము

క॥ ఆరతియు నీరసము జడ। దారియు రాతిరియుఁ జూరిదారము కారుక్
గోరంటయాదిగా దీ। ర్ఘారూఢంబైన తద్భవావళి వెలయున్॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆరతి—ఆరాత్రికాశబ్దభవము.

సీ॥ ధూప। తతియిచ్చికపిలాఘృతప్లుతవర్తికా రమ్యదీపములనారతులమర్చి॥ ఏ॥హ

ఈరసము—ఈర్ష్యాశబ్దభవము.

క॥ తారుతముఁగాఁచికొనలే। రీరసమునఁగావఁబోదురింతుల వంశా
చారస్థితిదాంభికులగు। వారుదమకకానిమఱుఁగువారికినీ॥ వై॥

జడదారి—జటాధారిశబ్దభవము.

తే॥ గీ॥ ఎనసినరపాల నిరపాయహితవిహార।హరిగడిదేరియొకజడదారియయ్యె॥వసు॥
దీనివలననే పడగదారి విసదారిమొదలగు శబ్దములువ్యాఖ్యాతములయ్యె॥

రాతిరి—రాత్రిశబ్దభవము.

క॥ చేతఁగొనియుప్పనములుట। రాతిరిపై యుప్పఁగొనుట రాత్రి దధి మధూ
పేతంబుగఁ గుడుచుటయు। శ్వేతరములు సేయుసక్తులెగ్గునరేంద్రా॥ భా॥

చూరి—క్షురాశబ్దభవము.	కారు—క్షారశబ్దభవము.
దారము—ద్వారశబ్దభవము.	గోరంట—కురంటశబ్దభవము.

విస్తరభీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవయ్యెడు. మఱియు రాచకొలము శబ్దము లనేకములుగలవు.

శ్లో॥ అనిత్యయోర్భవేద్యత్ర గ్రామమానుషనామసు
రేఫయోర్నిశ్చయస్తత్ర రేఫమాత్రైక గోచరః॥ (అథర్వణకారిక)

మూలము

తే-గీ॥ పురనరాఖ్యల నిశ్చయంబుఁగనరాని
యెడల లఘురేఫమని నిశ్చయింపవలయు
నిశ్చయస్థలములయందు నియతరీతి
గురులఘు విభాగకృతియె చేకొనునది హరి॥

టీక॥ ఇందు గ్రామమానుష నామములయందు నెచ్చోట గురులఘు నిశ్చయాభావమగునో యచ్చట లఘురేఫము మాత్రమే ముఖ్యవిషయముగాఁగలదు. అనఁగాఁ జామఱ్ఱు, ఎఱ్ఱన్న, మొదలగుచోట్ల రేఫమునకు ద్విత్వాలింగము లుండుటవలన గురుత్వంబు. రామచంద్రపురము మొదలగుశబ్దములు సంస్కృతంబులగుటవలన లఘుత్వంబు సిద్ధంబు. కొరుటూరు, మారుటేరు, తిరుమలరాయఁడు మొదలగు శబ్దములకు నిశ్చయాభావము ఘటించుచున్నది. ఇట్టి యనిశ్చితశబ్దముల లఘురేఫములని నిశ్చయించుకొనవలయు.

చ॥ అరిజయకీర్తిసాంద్రుఁడగు నయ్యళిరామనరేంద్ర సోదరుం
దిరుమలదేవరాయని నుతింపఁదరంబె॥ వసు॥

క॥ గరితబడేబీబీన। క్కురబీబిన్ శమ్మబీబిఁగనుపట్టెడునా
మరుఁడగునమీనుఖానుఁడు। సిరులొదవఁగఁ బెండ్లియాడెఁ జెలువలరంగన్॥

మఱియు దీనివలన భాషాంతర శబ్దములన్నిటియందు లఘురేఫమే యని యెఱుఁగవలయును.

క॥ అరబీ పారసీ కన్నడి। మరుమీ కన్నోజి తెలుఁగు మొదలగుబాసల్
పరికించి కుతుపవారల। నరయుచుఁ బాలుపొందునబ్దులల్లీ పుడమిన్॥ య॥

ఆశ్వాసాంతము.

మ॥ అసహాయప్రదరప్రఖండిత దశాస్యచ్ఛత్రదండాయితా
వసుధాకర్ణజనుః ప్రగల్భకవితా వామాదృఢాలింగితా
యసకృన్నామజపైకలోల జనదేహాత్మభ్రమక్షేపకా
స్వసముత్పాదిత చిత్రరూపక జగత్సంసార నిర్వాహకా॥

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

క॥ దోషప్రదోషపూషవి। భీషణపోషకవిధూత భీమేష్వాసాం
భీషణ దూషణ పేషణ। భూషితనీలపుర నీలపురజితనీలా॥

పైకందమునందలి "భూషిత నీలపుర" శబ్దమునకు విగ్రహ మిందువ్రాసెదము. భూషితం నీలపురం యేనస ఇతి నీలపురనామ గ్రామాలంకార భూత ఇత్యర్థః। నీలేన పురేణ దేహేన జితో నీల, ఇంద్రనీలో యేనస ఇతివిగ్రహః॥

మాలినీవృత్తము॥ విదళితమకరాక్షా ※ విశ్వభక్తాఘరక్షా
వదనజితశశాంకా ※ వాసుధేయీ వశాంకా
మదనసదృశరూపా ※ మంజుభూషాకలాపా
ముదితతపనజాతా ※ మోక్షసౌఖ్యప్రదాతా॥

గద్యము.

ప్రథమాశ్వాసాంతముననున్నట్లే చదువుకొనునది.

శ్రీ శ్రీధరాయనమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

తృతీయాశ్వాసము.

క॥ శ్రీమద్వ్యామాంకవస। ద్వ్యామామణిముఖ తుషారధామ దరస్మే
రామృత చకోరకలితనే। త్రాణహితసువర్ణనేత్ర దశరథపుత్రా॥

తే-గీ॥ అవధరింపుమిఁక శతాంగనాయక రేఫ। మూలవచింతు లక్ష్యపూర్వకముగ
నన్నపార్య తిక్కన ప్రఖ్యకావ్యాదిక। పేంద్ర కావ్య సమితి నెల్ల వెదకి॥

ఱకారాలము.

సీ॥ అఱిముఱియఱగొఱ్ఱెమఱగొఱలఱచుట యఱువది యఱమఱయఱలఱుగు
లఱక్రమ్మఱుటఱువ్రల్లనఱుగుట యఱడఱయఱటిరూపఱ యఱపోఱ డిఱకట
మిఱికికొనియెఱకుకిఱియుటయిఱుసు క్రిక్కిఱియుట యుఱుముకోలిఱిసిపోఱా
నుఱికెనుఱుతయుఱవుఱిదియుఱడుఱుచులు అనికోసమునుఱుసుఱియుయుఱక
యుఱియుఱటయు బలముఱియెఱ పఱికమెఱుక
యెఱుఁగు ఱెఱుకువ యెఱఁగుట యెఱుక లెఱుకు
వెఱచి యెఱమంట యొఱపోఱ యొఱకటంబు
నొఱవెనుఱవలీలా ఖండితోరుచాప॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అఱిముఱి=ఎడతెగక; అత్యంతము; అనర్గళము; త్వరఁగా; మాటిమాటికి.

చ॥ అఱిముఱి వైచు పాదపశిలావళిఁ బ్రాసము ద్రిప్పి దప్పిపోఁ
జఱచుచు విస్ఫులింగములు చల్లుము గంబుఱి ద్రిప్పి వ్రచ్చుచున్॥ రామా॥ 1

క॥ పఱచు నాకకణిది పతిముకు। జెఱమలకై యేయఁజిప్ప జిరుగఁగ నదిచి
క్రుఱగాడి దుస్సిపాఱెన। నఱిముఱిఁ జాపఱవువాఱియల్లటువడియెన్॥ మను॥ 2

క॥ నెఱిమీఱ బండె వట్టిన। నఱిముఱిఁ జంపినను గజము నన్యము బ్రమచెచ్చె॥ యా-స్వ॥

చ॥ క్రిక్కిఱియఁగఁ జేసి నాలుగిట జేసె తురంగములన్యధిష్ఠరుం
డఱిముఱిఁ జంపె సారథిఁ దదశ్వములం బటుబాణపాణియై॥ భా॥ 4

చ॥ కొఱకొఱమానవుల్మిగులఁ గ్రొవ్వి సురారులనేఁచ సాగిరం
చఱిముఱిఁ జుట్టుముట్టనుచు॥ రామా॥ 5

ఇందైదుపద్యములలో నఱిముఱులకు వరుసఁగా నర్థముంగనుఁడు- మొదటి పద్యమున నున్న యఱిముఱికి నెడతెగకుండ యని యర్థము- రెండవ యఱిముఱికి నత్యంతముఁ జావు పఱుగెత్తియని యర్థము- మూఁడవ యఱిముఱికి నవర్గళముగఁ జంపి యని యర్థము- నాల్గవదానికి శీఘ్రముగానని యర్థము- ఏనవదానికి మాటిమాటికి యను నర్థము సందర్భముగ నున్నది- అయినను, తె॥గీ॥ ముందువెన్కల నా నఱిముఱి యనంగ । నలరుచుండును రెండు నేకార్థములుగ" నని యాంధ్రభాషార్ణవములోఁ జెప్పఁబడియున్నది- పైనవ్రాసిన యుదాహరణములలో "నఱిముఱిఁ జావఱువు వారి" అనుచో ముందువెనుకలు చావు పఱుగెత్తియని చెప్పవచ్చును- అపుడత్యంతార్థకత్వమునకు సంశయిలతురేమో- చ॥......నామహత్త్వము సమస్త జగజ్జనశ్రీయ మాయమై । మెఱయ వసిష్ఠ ముఖ్యులగు మిక్కిలి శాంతులకేనిఁ జూచితో। నఱిముఱివజ్రకుంతవుగదా యరుదామె భవచ్చరిత్రముల్ ॥" అను దశావతార చరిత్రమునందలి పద్యములో నత్యంతార్థకత్వము గనంబడుచున్నది- ఇయ్యుదాహరణమర్థముకొఱకు వ్రాసితిమిగాని శబ్దముకొఱకుఁగాదు- ద్విపదము॥ అఱిముఱి నగరుల నలిగి చూచుటయు।నఱువదివేవురు నట భస్మమైరి॥ రం-రా॥

అఱగొఱ్ఱెము—సాహసకృత్యము. (అఱగొండెమనియు నున్నది).

క॥ ఎఱిఁగి యెఱిఁగి నీముందఱ । నఱగొఱ్ఱెము సేసిపోయిరదె కౌసరై యి
త్తెఱఁగైన హంసడిభకులు ।గొఱవందల వఱటికొనిన కోర్కులుగావే॥ సో-హ॥

అఱగొఱ—మర్మన్యూనత.

క॥ మఱియు నొకమాట యెవ్వరు । నెఱుఁగనియది దశరథునకు నేకాంతమునం
దఱగొఱలేని వృథంబగు । తెఱుఁగ తపసి సెప్పవింటివే నాకరుండన్॥ ఉ-రా॥

అఱచుట—బొబ్బలు పెట్టుట.

సీ॥ అఱచినఁ బఱచిన వ్రేల్గులు । గఱచిన నతఁడించుకయును గరుణింపక యం
దఱనఁగ్గుసేని గుంపుల । కుఱికియు ఘనఖడ్గ దారుణోల్లాసమునన్॥ భా॥

అఱువది—సంఖ్యా శబ్దము.

ఈశబ్దము మొదల నాఱుపదులని యుండఁగా "ఆదేశస్స్యాత్త్రశైకతా" అను నథర్వణోక్తివలనఁ బ్రాథమిక రూపమునందలి దీర్ఘాకార పకారములకు హ్రస్వాకార వకారాదేశములు నేకత్వమును రాఁగా "అఱువది" అని యయ్యెను. కూచి మంచి తిమ్మకవి యిందలిది యర్థాంశ వాచకమగు నరశబ్దమని చెప్పి యీ

పద్యము నాప్రకరణములో నుదాహరించెనది చింత్యము.

గీ॥ కలుగ నద్వ్యాకారములు నేకవచ్చాన । మయ్యథర్వణోక్తి నఱువదమ్యో
నర్థభాగవాచి యరయనిపల్కఁ ది । మ్మన్నయదివిచార్య మచిదతీత॥

క॥ అఱువది గోటులు గపివరు । లుఱక జగత్త్రియము నాక్రమించువ్వేత్తగానం
దఱగొన్నయట్లు నడుమఁగ సెఱపి కుముదుఁ డరుగుదెంచి నృపవరుఁగనియెన్॥ భా॥

అఱముట = అభిక్రమము.

అభియానముఁ బనవ్చు నఱముటయన॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము

క॥ ఎఱుఁగుదు నేను సుయోధను । కౌఱగామియు నతనితోడఁ గూడిన నృపులం
దఱుఁబగ నుసనున నిశిగొని । యఱముటయును సంధిపొసఁగ దనియుమహాత్మా॥ భా॥

అఱవలు = కఠినులు, నిర్దయులు, ద్రావిడులు.

గీ॥ ఉలుముగొన్నవాఁడు తొలుమేన సాఘాత । బంధవముల నోరుల ప్రల్లదనము.
సెఱచినాడు పంగు లఱవలై కాల్సేయు । విఱిచి సాధుజనులఁ బఱపినారు॥ భా॥

టీక॥ ఉలుము = కుష్ఠరోగము; పంగులు = ఈజన్మమున కుంటివారు; తొలుమేన = పూర్వజన్మమందు; అఱవలై = కఠినులై; "అఱవలు ద్రావిడు లఱవు టఱవె" నని యప్ప కవీయము. గీ॥ పిఱికితనము నేమఱుటయు నఱవతనము । మెత్తఁ బాటును గార్యంబు నైతెఱుంగ । నేరమియు విషయంబులఁ గూరుటయును । గలుగు పతికినుండదు సిరి దొలఁగిపోవు॥ భా॥ సీ॥ అఱవలనైనను నలనైన వెఱపున ముట్టియుంటఁగఁ బట్టి గట్టి విడువ॥ భా॥

అఱగు = వేదిక.

అఱశేక చనుటుఱు గఱపికొసుట॥ అప్పకవి.

అఱువుళ్లు = సంభ్రమములు.

క॥ ఉఱకసరుండౌను మైమఱు । వఱువుళ్లుగ నేసిలీల నంగము లెల్లం
బఱియలుగఁ జేయనాతం । డఱిమఱిఁ దలఁకకయు నేసె నధికశరములన్॥ భా॥

అఱుగుట = జీర్ణమగుట.

చ॥ అఱుగునె యక్కుగుండు హృదయంబున నెమ్మియి సొంచిచూచినన్
విఱుగునె మేరుభూధరము వెంగలివై రఘురాముభామినిం
జెఱగొని పోవఁ జూచెద విసీ చెడఁ జూచెద వోరినీచ నా

కఱపిన బుద్ధిఁ గైకొనినఁ గాచెద జానకిం బ్రసమ్మహీశా॥ రామా॥

దీనివలననే "అఱకువ, అఱక, అఱపికొనుట" అను శబ్దముల రేఫములు గురువులని తెలియవలయు.

అఱడు = స్త్రీ మెడను గట్టుకొను పూస.

అఱక్రమ్మటయఱంటు లఱడఱ కంబిఱియుట॥ అప్పకవి.

అఱ = కౌటిల్యము, కీడు, అపోహము, శయనగృహము.

సీ॥ అఱలేని నెఱదీప్తి మెఱుఁగెక్కి సరిమింటఁ జరియించు సంపూర్ణచంద్రుకరెం॥

గీ॥ దుర్ణయమున శకునికర్ణ దుశ్శాసనుల్ । గఱపఁ బాండవులకు నఱయఁజేయఁ
గడఁగెఁ బాండవులును గడుధార్మికులు గానఁ । బారయవయ్యె వారి పూరితవిధులు॥ భా॥

క॥ అఱువదివేలేం డ్లిద్దఱ । మెఱయంగా నేలినట్టి మీతండ్రికి నే
నఱలేని సఖుఁడ నెమ్మి । మఱతునె యీరాజసుతుల మాన్యులమమ్మున్॥ రా॥

అఱ, యిది శయనగృహార్థక మగునప్పుడు "అఱ్ఱ" అను శబ్దమునకు ద్విత్వలోపమైనదిగాన గురుత్వము నియతమె.

అఱఁటిచెట్టు = మోచావృక్షము.

క॥ అఱఁటులఁ బఱటుల బఱిశెల । గఱిశెల మొఱలెల * * * * కారములెల్లన్
సౌఱ సున్నలునగు ధరన । య్యఱఁటులఁ బఱటులను ద్రుతములగు వలసినచోన్॥

రూపఱి = రూపుచెడి.

ఆదిశబ్దముచేత నేపఱి, ఉక్కఱి, పెంపఱి, సిగ్గఱి, మొదలైనవి గ్రహింపఁబడును.

క॥ ఎఱకలుగల కులశైలము । తెఱఁగు మొఱయ వాయుసుతుఁడు దివికి నెగసె బి
ట్టుఱుము జలధరము క్రియను । కఱఁ దద్వచన మెల్ల నద్రువ నార్చుచుఁగడిమిన్॥ భా॥

అఱపొఱడు = వామనుఁడు.

అఱువది కోట్లఱపొఱడు గుజ్జుకఱటి॥ అప్పకవి.

ఇఱకటము = సంకటస్థలము.

క॥ తఱుచుగఁ బెనుసందడిలో । నిఱకటమునఁ బడ్డనృపతి యీనిగ్రహముం
దొఱఁగుటయె యీప్సితార్థం । బఱచేతికి వచ్చినట్లు యని వెతగుడుచున్॥ సై॥

ఇఱికికొనుట = అవకాశము లేనితావునఁ బ్రవేశించుట.

క॥ చఱచి యొకచేతఁ గూర్మముఁ । బెఱచేత గజంబుఁబట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం
డిఱికికొని గగనవీథిం । బఱచె వియచ్చర విమాన పఙ్క్తులదూలన్॥ భా॥

ఇఱుకు = వైశాల్యము లేకయుంట.

క॥ చెఱకు విలుకాఁడు కోమలి|యిఱుకుం జనుదోయి నడుమ నెదగుఱియిడి దాఁ
గఱకు విరిములుకు లేసెను|జుఱుకునఁ దన చేతిమేటి సూటిన్ ఘాటిన్॥　　క-ర॥

ఇఱుసు = రథావయవము.

బండి యిఱుసు క్రిక్కిఱియుట॥　　　　అప్పకవి.

ఇఱియుట = కదియుట.

క॥ వఱికాంత సేపునకుఁ దె|ప్పిఱిలేచి ముకుందు మేను పెద్దయునుం బ్రొ
ద్దిఱియఁగఁ గౌఁగిటఁ జేర్చెం|బఱిపోయిన తాల్మినప్ప బాష్పములురులన్॥ భా॥

ఇఱుముకొనుట = దట్టమగుట.

చ॥ ఇఱుముకొనం బ్రాణంగె దెస లేచిన చీఁకటినంచుఁ జేతులం
గొఱవులువట్టి క్రుమ్మరుచుఁ గొండొక ప్రాణములున్న బాణముల్
పెఱుకుచుఁ బెంటలై పడిన పీనుఁగులం గలయంగఁ జూచుచున్
నెఱకుల చండకాండములు నిండిన యాఘనుఁ గాంచిరొక్కెడన్॥　　రామా॥

ఉఱుకుట = వేగనడచుట, పడుట, వెడలుట.

క॥ ఉఱికెడు వారలఁ జూచినఁ|దఱిమెడు వారికిఁ గడుమదంబగుఁగాదే
నెఱిచెడిన మనలఁ గని మఱి|మఱలం దయదలఁపనలుఁడు మన బాంధవుఁడై॥ న-చ॥

గీ॥ ఏఁచి మున్నీరు చేసీఁత సీఁదనగ్ని|నుఱుకవాసుకి కోఱలు పెఱుకఁగణఁగి
నట్లుగాదె రాధేయ నీవర్జునునకుఁ| బోరనెక్కొటి మాఱ్కొనఁ బూనుటయును॥ భా॥

మిగిలిన యుదాహరణంబులను "కొఱ" అనుచో వ్రాయఁబడును.

ఉఱుత = చిక్రోడము.

ఉఱసిరోసంబున నుఱుతఁ బట్టి॥　　　　అప్పకవి.

ఉఱవు = గొప్ప; విస్తారము.

క॥ ఉఱవగు వాఱికపంటలు| గొఱియల పాఁడియును దఱువగుం బసువులకుం
దెఱవలు మట్టములయ్యెద| రఱచియ భుజియింతురర్థి నెల్లజనంబుల్॥　　భా॥

ఉఱిది = బిగి.

ఉఱవన్నలావనుటుఱిదిబెట్టిదమయ్యె॥　　　　అప్పకవి.

ఉఱడు—లక్ష్యము సేయఁడు.

చ॥ ఉఱడు సురేంద్రుమైన బలియుండు హిడింబుఁడు వానివాఁడికిన్
వెఱువని వారలుంగలరె వీరలుముందఱెఱుంగరక్కటా
మెఱఁగిరయేని వీరుతమయింటుల నిద్రితులైన యట్టులే
మఱి శయనింతురే కదఁ బ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై॥ భా॥

ఉఱుములు—గర్జితములు.

క॥ ఉఱుముచు మెఱయుచుఁ బిడుగులు। వఱలఁగ నలుగడలఁ బడ నవారితవృష్టిన్
గుఱకొని కురియఁగఁ బంచెను। మఱియును వయ్యనలుమీఁద మఖవుండలుకన్॥ భా॥

ఉఱనిరోసము—ఉడుగని కోపము.

"ఆఱవెయ్యి" అనుదాని యుదాహరణముం జూచునది.

ఉఱ—ఇష్టము; గొప్ప.

చ॥ వెఱచితిరాఁగ దేయనిన వెండిఁక దాపఁగఁ దీర్తుపీవునా
వెఱపెటులున్న నీరధికవీరులు దీర్చెదరొల్లనిన్ను నీ
యుఱునెడ కేగి తోడువడు మొండుల కెవ్వరి కేనియన్న నే
ద్రెఱనతఁ డేగి కౌరవపతింగని యిట్టులబిట్టు వల్కినన్॥ భా॥

(నీయుఱునెడయనఁగా నీకునిష్టమగు చోటునకనుట)

ఉఱునట్టివరంబు దీనినొసఁగుమా పుత్త్రా॥ అనునీపద్యములో నుఱుశబ్దమునకు గొప్పయైనయని యర్థము.

ఉఱియ—దిట్ట.

ఉఱియ నిల్లుఱియుట॥ అప్పకవి

ఉఱక—యొగపదర్థకము; శీఘ్రము

దీనికి 'నఱువది' యనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ఉఱియుట—కుఱియుట.

దీనికి 'నుఱియ' అనుదాని యుదాహరణముం జూడవలయును

బలముఱి—బలముఁగలవాఁడు.

ఉఱెక్కరి బలముఱి॥ అప్పకవి.

ఎఱపటికము = ఆసమ్మ...

ఎఱపటికంబన నెఱఁగుట మ్రొక్కుట॥ అప్పకవి.

ఎఱుక = జ్ఞానము.

క॥ ఎఱుకఁ గలవారికైనను। గఱరకతక్కరుచిత ... శుభోదయం
గొఱలుహితులట్లగుటనం। దఱకుం జెప్పంగ వలయుఁ దగియెడు బుద్ధుల్॥ భా॥

ఎఱుఁగుట = తెలియుట

అఱగొండెము మొదలైన శబ్దములం జూడవలయును. ఈ శబ్దము నప్పకవి యెఱుఁగుట తెలియుట యని గురురేఫములలోఁ జెప్పియు స్వప్రణీతోదాహరణమునందు లఘురేఫములకుఁ బ్రాసముగఁ బ్రయోగించెను॥

మ॥ పురిటింటం బసిబిడ్డచందమున వాపోవంగ నాఁడాత్మలో
మురువొప్ప క్షీరపదుగ్ధయుక్తకుచయై ముద్దాడు శాకాసిగు
రైఱెఁగిష్టంబుగఁ బాలుఁ ద్రావుమిష చే నిర్వ్యాజకాలంబున ...
ధరణింగూల్చిన నందపుత్త్రివలనం దార్ఘాణ ... ॥

(ఈ శబ్దమునకు రూపాంతరమును బద్యమునకుఁ బాఠాంతరమును గానరాదు.)

ఎఱుకువ = జ్ఞానము.

క॥ ఎఱిఁగినఁ జేరఁడు చేరుట। యెఱుకువయైమన ... దైనమిచ్చినసిరియి
ట్లఱమిన నీలోఁ గ్రక్కున। నఱుకుమితఁడు దెగిన మన మనఃపీడ దెగున్॥ భా॥

ఎఱగుట = వ్రాలుట; మ్రొక్కుట

క॥ ఎఱగిన నప్పుడు వేగున। విఱుగుటయును శాఖఁ జూచి విహగేంద్రుఁడు గొం
దఱ మునులనందుఁ గనుఁగొని। వెఱపున నాత్మీయచిత్తవృత్తిగలంగన్॥ భా॥

సీ॥ సంధ్యల నిద్రింపఁ జనకుతండ్రికి తేప మ్రొక్క యాచార్య విప్రులకు వరుస
మఱి మ్రొక్కనది వీరికెఱగుట దక్క దేవార్చనంబున ... కడకుఁ
జనఁ గాదు భా॥

ఎఱకలు = పక్షములు.

క॥ ఎకఱులు విచ్చుచుఁ దుండముఁ। దెఱచుచుఁ గ్రేగదరిసొగసి ... వశుఁడై
యఱచిననోడక ... హరి। సెఱిసక్కఁగఁ ద్రోఁచియెత్తైనగయఁగఁ గృపతోన్॥

ఎఱుకు = కిరాతుఁడు.

క॥ ఎఱుకనిమెఱుఁగకనీకు । న్నఱకువనెదిరించినాఁడ మఱువుము దీనన్
గఱకంఠా యమిజ్యుంపుము । నెఱినెవ్వరికెఱుఁగనగునె నీచరితంబుల్ ॥ భా॥

ఎఱచి = మాంసము.

సీ॥ గొఱియఁగజములు ఖడ్గంబునెఱచి గండ । మృగమునందలి పలలంబు మేఁకమాంస
మొక్కటొకటిఫలమున నెక్కుడంద్రు । పితృసమర్చనవిదులైన పెద్దలధిప॥ భా॥

ఎఱమంటలు = దీప్తజ్వాలలు.

క॥ ఎఱమంటలుమిడియఁ జూడ్కులఁ । జుఱఁజూచుటయునప్పుడు చోద్యంబుగనం
దఱుదగ్ధదేహులైరా । పఱితలుచుగభస్మరాసులైరి నరేంద్రా॥ ఎ-హా॥

ఎఱయనఁగా నెఱ్ఱశబ్దమునకు ద్విత్వలోపమగునట్లుగాఁ దోఁచుచున్నది గావున నెఱసంజ మొదలగు శబ్దములన్నియు నిట్టివిగ నెఱుంగవలయు.

ఒఱపు = సొగసు; విలాసము.

చ॥ ఒఱపరిఁగన్నఁ గూడఁజను నూరకసన్నలు బారనాడుఁద
త్తఱపడు బోటి జీరెడు విధంబున నా త్రిపథుఁడనవ్వఁ బ
ల్కఱుఁ బోరుగిండ్లకేగు నాకమ్మున నిల్వదు చంటిమీఁద ను
న్నెఱఁ గెదలించు వైశికపు నిగ్గునటించును జారధారుణిన్ ॥ వై- భా॥

ఒఱపుశబ్దము కషణార్థకమగునపుడు ద్విరూపము.

ఒఱ = ఖడ్గకోశము.

క॥ ఉఱవగుశక్తియుఁబోయిన । నొఱవెట్టిననాలువెఱికి యుద్ధపథమునకున్
మెఱుఁగులెగయప్ఝుళిపించుచు । నుఱికమరుత్తనయునతఁడు రువడిన్ ప్రేసెన్ ॥ రామా॥

ఒఱ శబ్దము లేపకషణార్థకమగునపుడు ద్విరూపము-

ఒఱకటము = నిమ్నోన్నతము.

సీ॥ ఒఱకటంబునఁబోవుటొఱపులు నాయెక్కు ॥ అప్పకవి.

ఒఱలుట = ధ్వనితోఁ బొరలుట.

క॥ నెఱిఁదప్పిపడినపెల్లన । నొఱలెడి నరవాజికరుల యులివభిమన్యుం
డఱిమఱిఁ బడుటకువగమది । బఱిగొననిలవెలుచనఱుచుభంగిఁ జెలంగన్ ॥ భా॥

చ॥ తఱిఁగొనినంతలోన మఘదైత్యహరుం డమరేంద్రుసింజినిం
గొఱనెలతూపుసందునిమి క్రూరతరంబగు భల్లమొక్కటన్
నఱికినఁ గూలె ధన్వము ఘనాఘన కల్పితమైన వెక్కయుం
బొఱలుచునూడెఁ గాలి మొదలూడఁగఁ గూలెడు ద్రుమానుకైవడిన్॥ పా-హ॥

ఒఱవ=వక్రము.

క॥ ఆఱగొఱలు గుఱుచ చేతులు। నొఱవ శరీరంబు గలిగి యొరులకుఁ జూడం
గొఱగాకుండియు మన్మథు। నొఱపులఁబడి యొడు నితండు యువతిప్రీతిన్॥ ఛా॥

మూలము-

సీ॥ కఱకంఠుఁడక్కఱ కఱకఱికఱచుట కఱతలు కఱదులు కఱటికఱవు
కఱకఱనమ తెఱ్ఱమోకఱ లెనుక్కఱియ య్యేకిలు మెట్లుకిలు పుటకుఱుకుఱుకుఱు
కుఱకుఱుమాపు కక్కుఱితి కుఱంగట కుఱుచలు కుఱుపు నింకెఱ కెఱయుట
ఉక్కెఱ కొఱలుటయును కొఱకొఱ కొఱకొఱటికె కొఱకొఱఁత కొఱదు కొఱవి
కొఱయుచాఁగ ఱగొనుటయు గఱికెగఱప। గఱగఱగొఱయు నిఱసెయు గఱిసెగిఱక
గిఱులు గిఱికలు గిఱిగొనె గుణదుపాత్రి। తాంతరధ్వాంతరవికాంతి కాంతచరణ॥

ఈ పద్యమునందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

కఱకంఠుఁడు=శివుఁడు.

దీనికి "ఎఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునఁ జూడఁదగును.

అక్కఱ=పని; ప్రయోజనము.

చ॥ ఎఱిఁగితి నన్ను నేను విబుధేంద్రుఁడ వీవు జగత్త్రయంబుఁ గ్ర
చ్చఱ భవదీయ రక్షణమునందు వెలుంగుచునుండు నట్టి ని
న్నఱపుగ నేను వేడుకొనయుక్తము గాక మొఱంగి నన్ను న
క్కఱ వడి నీవు వేడుటది కర్జమె నిర్జితదైత్య చెప్పుమా॥ ఛా

కఱకఱి=బలాత్కారము.

చ॥ ఎఱుఁగరుగా యొకద్భుతము నీ చెలి దీర్ఘికఁ దీర్థమాడ నా
ఱుఱుత గదల్చిపోవునొక హారము పోయిన నేను పోవుదున్
మఱువక వెంటఁ బోవ జలమగ్నత చేనది సున్నమైనన్
గఱకఱిఁ బట్టు సొమ్మడుగుఁ గాని నిజార్తి యెఱుంగఁ డేమియున్॥ ఆ-మా॥

ద్విపదము॥ కఱకఱినినుఁ బట్టికదసినీమేనుఁ
దఱిగినీరక్తముల్ ద్రావెదనిపుడు॥ రంగనాథరామాయణము॥

కఱచుట = నేర్చుట, దంతపీడనము.

ఉ॥ తఱియగునంతకు న్రిపు సుదగ్రత సైచుట నీతి నీవు నా
కఱపినయట్లు సేయుమత గంజని యాతనిఁ గాంచి నన్ను నై
త్తెఱఁగున నైనఁ బొందఁగ మదింగలదేనియు నింతయేల గ్ర
చ్చఱ మునివర్గవాహనుఁడపై చను దెమ్మను మంత దీరెడున్॥ భా॥

కఱచుటకు ణిజర్థముగఁ బ్రయోగము.

గీ॥ తగినయెడఁ బాపాత్ములఁ దద్భటాలి। దహనకర్తనబంధనతాడనములఁ
బఱచువారలఁ గుక్కలుగఱచుఁ గ్రిములుఁ। దొలుచు గ్రద్దలు నొప్పించుఁ దుండనిహతి॥

కఱతలు = పోకిళ్ళు.

చ॥ కఱతలపూఁపపై మునులుగాననియట్టి కథల్వచింపఁగా
వెఱఁగిననీకు నాఁకలియు నేర్పులునాయనువారుమాయలం
బఱచిన నేమువోమిఁక స్వభావపుదివ్యవిభూతితో డనే
వఱలుచు మమ్ముఁ బ్రోవుమనువారును నైరపు డాసభాసదుల్॥ క-పూ॥

కఱదులు = వంచనలు; మోసములు.

క॥ కఱదులమాటలమమ్మా। గుఱుచవడుగ నేలయింతగా శంకింపన్
దెఱయఁగ నీ యిష్టము మా। కెఱిఁగింపుము వేడ్కనిత్తు నెయ్యదియైనన్॥ ఏ-హా॥

కఱటి = మూర్ఖుఁడు.

క॥ మఱచినఁ దలపింపఁగనగు। నెఱుఁగని నాఁడెల్లనాడు నెఱిగింపనగున్
మఱియెఱిఁగియెఱుఁగనొల్లని। కఱటిం దెలుపంగఁ గమలగర్భుని వశమే॥ భా॥

కఱవు = దుర్భిక్షము.

క॥ కఱవుపయిఁ గఱవు పొరయుచు। వెఱపుపయి న్వెఱపుఁ దోఁప విడువని యిడుముల్
దొఱఁగమి పైఁ బుఱపుఁడిడుమఁ। దొఱఁగమి చేడ్పడుచు నడచు దుష్కర్మములన్॥

కఱకఱ = అనుకరణవిశేషము.

చ॥ కఱకఱఁ బండ్లు గీఁటుచును గాకదిగంతములుచ్చిపాఱఁగాఁ
జుఱచుఱనిప్పుకల్చెదరఁ జూచుచుఁ గోఱలమంటలూరఁగాఁ

గొఱకొఱ నమానవుల్ మిగులఁ గ్రొవ్వసురారులనేఁప సాగరం
చఱిమూఱిఁ జిఱ్ఱుచుఱ్ఱుమచు నఱ్ఱులుమిఱ్ఱుగ నెత్తిపల్కెనన్॥ భా॥

మ్రోకఱిల్లుట = పతనభేదము.

గీ॥ అర్చియొడవంక సాత్యకియడ్డగింప। వాసుదేవుండువలవంకవచ్చియురము
వ్రేయనవ్వీరుఁడచ్చోటవ్రేసెఁదత్తఱించిపౌండ్రుఁడువిభుమ్రోకఱిల్లబడఁగ॥ సౌ-హ॥

ఉక్కిఱి = అనుచ్ఛ్వాసనము.

క॥ వెఱచఱచిచినీటిలోను। క్కిఱిగా నొకమొసలిచూడ్కికి నగోచరమై
పఱతెంచికుంభసంభవు। చిఱుఁదొడపడిఁబట్టుకొనియె శిష్యులు వెదరన్॥ భా॥

కిఱుమెట్లు = ఉపానహములు.

మ॥ తఱినాక్రాంతసమస్తలోక బలిదైత్యధ్వంసి యో దేవ నీ
యఱకాలుద్ధతిఁగాపుమండలము బ్రహ్మాండంబుతో నెత్తినం
గుఱుగుత్త్రించెడు సంధిబిట్టొఱలు నా ఘోరాహి నీయంఘ్రికిం
గిఱుమెట్టైనపథంబు నా మనములోఁ గీలించినట్లయ్యెడిన్॥ శై॥

కిఱ్ఱుమెట్టను శబ్దము ద్విత్వలోపమై కిఱుమెట్టని పై పద్యమునఁబ్రయోగింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

కిఱువుట = కదల్చుట.

చ॥ ఉఱకనరుండు ద్రోణసుతుయుగ్యముల న్వెసనొంచెనాతఁడుం
దెఱపియొకింత గాంచి ఘనతీవ్రశరంబులనారిఁ గ్రుంచి క
న్గిఱపిన మాత్రలోన యతనింబటుబాణచతుష్కయుగ్మమే
ర్పెఱఁదొడి మార్వ్రక్కమ్మఱ ఘటించునెడన్వడినేసి యార్చినన్॥ భా॥

ఇది గకారాదిపదమని దీనిం గొందఱందండని యున్నారు.

క॥ గిఱువునెడ వేయునెడ వడిఁ। బఱచునెడఁ బెనంగునెడన పారబలంబుల్
మెఱయునెడభీమునకునం। దొఱుఁగిడ్పడఁదొణఁగిరుద్ధతులు రాజసుతుల్॥ భా॥

కుఱుకులు = రాసులు.

మ॥ వఱిగెంబెక్కు రథంబులొక్కమొగి నుర్వింగూలె శుండాలముల్
దఱుచైరాలెఁదురంగ ❋ ❋ సంతానంబు లింటింతలై
కుఱుకల్గట్టె భటాంగకంబులు రణక్షోణిం బ్రవాహంబులై

పఱచె నెత్తురు భూతకోటి విహరింపం బ్రస్తుతింపన్ సురల్॥ భా

కుఱుకాఱు — స్వల్పము.

క॥ తెలియఁగ నీశుభలక్షణ। ములు కుఱుకుఱు కవుల కావ్యముల లేవు సుమీ
తొలుత మహాకవివర్యులు। పలికిన సత్కృతులఁ దక్కఁ బన్నగశయనా॥ అప్పకవి.

కుఱుమాపు — కొంచెపుమాపు.

సీ॥ కఱకు లైవెఱచిసిన కుఱువెండ్రుకలతోడ బట్టియాదల గాలిపాగ యమర॥ వై॥

కుఱు అనఁగాఁ గొంచెము. కుఱువెండ్రుకలనఁగాఁ జిఱువెండ్రుకలు.

కక్కుఱితి — ప్రాల్మాలుట.

చ॥ గిఱికలఁ జెట్టి పిరినఁ గించితొలంగితి మేని వట్టిక
క్కుఱితి యొకాని దైవమనుకూలము గాదు లవుండు మొక్కలీఁ
డుఱికినఁ బ్రాణహానియును నొవ్వమిఁ జేయునటంచు జీవముల్
దొఱఁగిన భావముల్లములఁ దూకొనఁ జేష్టలుదక్కి యుండఁగన్॥ జై-భా॥

కుఱఁగట — సమీపము.

కుఱుమాపు కుఱఁగట కుఱుచకుఱుబు॥ అప్పకవి.

కుఱుచలు — నృత్యములు, హ్రస్వములు.

చ॥ తఱులఱనిక్కఁ బూఁత నెఱతావియ చిక్కన పాంగమాలికల్
మెఱుఁగులు గ్రక్క నూఱుపుల మేలిమి తేఁటులు చొక్క హారముల్
గుఱుచలు ద్రొక్క ... ... వసు॥

రెండవయుదాహరణమునకుఁ "గఱుడులు" అనుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణమును 74వ-పుటం జూడవలయును.

కుఱుపు — వ్రణము.

కుఱుపువ్రణము॥ అప్పకవి.

నింకెఱ — వేగము.

చ॥ వఱలఁగ రాముఁ డంత ననవద్యుఁడు వచ్చి బహుప్రలాపయై
యఱచుచునున్న తల్లినిఁ గృతాంతవశస్థితుఁడైన తండ్రి, నిం
కెఱగని తీవ్రకోప పరిభేదహృదుండయి తత్ప్రికారమం
దెఱిఁగి ముహూర్తమేనియు సహింపఁగనోపక రోషదీప్తుఁడై॥ భా॥

సంకెఱయనుటకు బదులు 'దిక్కఱగని' అని యొక పాఠాంతరము గలదుగాని దిక్కఱ శబ్దమెచ్చటను గానరాదు. దిక్కఱయనఁగా నవస్థయని తోఁచుచున్నది. అన్వయరీతిని విచారించినను నస్మల్లిఖిత పాఠాంతరమే యుక్తముగనున్నదని సూక్ష్మదర్శనులచే నవధరింపఁదగినది. సంకెఱగనియను పాఠమునకు దుఃఖపడుతల్లినిఁ జచ్చినట్టి తండ్రిని శీఘ్రముగఁ జూచుమని యర్థము.

ఉక్కెఱ = వండినపిండి.

కిఱుప్రలకెఱయు టుక్కెఱయుఁ బక్కెఱయును॥ అప్పకవి॥

కెఱయుట కర్థము తెలియనందున నప్పకవియే ప్రమాణము.

కొఱలుట = వెలుగుట, ప్రకాశించుట.

ఎఱుక యను శబ్దోదాహరణము జూడవలయు.

కొఱకొఱలాడుట = కోపవికారము.

కఱకఱ అను శబ్దోదాహరణము జూడవలయు.

కొఱుకుట = దంతపేషణము.

సీ॥ ఘనతటిల్లతల యట్లెనిమిది దంష్ట్రలు మెఱయంగఁ బండ్లు గొఱికికొనుచు॥ భా॥

కొఱమ = బీడు.

గీ॥ కొఱఁక సంగను బీడు నాఁ గొఱమ సంగఁ। గంచెయన నప్రహతభూమి॥ ఆం-భా॥

క॥ కొఱఁకులు నెఱకులు ప్రాఁకులు। సెలుకొలఁకులునయ్యెఁ జేను చేను స్కినుఁ
గొఱఁజేఁబేలుమీలన। నుఱవగునిల నచ్చతెలుఁగు లూహింపంగన్॥

(కొఱ యను శబ్దమునకు 'స్వాంతాన్నామ్న' ఇత్యాదిసూత్రముచే బహువచనమందు ఱడాదేశమువచ్చి కొఱఁకులైనది. కావ్యాలంకారచూడామణి.)

కొఱఁత = తక్కువ, కొఱ్ఱు.

సీ॥ కొఱఁత నాఁ దక్కువ కొఱ్ఱు వెలయు॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము.

క॥ తఱిమి పఱువెడలుటయు నలు। విఱుగంగా నేసె నతఁడు విక్రమలీలన్
కొఱఁతపడనీకకర్ణుఁడు। మెఱుఁగు లడరు శక్తి సురలు మెచ్చఁగ నేసెన్॥ భా॥

శూలార్థకమగునప్పుడు కొఱ్ఱు శబ్దమునకు వికారము గావున గురువు.

కొఱవి = అలాతము, కురువక వృక్షము.

క॥ కొఱవియుఁ గొఱవియుఁ దాఁకిన। తెఱఁగున నర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడు చూ
పఱువోగడఁగఁ దాఁకుట ని। ద్దఱదిక్కులసైన్యములును దలపడియె వడిన్॥ భార॥

ఈ శబ్దము రెండవయర్థము గునపుడు తద్భవము 'కొఱవులై యొఱుఁగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్' అని యాముక్తమాల్యదలో శ్లేషరచనవలనను నిదిలఘువనుటకుఁ బ్రయోగముఁగానరాకుండుటవలనను గురురేఫయని నిశ్చయింపఁబడియెను. 'కొఱవినాఁ గ్రోవినాఁ గ్రొమ్మినాఁగఁ గురువకనామమౌ' అని యర్ణవము. ఇదికురువక శబ్దమువలననె పుట్టినది.

కొఱ — మనోజ్ఞము, పని, తక్కువ, సస్యవిశేషము, మత్స్యవిశేషము.

క॥ కొఱమాలిన దుర్లక్షణ। కొఱఁగాదిదినీకు నారి గుప్తంబుగ ని
ర్జఱభిని వధించినీతో। నఱలేనిమనోజ్ఞకేళినలరెదనెలమిన్॥ రామాయణము॥

(పనికిమాలిన దుర్లక్షణములు కలదిగావున మనోజ్ఞురాలు కాదనియర్థము.)

చ॥ తఱిగొనియంతలోన మధుదైత్యహరుండు దమరేంద్రు నింజనిం
గొఱనెలపూవులందునిమి॥ ... ... పారిజాతాపహరణము॥

సస్యమత్స్యపక్షములయందు. కొఱ్ఱయను శబ్దము ద్విత్వలోపమైనదిగావున గురుత్వము నిర్వివాదము. "కొఱకొఱ్ఱయనఁగను బరఁగుసాణీవంబు" అని భాషార్ణవము- ఈనిఘంటువులలో లఘువునకుఁ బ్రాసమున్నదని శంకింపవలదు- ఇందానియమము బొత్తుగా లేదు. విస్తరభీతిచే వివరింపము.

క॥ జుఱజుఱయని నెత్తురువెలి। కుఱుకుచుఁరొదనేయనఱుతి యొఱఁగినయూర్పుల్
పఱవమిడిగ్రుడ్లవడఁకుచుఁ। గొఱఁ బ్రాణముతోడఁ దన్నికొను నమ్మోదవున్॥
కొఱఁబ్రాణమనఁగాఁ గొట్టుసురు.

చాఁగఱగొనుట — చంపుట, నులుముట-

చ॥ మఱుగవ కత్తిరించి మదమానములం జొఱువుచ్చి మెచ్చుఁజాఁ
గఱగొనిక్రోధ కామముల గండడఁగించి పరాపకారముల్
జఱిపడఁ ద్రోఁచి వాచవుల చట్టలువాపి తొలంగి చిత్తముల్
జఱబడియున్ననీకునాక చక్కటి నెక్కటి వేఁడఁగల్గెడిన్॥ సో-హ

గఱిక — తృణము

గఱికనట్టులు గఱగఱికలు॥ అప్పకవి॥

గఱి — పక్షము.

చ॥ ఆఱమి విభావరీచరులు సమ్మల మర్మముగాడ నేటులం
గఱులుమునుంగ దూఱ నెలకట్టియపోట్లను గుంతలాదులం

దఱుచుగఁ దాఁకు పోట్లనుగదాపరిఘాదులనెల్ల మున్నొనల్
పఱిపఱిగా బలీముఖులు పాట్లసెలంగఁ బెనంగరయ్యెడన్॥ రా-మా

గఱగొఱ=లోపము; న్యూనత.

ఈ శబ్దమును గొందఱు కాదివర్ణముగా 'కఱకొఱ' అనివ్రాసి కశ్మలమని యర్థముం జెప్పెదరు. మఱికొందఱు 'కఱ=కొఱ' రెండుపదములకు ద్వంద్వసమాసమనియుఁ గఱయనఁగా నపఖ్యాతియనియుఁ గొఱయనఁగా న్యూనత్వమనియుఁ జెప్పిరి. అట్టులయినఁ గొందఱు నైఘంటికులు గకారాది శబ్దములలో వ్రాయుటవలనసాచేతనట్లనే చెప్పఁబడియెను.

చ॥ తఱిమిసుశర్మతమ్ములును దానునుబోరికినన్నుఁ బిల్వవే
నెఱుఁగని యట్టులుండుటిది యేపురుషార్థమువారినెల్లనే
డ్తెఱనుఱుమాడఁ బంపుమకడిందిగఁజూడకు వారిసేమియుం
గఱగొఱ రాదు పో మిడుకఁ గష్టము నాకు నుదాత్తమానసా॥ భా॥

గఱిసె=కొల్తభేదము.

గఱిసె డగ్గఱియంప గఱెపగఱయు॥ అప్పకవి॥

గఱిసె=దర్వి-

అఱఁటియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగును-

కొఱడు=తిన్ననియింద్రధనుస్సు

కొఱడనరోహితమ్ముదోఁచుఁబురారీ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము-

పండ్లుకొఱుకుట కోపంబుకొఱడువడుట॥ అప్పకవి-

గిఱులు=గుండ్రనిగీఁటులు-

గిఱులువ్రాయుట మోటగిఱుకయు॥ అప్పకవి-

గిఱికలు=చిక్కులు

కిక్కిఱితియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగు-

గిఱిగొనుట=వాటుకొనుట; కప్పుకొనుట

క॥ ఊఱకమదీయాంగంబులు। గిఱిగొననల్లియుటయును గినుకగదిరిసన్
మెఱుఁగారు నారసంబులు। దఱుచుగనించితిగఁడంగి తద్గాత్రములన్॥ భా॥

తే. గీ॥ గుఱుకొనుట గుఱుకు గుఱ్తించె గుఱుతు గుఱిచి
గుఱుకు గుఱుకొండి గుఱుములు గుఱుగుఱ యనఁగ
గుఱులు చిగిఱిచె గెఱ గొఱగొఱ గొఱుగుట
యద్వితీయాస్త్ర యాగపద్య హృత తాళ॥

ఈపద్యమందలి శబ్దోదాహరణములను వ్రాసెదను-

గుఱుకొనుట = ఉద్యోగించుట, యత్నము సేయుట-

క॥ మఱియును నాకనాఁడెవ్వరు। తెఱుఁగక యుండంగఁ గౌరవేంద్రుఁడు ధర్మం
బెఱుఁగక విషమన్నముతో। గుఱుకొని పెట్టి చెగాద్పుకొడుకునకలుకన్॥ భా॥

గుఱుగుఱ్తించుట = గుఱు పెట్టుట-

"కైఱుమెట్టు" అను శబ్దోదాహరణంబునం జూడవలయును-

గుఱుకు = అభిజ్ఞానము, ఆనవాలు-

చ॥ ఒఱఁగినఁజూచి యానృపకులోత్తము చిత్తము కూర్మికొత్మని
వ్వెఱపడి తాపవారకము విస్మయనీయము నిలతి నైయ్యాపుం
గుఱుతునునైన మత్కుర వినూతనహారముఁ జేరఁబోయి యా
నెఱదొర కంఠపీఠమున నిల్పితి నిల్పఁ బ్రఫుల్లనేత్రుఁడై॥ వసు॥

గుఱిచి = ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము-

చ॥ ఆఱువదియేడుకోటు లరయన్ సురసంభవులైన యాధవుల్
నఱుమయి రన్యజాతులు రణంబునకుంగల వీరు లెందఱం
బఱువడి రమ్మహోభుజుఁడు దత్తవరుండని బ్రహ్మవాక్యముం
గుఱిచి విసంజ్ఞనొందిరి రఘుక్షితినాథులు నేమిసెప్పుదున్॥ రామా॥

గుఱించి = గుఱిచి (పైయట్లనే)

గుఱుకు = ఈఁటె-

"ఇఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

గుఱుకొండి = మర్మము, రహస్యము-

గుఱుకొని గుఱిగుఱుగుఱుకొండి గుఱుతు॥ అప్పకవి॥

గుఱుములు = బీజములు-

గుఱుములుగింజలు గొఱుగుట వపనంబు॥ అప్పకవి॥

గుఱగుఱ — అనుకరణధ్వని-

గుఱుకవెట్టుట గుఱగుఱ గుఱువెట్టుట॥ అప్పకవి॥

మిణుఁగుఱులు — అగ్నికణములు-

చ॥ మెఱయుచునున్న వజ్రహతి మేరుతటంబునఁ బెల్లునన్మిణుం
గుఱులన విస్ఫులింగములు గుంభుని ముష్టి విఘట్టనంబునన్। వఱలఁగ॥ రామా॥

గెఱ — గుఁడ్రనిగీటు-

సీ॥ గెఱకట్టుకొనిపుట్టు నెఱపూఁప చన్నులతో॥

గాఱగాఱ — అనుకరణధ్వని విశేషము. (తఱిమి

గీ॥ తెఱలియొండొక్కఁటిని రూక్షదృష్టిఁజూచు। గాఱగాఱను మూల్గుగద్దించి తఱిమి
కలసి కలహించు ఘీంకృతి కలకలముగ। జాగిలంబులురోష భీషణములగుచు॥ క-మ॥

గాఱుగుట — క్షౌరముసేయుట.

గుఱుముల్లను శబ్దోదాహరణము జూడవలయు.

మూలము-

క॥ చఱచుట వెఱచఱచుట వా। చఱచుట చిచ్చఱయు కొండచఱులు చిఱుత యె
చ్చఱుట చిఱికొంపై ఱుము। చ్చఱుటయు చిఱుముట భుజంగశేఖరతల్పా॥
ఈపద్యమందలి శబ్దములకు సర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు.

చఱచుట — కొట్టుట; సాఁగఁగొట్టుట

క॥ వెఱచఱువఁ బట్టుకొనివడిఁ। జఱచి జరాసంధు సంధిసంధులయెమ్ముల్
విఱిచివధియించి యార్చెను। వఱలఁగభీముండు భూమివలయంబబ్రువన్॥ భా॥
కొడవలి కాఁచి చఱచుట, కరమునఁ జఱచుట-

వెఱచఱచుట — భయపడుట

క॥ ఎఱకలగాడ్పుననొగివెఱ। చఱవఁగ వడి వీఁచి యతని శాత నఖములన్
జుఱఁజుఱఁ జీరియు ముక్కునఁ। గఱచియునొప్పించెవాఁడు కరువలితనయున్॥

వాచఱచుట — పరిదేవనము

వాచఱచుట కొడవలికాఁచి చఱచుట॥ అప్పకవి॥

చిచ్చఱ = అగ్నిమయము

ఉ॥ చిఱునగవొప్ప గాండివముఁ జెచ్చెర సజ్యముచేసి సేనలు
క్కఱ రభసంబుమై నడరఁగ న్వడి ద్రోణియు నీడువోక యు
త్తఱిఁ దఱుమంగ నస్త్రములు దందడి దాఁకని మండుచుండెఁ జి
చ్చఱపిడుగుల్వడిం దొరఁగు చాడ్పున నంబరవీథినుగ్రమై॥ భా॥

చఱులు = సానువులు

క॥ మఱునాఁడయుగుట లెస్సఁగ। నెఱిఁగె నినుండవుడు వేఁడిగొడలినదీప్తుల్
మఱఁగలిగొన పశ్చిమగిరి। చఱికి ననతి దూరమున విశేషుఁడైతోఁచెన్॥ భా॥

ద్వారకాపట్టణము మునిఁగిపోవుటకు శ్రీకృష్ణస్వామి యవధి చేసిన సప్తమ దినము మఱునాఁడేయగుట యర్జునుఁడు లెస్సగాఁ దెలిసికొన్నాఁడనుట. ఈ పద్యములో నప్పకవీయములోఁ బాఠభేదమున్నది. అదితప్పగానున్నది.

చిఱుత = బాలుఁడు, చిన్నదారుఖండము, మృగవిశేషము.

క॥ సాలవకతూరిఁగలకా। ట్బులఁ జెట్టితివీవు నీచిఱుతకాలము ద
త్ఫలమిప్పుడనుభవించితి। తొలఁగునె హింసాపరులకు దుఃఖంబనఘా॥ భా॥

ఈ శబ్దమునకు వ్రాసినయర్థము లన్నియును జిన్నయను శబ్దమునుపట్టివచ్చినవే కావున నన్నింటికిదియే యుదాహరణము.

ఎచ్చఱుట = ప్రబలుట.

చ॥ మఱుసటినాటి వేఁకువ నమాత్యుఁడు మేల్కని వంశమంతయున్
జెఱిచిరి కూఁతురుం గొడుకు చెల్లరెమీఁదటఁ జంద్రహాసుఁడె
చ్చఱినఁ బ్రమాదమౌననుచుఁ జిత్తమునందలపోసి వీనినే
తెఱఁగుననైనఁ బంపెద యతిప్రవరోక్తులు బొంకుసేసెదన్॥ జై-భా॥

చిఱుకొట్టుట; ముచ్చఱుట = వ్యసనపడుట.

చిఱికొట్టె చిఱిమి ముచ్చఱితనమున॥ అప్పకవీయము॥

ఉ॥ ముచ్చఱసేల నేఁగలుగ ముద్దియనాకు వృకోదరుండు వి
వ్వచ్చుఁడు దోడుగా * * * భా॥

చిఱు = చిన్న.

("చిచ్చఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. ఇట్లు చిఱునవ్వు, చిఱుఁదొడ, చిఱుకప్పు, మొదలైనవి గురురేఫములే)

చిఱుముట = చిమ్ముట, చిదుముట యనియుఁ గొందఱు.

చ॥ పెఱుకుదుమే ఫణీంద్ర విషభీకర దంష్ట్రిలు సేలఁ గ్రుంగఁజేఁ
జఱతుమె నింగి మ్రింగుదుమె చండదిశా గజదంత కాండముల్
బఱతుమె వారిధుల్ బుడిసిలింతుమె మందర మంగుటంబునన్
జిఱుముదుమే జగంబు లఱచేతికిఁ దెత్తుమె రాక్షసేశ్వరా॥ రామా॥

మఱిజగన్మోహన మాయ వాల్చినజాల
చిఱుముతఱి ద్రౌపదికిఁ జీరలిచ్చిన కాల॥ అప్పకవి॥

మూలము-

క॥ చుఱుకు చుఱుపుచ్చు చుఱచుఱ। చెఱమలు చెఱిసగము చెఱుకు చెఱలాడుటయున్
చెఱువు చెఱమూటయు చెఱచుట। చెఱచోఱ యోగీంద్ర హృదయసేవితచరణా॥

ఈ పద్యమునందలి శబ్దముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

చుఱుకు = వాఁడి, కాఁక

"గుఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును.

చుఱుపుచ్చుట = కాల్చుట.

క॥ ఎఱమంట లుమియుమనాతని। నెఱిచూపులు నిలువనందు నీఱుగఁదరువుం
జుఱుపుచ్చు పిడుగుక్రియఁ గను। గిఱిపినయంతటనె గెడపెఁ గిల్బిషుఁ బగతున్॥

చుఱచుఱ = అనుకరణవిశేషము.

"పెఱచఱచుట" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

చెఱమలు = నాసాపార్శ్వములు.

"అఱిమఱి" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును.

చెఱిసగము = సమభాగము.

చెఱసాల చెఱకులు చెఱిసగంబు॥ అప్పకవి॥

ద్విపద॥ తఱిమియొక్కమ్మడి దారుని గ్రఘునిఁ
చెఱిమూఁట సాయకాసీతినంగదుని॥ రం-రామా॥

చెఱకు = ఇక్షువు-

క॥ విఱుతునొ మ్రింగుదునో తలఁ। దఱుగుదునో యేను జ్వరుఁడఁ దాను జ్వరుఁడా
కఱకంతు నేయవిల్లగుఁ। జెఱకుం జెఱకైన వంట చెఱకుం జెఱకే॥ సో-హ॥

చెఱలాడుట = భ్రమించుట.

సీ॥ చెఱలాట చెఱుచుట చెఱుముట రాచుట॥ అప్పకవి॥

చెఱువు = తటాకము, సత్రము.

క॥ చెఱువు నడుమ వసించిన చెఱు! వెఱ మృగములు చెదరిననవి వేకనిధి యు
కట్టెఱిబహుళసైన్యము లెఱుఁగ! బఱిచిన నాఁగంగరాదు బలియుర కైనన్॥ భా॥
చెఱువున భుజియించి చెఱకుఁబట్టి॥ అప్పకవీయము॥

చెఱచుట = రాచుట.

"చెఱలాడు" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగు.

చెఱుచుట = పాడుసేయుట.

గీ॥ చేయుచున్న దితిజనాయకుఁడతిభీతి! నెఱిఁగి వానితపముఁ జెఱుపఁబంపె
జలజనయనఁ దరుణిజలపదయని యొదు! దాని వదియువచ్చె వానికడకు॥ భా॥

చెఱ = కారాగృహము, స్త్రీలబలాత్కారముగాఁ బట్టుట.

క॥ నఱుకుట యర్థముఁ గొనుటయుఁ! జెఱ నునుచుట కట్టియడచి చేట్పాటొందం
బఱచుట మొదలుగఁగల పలు! దెఱఁగులఁ దగవు మెఱుఁగుపడు ధీరవిచారా॥ భా॥

చ॥ ఎఱిఁగి యెఱింగి మున్నతఁడె యెగ్గొనరించిన వానికైక దా
చెఱగొని వచ్చితింబిదపసేఁత వృథాకథ లింకనేల కొం
పఱ బ్రతుకింత తీయనె ఖరాదుల చావున కేమిచింత నీ
మఱఁదలి బన్నమేకరణి మానని యాఁగుచు సంధిచేసినన్॥ రామా॥

చాఱ = మత్స్యవిశేషము.

చ॥ మఱియు విచిత్ర వల్గన సమక్రియఁ ఘోటకమబ్బిఁజెం
జాఱనఱియంగఁ జొచ్చుగతిఁ జొప్పడ వానగసేనఁజొచ్చి॥ రామా॥

(ఇది చొఱ్ఱచును పదమునకు స్వత్వలోపమై పుట్టినదిగావున గురుత్వము నిర్వి
వాదమే. అయినను స్పష్టార్థమునకుఁగాఁ బైయుదాహరణమును వ్రాసినారము.)

మూలము.

సీ॥ తఱగరి తఱుగుట తఱిగొనె తఱియుట తఱియఁజొచ్చుట తఱి తఱపి తఱిమె
తిఱితెప్పెఱ టఱిపి తుఱుసంటితనమును తఱఁగలించుటయును తుఱుముటయును
తెఱవ తెఱపియొడ్డెఱ తెఱుగు తెఱవ తెఱచుట తెఱగొప్పె తెఱలెతో ఱఁగె
చిందఱ నందఱ ముద్దఱా నఱుకుట నఱుము సేయుటయును నఱుకుటయును

నఱుజూనిఱు పేదనుఱు ఫుటనుఱు నునైఱులు। నెఱిక నెఱకులు నెఱసరి నెఱవ్ర నెఱయు
నెఱతనము జ్ఞానకీరమణీపదాబ్జ। నిత్యవిన్యాసధన్యాంక నిహతపంక॥

ఈ పద్యమునందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు.

తఱగరి=బేహారి.

సీ॥ జట్టి కాఁడనఁగను జను క్రేత తఱగరియనఁగను దత్సహాయాఖ్య వెలయు॥ ఆం-భా॥

సీ॥ తఱగరి బేహారి తఱుగని సంపద॥ అప్పకవీయము॥

తఱుగుట=కోయుట: తక్కువయగుట.

క॥ వెఱఁగుపడి కుంభభవుఁడుం। బెఱరథికులు సూచుచుండ వీరములావృ
న్మెఱయఁ జలము నెఱయఁగఁ దలఁ। దఱిగెద సైంధవుని నేలఁ దలఁకెదు కృష్ణా॥ భా॥

క॥ మఱి రామేశక్షేత్రము। కఱకంఠున కాటపట్టు కామితఫలముల్
తఱుగని ధాన్యము లెల్లను। నెఱయఁగ ఫలియించు నచట నిత్తయుఁ గలుగ న్॥ భీ-ఖం॥

తఱిగొనుట=ఉద్యోగించుట.

"కొఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడఁదగును.

దీనివలనఁ దఱిగొల్పుటయును గ్రహింపఁబడును. అనఁగా నుద్యోగింపఁజేయుట

తఱియుట=ప్రవేశించుట, చొచ్చుట.

గీ॥ అందుఁ బ్రథమముఖ్యులందఱుఁ గ్రందుగాఁ। దఱిసి తమయనుంగుఁ దెఱవ పిండుఁ
గూర్చికొని మనోజకోలాహలస్ఫూర్తి। యలర నందు నోలలాడుచుండ॥ ఎ-హ॥

తఱియఁజొచ్చుట=లోపలికి వెస్సఁజొచ్చుట.

గీ॥ అరసికొని యెన్ని భంగులనైన సితని। తేరు మనబారి కగపడు తెరువు గాంచి
యుడరి బాసటయై యెవ్వ రడ్డపడిన। మెఱుఁగు మెఱసిన చాడ్పునఁ దఱియఁ జొరుము॥

తఱి=సమయము.

"చిచ్చఱ" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయు.

తఱిపి=ముదురు

సీ॥ నీటికై యేటిలోనికి డిగ్గఁగాఁ బెద్దతఱిపి పెయ్యలఁ బట్టు నుఱికె నేఁడు॥ ఎ-హ॥

తఱుముట=పాఱఁగొట్టుట.

క॥ పెఱవారి నెల్లఁ దఱిమితి। నఱుకుదు పాండుక్షితీశనందనులను జూ
పఱ నేయఁ జేతులాడవు। తఱుమరు నామీఁద నత్యుగ్రత వారు న్॥ భా॥

తిఱిపెట్టుట — మరదగలుగుటచేఁ జెవిలోవత్తి కెట్టిత్రిప్పుట.

సీ॥ తిఱుగ రెండవసారి తిఱిఁజెనచుట॥ అప్పకవి॥

తుఱగలి — విఱుగుడుపాటు.

చ॥ వెఱువకుమీ కుమార పదివేలవిధంబులనైననిన్ను నే
మఱువ మ జేడకుంజనుటమాని సుఖంబున దతువాటికిం
దుఱగలిలేకసమ్మదముతో గమనించుము భీమనాయకుం
డఱగొఱలేనివేల్పు నిఖిలాభ్యుదయంబులు సేకునయ్యెడిన్॥ భీ-ఖం॥

తుఱుసంటితనము — ఔద్ధత్యము.

గీ॥ ఎల్లవారుసైఱుఁగనొల్లనిధర్మంబు। తెల్లనీకుసేల సైఱుఁగవలసెఁ
జిఱుతవానికింత తుఱుసంటితనములు। సన్నెపృద్ధజనములున్నచోట॥ భా॥

ఈ శబ్దము ధర్మియగునపుడు "తుఱసలి" అనిరూపము. ఇది యాపవిభక్తికములలోనిది కావున "ంటి" వచ్చినది.

తుఱఁగలించుట — భ్రమించుట, ప్రకాశించుట.

గీ॥ అవనిగంపింపలలితపీతాంబరంబు। చెఱఁగుజూలఁజక్రాంశులుదుఱఁగలింప
సింహనాదంబుక్రోధరంజితభయంక। రాననంబునఁజెలఁగంగనడరెఁబెలుచ॥ భా॥

తుఱుముట — అలంకరించుట.

గీ॥ నెఱులుఁదడియార్చిక్రొవ్విరుల్దుఱిమిమేనఁ। గలపమునలందితోడవులంగములబూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములుగట్టి। రంగవలుమారునారతోడియలుఁగులనఁగ॥

తెఱకువ — తెలివి.

సీ॥ తెఱవలు తెఱకువ తెఱఁగువిధము॥ అప్పకవి॥

తెఱపి — బయలు.

క॥ తెఱపిగొనినీవుచొచ్చినఁ। బిఱుదనఁజొచ్చెదము రిపులు పెల్లగిలఁగనం
దఱమును మాకిదియెంతయు। నుఱునట్టివరంబుదీనినొసఁగుము పుత్త్రా॥ భా॥

ఏత్రైఱ — వేగము, ఉత్సాహము.

క॥ పఱతెంచి మదంబున నే। త్రైఱవృత్తుంజెత్తిత్రేయ దెప్పటికమునన్
గొఱసంధివోయి వేలకు। నొఱగినసింగంపుఁ గొదమయొప్పమరంగన్॥ తి.ఉ.రా.

తెఱఁగు — విధము, సందర్భము, క్రమము.

"కొఱవి" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ద్విపదము॥ మఱి రాముఁడున్నట్టి మార్గంబుఁ దెలిపి
తెఱఁగొప్పనమ్ముని దీవింప వెడలి రంగనాథరా॥

తెఱవ — స్త్రీ; బయలు-

సీ॥ తెఱవనా బయలును స్త్రీదనర్చు॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము-

క॥ తెఱవయొడఁబాటుమాటం। బఱివో యినకొంకుతోటి బ్రాహ్మణిగొనిక
న్నఱునగు వెడకునరిగిన। త్తఱివచ్చె సుదర్శనుండు ధరణీనాథా॥ భా॥

చ॥ మఱియును బైపఱుంబ ఱపుమార్గణవర్గము లంబరంబునన్
గిఱికొనుచుం బ్రచండగతిఁ గీలలు వాఱఁగ వచ్చి వృక్షముల్
దెఱవలు సేయుచున్ శిలలు ద్రెంచుచుఁ బొట్టునుసించుచుం దొడల్
విఱుచుచు మస్తకంబులు దళించుచు నిట్లు వధింపఁ జొచ్చినన్॥ రామాయణము॥

తెఱమట — వివృతము గావించుట-

సీ॥ నీవు ముయ్యంగఁ దిమిరంబు నిఖిలలోక। చయము గప్పిన భూతముల్ భయమునొందె
నీకరంబులు ద్రోవకచీఁకటియును। దెఱచుటకు ఫాలనేత్రంబు దెఱువవలసె॥ భా॥

తెఱకొల్పుట — బయలుపఱచుట-

తెఱలుట — బయలు దేలుట-

సీ॥ తెఱలిన వాసన తెఱకొలుపుట॥ అప్పకవి-

తొఱఁగుట — విడుచుట-

"కఱవు" అను శబ్దోదాహరణమునందుఁ జూడవలయు- ఇది క్షరణార్థకమగునపుడు ద్విరూపము.

గీ॥ వానిఁ దెగఁ జూడవైతేని వాయుపుత్త్ర। నీవు కనుఁగొన నురినైన నీళ్ళనైన
నగ్నినైన విషంబుననైన నేను। మేనుఁ దొఱఁగుదు నట్లు నీయాన సుమ్ము॥

చిందఱవందఱ — చెదఱిపోవుట-

క॥ వెఱువకుఁడు వెఱువకుఁడు సేం। దఱవందఱగాకుఁ డేల ధైర్యముఁ దూలన్
మఱచితిరె కులముఁ గీర్తియుఁ। బిఱికులగతి నింతవలదు బీరము సెదరన్॥ సో-హా॥

ముందఱ=పురోభాగము, పూర్వము.

చ॥ చిఱుతదనంబునం దగవుఁజిత్తమునందలపోయలేకముం
దఱనటువోవనిచ్చితిఁబితామహుఁడుంజనకుండు నిల్కఁగ్రొ
చ్చఱనిలపంచి చక్కసగమక్కడ నెవ్వరికేనిమద్బలం
బెఱుఁగక యీఁ దలంచిననునేనదియేటికి సమ్మతించెదన్॥ భా॥

అద్దిఱ=ఆశ్చర్యవాచకము.

సీ॥ ముందఱ యద్దిఱ కట్టెదుఱను॥ అప్పకవి॥

నఱుకుట=క్షతముగావించుట, ఖండించుట.

"తఱుముట" అను శబ్దోదాహరణమునందు జూడఁదగును.

నఱుముసేయుట=చూర్ణముసేయుట.

చ॥ అఱిముఱిఁద్రెళ్లెఁదేరులు గజావళిగూలెఁ దురంగమాంగముల్
గిఱికొనియెన్నహిన్నభటులు లెక్కకుమిక్కిలిసేనపాడుగా
నఱుమయిరప్పుకృష్ణుఁడు నినాదము భూగగనాంతరంబునం
దఱుచగనార్తి నిర్మథిత దానవసైన్యము పాంచజన్యమున్॥ భా॥

నఱుజు=సూక్ష్మము.

సీ॥ రఱుజుకొంచెముగ్రామను నఱుకుట. అప్పకవీయము.

నిఱుపేద=అతిదరిద్రుఁడు.

క॥ నిఱుపేదయింటికేటికిఁ। బఱతెంచునిధానమట్లుబఱతెంచినయీ॥ శృంగారనైష.

(ఇది యజాదిశబ్దమని (ఇఱుపేద) కొందఱనుచున్నారు. ఇఱు=అనఁగానన్న వస్త్రములు రెంటికి దరిద్రుఁడని యర్థమఁట. అట్లైన నప్పుడీపదములఘువగును గాని గురువుగాదు, విశేషించి యప్పకవియీపదముహలాది పదములలోనిట్లు 'సీ॥' నఱుజుకొంచెము గ్రామనునఱుకుట నిఱుపేద నుఱుముగా నుఱుపుట నెఱపుబొడవు' అనివ్రాసియున్నాఁడు. కావున 'సీ॥ ఘనమైనరారాపు చనుదోయిరాయిడి నిఱుపేద నడిమికి నెఱపుఁజూప' నను నిత్యాది స్థలములయం దయ్యర్థము సమన్వయముగాదు గదా. మొదటివ్యుత్పత్తి విచార్యమైయున్నది.)

నుఱుపుట=మర్దించుట.

గీ॥ నుఱిపెనొత్తురుతేరులువఱపిభీమ। సేనమాయిన్నబఱనినేలేనిచోట భా॥

నాఱుము — చూర్ణము.

క॥ మఱి దైత్యులుగ్రమ్మఱఁజన। మఱలిచనుచు దాశకంఠి మదమునఁగపులన్
నుఱుమాడఁజొచ్చెఁగూపుల। నాఱయ నదృశ్యత్వమొంది నిష్ఠురలీలన్॥ రా-మా॥

నెఱులు — కేశములు.

సీ॥ నెఱులనున్ననికప్పుతుఱఁగలిగొనగూడిపాదలువెంద్రుకలుకొప్పునకునందు॥ ఏ-హా॥

నెఱికె — కచ్ఛభేదము.

సీ॥ అనమీఱుఁగచ్ఛభేదాభిధానమెసఁగుఁగాసెఁగుచ్చెలకుచ్చెకచ్చెపింజ
చుంగు ఱింగు నెఱికె ఱింగు నెఱియనంగ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

నెఱికయనఁగా "గాగరా" అని కొందఱందురు.

సీ॥ * * నెఱయుటనిండుట నెఱికకాసె॥ అప్పకవీయము.

నెఱకులు — శల్యములు.

సీ॥ * * నెఱ కెమ్ముకయన నెగడు నస్థ్యభిధానము॥ ఆం-భా.

సీ॥ * * నెఱకు లాయంబులు॥ అప్పకవి.

క॥ ఆఱువది యాఱువది యమ్ముల। నెఱకులు నోనాటనేసి నిలిపి తనరయం
బెఱిఁగించెమువ్వురకు న। త్తెఱఁగద్భుతరసము వెల్లిఁదేల్చెజనములన్॥ భా॥

నెఱసరి — సింహభేదము.

క॥ చఱి నుండి తొలఁగ నుఱికెను। నెఱసరి సింగంపుఁగొదమ నిబ్బరమగఁ గ్రే
ళ్లుఱికెండొలఁగఁగఁబగతుని। యఱకటనుండిభువిమీఁదనబ్బలియుండున్॥ ఏ-హా॥

గీ॥ సింహపూర్ణోపమానముమ్ముల్చెలఁగుసు నెఱ। సరియటంచునుబల్కెడఁజంద్రచూడ॥

అని యాంధ్రభాషార్ణవములో 'నెఱసరి' శబ్దమునకు సింహసామాన్యమని చెప్పినాఁడుగాని పై యుదాహరణమువలనఁ దద్విశేషమని తోఁచుచున్నది.

నెఱవు — విశాలము, దీర్ఘము.

క॥ మఱిమఱి చీఁకటిలో నం। దఱు రాజులు సమరముడిగి తగనెల్లిటికిన్
గొఱకలకలనగునడువుడు; నెఱవగుగోవర్ధనాద్రినేలకునను చున్॥ సో-హా॥

మ॥ నెఱవై యొప్పువిసీల కేశములు నిర్నిద్రాననాబ్జంబునే
డ్తెఱ నూత్నాంబుదతుల్యకాంతియును నై దివ్యప్రభావంబునన్॥ ఏ-హా॥

నెఱి—నిగ్గు, కుటిలము-

చ॥ నెఱిఁగుఱులున్విలోలసిత నేత్రయుగంబును దేనెలొల్కు వా
తెఱయును దీనియాననము తెల్విగరంబు మనోహరంబు నే
నెఱిఁగినయంతనుండి నలినిట్టి లతాలలితాంగిఁ జూచి యే
నెఱుఁగ సురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె రూపవిలాససంపదన్॥ భా॥

పై యుదాహరణములలో నీశబ్దము చ్చటచ్చట గలదు గావున నర్థభేదము విచారింపవలయును.

నెఱతనము—శ్రేష్ఠత్వము, పూర్ణత్వము, చతురత్వము-

సీ॥ నెఱచందురుని నిగ్గువఱపుఁగఁ జాలు నీనెమ్మోము తొలిమివచ్చునేసె॥ భా॥

చ॥ మఱియు నతండు సంయమిసమాజ వినిర్మితజాతకర్ముఁడై
నెఱిఁబరివర్ధితుండు నుపనీతుఁడునై వివిధాయుధంబులన్
గఱగరియై రణస్థితులగడ్డఱియై నిగమాంతవేదియై
నెఱతనకాఁడునై మెఱసె నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలన్॥ మను॥

ఇందుఁ గఱకరియనఁగాఁ గఱుఁగలవాఁడని యర్థము.

మూలము.

సీ॥ పఱియలుపఱువు చూపఱు పఱతెంచె తొప్పఱపెట్టెపఱివోయె పఱగొనుటయు
పఱపఱియలు పఱపఱియంపఱ పఱంటిపఱికెలు పఱిగలు పఱటిపఱచు
పిఱుఁద తెప్పిఱుటయు పిఱుఁదులుపిఱువోను పెఱికలు పెఱికెదబ్బఱలఱుకుట
బఱబఱవిఱవిఱవిఱుసులు బుఱుజులు మఱగాలుమఱుకువమఱువు మఱఁది
మఱవ్రమ్మఱమఱఁదలేమఱుటమఱఁగె। మఱుసటిదినంబు మఱుపడె మఱిపెడమఱ
మఱుఁగుమఱునాఁడు పడమఱ మత్తదనుజ। మథితవిబుధకృపాదృతమనుజరూప॥

ఈ పద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణంబులు దెలుపఁబడును.

పఱియలు—శకలములు.

గీ॥ పఱియవాపంగఁ దునియగా విఱువవలయు। నెడలగాళ్ళను జేతులఁ దొడలఁ బెట్టి
కడఁగియనువుగఁ జేసి ప్రోవిడుదుగాని। కత్తిగొడ్డలియడుగ నేకట్టియలకు॥ భా॥
(ఇవి పఱ్ఱెయనుశబ్దమునకు ద్విత్వలోపమై యిట్టిరూపముంబొందినది.)

పఱపు = శయ్య.

క॥ వెఱవకుఁ గలపోఁ జేసిన। కొఱగామికి వగచుచోట గుణరత్నము చే
కుఱె నీకునలిగితన్నిన। పఱపుపయింబడినయట్లు పద్మదళాక్షా॥ సో. హ॥

చూపఱులు = చూచువారలు.

"కొఱవి" అనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును. (పుట-౭౭)

పఱతెంచుట = మీఁదికివచ్చుట.

"ఉక్కఱి" శబ్దముంజూడవలయును. (పుట-౬౫)

తొప్పఱవెట్టుట = తట్టువిఱుగఁ జేయుట.

సీ॥ తొప్పఱలఁబండెనాఁగనుదోఁచుతట్టు। విఱుగఁబండెననుటకు ఆం. భా. ద్రో॥

మ॥ వెఱ నిట్లంబుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబుసొంపించి యం
దఱు వాఱంగ నిశాచరేంద్రుఁడు జయోత్సాహంబునన్వెన్నడిం
దఱుమంగాఁ బ్రజసేయువీఁచుచు సముద్యద్భంగిమైఁ దోలి తొ
ప్పఱవెట్టెన్ శరజాలముల్వఱపి కుప్పంగాఱ నాటించుచున్॥ లి. ఉ. రా॥

పఱినోవుట = చెడిపోవుట.

"తెఱవ" అనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును. (పుట-౮౭)

పఱిగొనుట = ఆక్రమించుట, చెడఁజేయుట

క॥ వెఱిమీఱబండెపట్టిన। నఱిమూఱేఁజంపిననుగజమునశ్వము మచ్చెం
పఱిగొనినయట్టివారల। గొఱులంగీకరించుటొప్పఁగువలయపతికిన్॥ స్మృతి॥

పఱపఱియలు }
పఱపఱి } చిందఱవందఱ.

క॥ పఱపిరథికులను గూల్తున్। నఱికిన మోదువడియుండె నానారథముల్
వెఱచఱచిరి కురుపతులు। పఱపఱియైమనబలంబు భయమంబొందెన్॥ భా॥

లయ॥ తఱిమికొనిరక్కసుల వెఱచఱువఁబట్టికొని పఱపఱియలుగఁ దలలు నఱిపి
యవలలీలన్॥ రా. మా॥

క॥ పెఱిఁగిపిఱుసనినదెసఁజై। కుఱుకుదు సాళువము గాకినాడిసినభంగిన్
వెఱచఱవఁబోడవ్రుదుంబఱ। పఱిసేయుదు నీదుకోర్కెపారంబొందన్॥ భా॥

అంపఱ — బాణసమూహము.

క॥ * * అం। పఱతఱచుకోపకెంతయు। వెఱబొందివిపక్షులైరివిషయాధీశుల్

పఱుఁగు — శీఘ్రగమనము.

గీ॥ కంపతోఁడుగిడ్చినట్లొంటి గానిజన్న। తెఱవుగనివెంటనొకఁడేగ పఱుఁగుతోన॥ మను

పఱకెలు — పక్షివిశేషములు.

సీ॥ పఱకెలు పఱియలు పఱివోవు టింపఱి॥ అప్పకవి॥

పఱిగలు — ధాన్యాదుల నూర్చు తావు.

చ॥ ఎఱుఁగరుగాక లోకమున నెవ్వరికైనను మేలుసేయఁగా
నొఱపగు నాశ్రమంబున సమున్నతమైన గృహస్థధర్మముం
బఱకటుచేసి గోఁచిఁగొని పాఱినపొల్లకమూర్తిగల్గునే
పఱిగలనేఱినం గొలుచుపాఁతటికింగలదే తలంపఁగన్॥ సో-హ॥

పఱటి — కుంభము.

ఏఱగడుమత్తిల్లి పఱటిపుట్టువుగ్రుక్కఁగొనినయప్పుడుగలకుతిలపాటు। య-చ॥

పఱచుట — చేయుట, ధావనముసేయుట.

భంగపఱచె; ఏర్పఱచె, వీల్పఱచె, కీడ్పఱచె, ఇత్యాదులు.

గీ॥ అనదనైతినకట యాలికయ్యాలింపు। దకటమీఱుగలుగనాక్రమించి
నన్నుఁబట్టిసూతనందనులిమ్మెయి। వెఱపులేక భంగపఱచువారె। భా॥

ఇదియొకానొకచోటఁ బొందించుటయనియు గూఢ నర్థమగుచున్నది.

మ॥ పఱచుందవ్వఁగఁజేయలంతినిలుచుం బట్టీకయాసాసగాఁ
బెఱువోవుంబాదలందు ... ... భా॥

ఇచ్చటఁబఱచుననఁగా దూరముగా ధావనముసేయుననుట. ధావనార్థకమగు పఱచుటకు సకర్మకరూపము పఱపుట.

చ॥ మఱియొకఁడేను జెప్పెద నమానుషవిక్రమలీలనల్లడం
బఱపితిఁ జాపియుగ్రిపునృపాలకసైన్యము రూపడంచి మేన్
దూఱఁగుటయొప్పదే తనువుతూఁటులుగా నెఱవాది గెల్పునో
లుఱువాణ్ణానాదుచెంపుడుపనోవుడుశే మిముబోటులెమ్మెయిన్॥ భా॥

ఇంక నల్లడఁబఱపి యనఁగా నాల్గుదిక్కులకుఁ బాఱునట్లు చేసియనుట.

చ॥ ❊ ❊ విష్ణుం౦। బఱపెద విష్ణులోకములు భస్మము సేసెద

ఈ శబ్దము ప్రవహనార్థకమగునపుడు ద్విరూపమని యెఱుంగవలయును-

చ॥ పఱచిన దేవకీసుతుఁడు పక్కున నవ్వినఁ గ్రమ్మఱ తల్లి పైఁ
దఱుచుగ రోమహర్షణ మొదంచిత భక్తిభరాకులత్వ మే
ర్పఱచుచుఁ గేల్మొగిడ్చి బుజ్జపల్కుల తళ్కుల సన్నవెన్నెలం
బఱపుచుఁ బ్రస్తుతించె మునిబంధ విభుంబును భక్తరంజనున్॥ పాండు॥

పిఱుఁద = వెనుకను-

తెఱపి యను శబ్దోదాహరణమునంగనందగును- (పుట.౭౬.)

తెప్పిఱుట = తేఱుట-

క॥ పెఱికితి నలుగురు మనుల। బెఱిఁబడనెల్లెడలఁ గలయ నిమిరితి హరులి
త్తఱినీళులు ద్రావకతె। ప్పిఱవెల్లె శత్రుసైన్యభీషణమూర్తీ। భా॥

పిఱుఁదు = నితంబము-

సీ॥ కనక మేఖలఁ గ్రుచ్చి కట్టె నెవ్వఁడు లీలఁ బిఱుఁదు పైఁ బూసార్కు మెఱుఁగుఁ బండ్లు॥

ఈ పద్యము కాశీఖండములోనిది- దీనిని తిమ్మకవి 'చెఱఁగునఁ బూసార్కు. మెఱుఁగుఁ బండ్లు' అని వ్రాసిన పాఠము వివేకులకు నంగీకారము కాదు-

పిఱువోవుట = వెనుకకుఁ బోవుట-

మ॥ పఱచుం దవ్వుగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టీక నాపాసగాఁ
బిఱువోవుం బొదలం పడిందుఁ బొడముం బిట్టులిక్క వే దాఁటుఁ గ్ర
మ్మఱఁ జూచుం జెలి దార్చి నిల్చు మలయున్ మట్టాడుఁ గోరాడు నే
మఱినట్లుండుఁ దృణంబుఁ గాను నెలయున్ మాయామృగంబిమ్మలన్॥ భా॥

పెఱకలు = గోనెలు-

చ॥ మఱియును సన్నిధిం గలసమంచిత కాంచనరాశిబండ్లనుం
బెఱికల మోపులుం గొలఁది పెట్టఁగఁ జెక్కగు చారువుల్ జనుల్
వెఱఁగుపడంగ ఖేచరులు వెక్కసమందఁగ శత్రుకోటికిన్
వెఱపొనరించు వార్త పృథివిం బరఁగన్ నడపించె భూవరా॥ భా॥

పెఱుకుట = పెల్లగించుట-

"తెప్పిఱుట" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

దబ్బఱ — అనృతము.

క॥ నెఱయంగా నీఛందము। తెఱఁగెఱుఁగక కవితఁ జెప్పఁ దివురునతఁడు ద
బ్బఱఁ జేఁతఁ జేఁకు గుత్తముఁ। బఱపినగతి నిఖిలహాస్యపదనిరతుఁడగుఁజా॥ ఛే-ఛం॥

బఱుకుట — నెత్తురువచ్చినట్లుగోఁకుట.

సీ॥ ఊఱకదశకంఁఠుతలలపైనఱకియాడు। బఱుకుమీసలుకఱకుఁగాబఱుకుగోళ్లు॥ రా॥

బఱబఱ — అనుకరణధ్వని.

సీ॥ బఱబఱనీడ్చె దబ్బఱఁబలుకుకుట॥ అప్పకవి॥

బిఱబిఱ — శీఘ్రము, బిఱుసులు — బాణసంచు.

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట బిఱుసులు గాల్చుట॥ అప్పకవి॥

(బిఱుసులనఁగా నగ్నిబాణములు. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.)

సీ॥ తగిలింపఁజెట్టున నెగయు నాకాశబాణంబులంబరవిమానములు దాఁట
దుఱుసుగా వెడలెడి బిఱుసులపువ్వులు ఘనభోంతరములఁబొడివిగానఁగ॥ దశా॥

బుఱుజులు — కోటగోడమీఁద నాల్గువైపులను గట్టునిండ్లు.

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట బిఱుసులు. అప్పకవి॥

సీ॥ బుఱుజులు మఱవమృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు॥ అప్పకవి॥

మఱగాలు — పొడుగుగాఁగనఁబడుటకుఁగాలికిఁగట్టుకొను కొయ్యకాలు.

సీ॥ ❋ ❋ పడమఱ మఱగాలు పెడమఱలుట॥ అప్పకవి॥

దీనివలన ‘మఱకాఁడు’ అనుపదము గ్రహింపఁబడును.

మఱకువ, మఱపు — విస్మృతి.

‘ఎఱుక’ అను పదోదాహరణముం జూడవలయును.

క॥ మఱచితిఁగా కలతాంగీ। కొఱకంఁతుని తోడనాఁడు కాత్యాయని ని
న్నెఱఁగెఱఁగినాఁడు సెప్పిన। తెఱఁగిది సమకూడె నింక దిగులేమిటికిన్॥ సో-హ॥

మఱఁది — పెనిమిటితమ్ముఁడు, అప్పపెనిమిటి.

చ॥ మఱఁదులలోన నెన్నఁగల మాన్యుఁడవావనదుండకోర్విబ
ద్దెఱఁగులఁ బర్ణశాలలను దివ్యనిబంధులు గూర్చి పెట్టుటల్

మఱచినదానసే యకట లక్ష్మణ యీయపకీర్తి పాలికిం
బిఱుకలుగాని భానుజ విభీషణులుండఁగ నీకు నక్కటా॥ జై-భా॥

మఱవ—కుండ.

సీ॥ మఱవ మృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు॥ అప్పకవి॥

క్రమ్మఱ—పునరర్థకము.

క॥ మఱొకఁడు సేసినపాపము। మఱొకఁడు దాఁ బుచ్చుకొను సమర్థుఁడగునె క్ర।
మ్మఱఁదన కెకుడువలయును। మఱలదు వెను వెంటవచ్చు మానుపనగునే॥ రా॥ మా॥

మఱఁదలు—భార్యచెల్లెలు; తమ్ముని భార్య.

'చెఱ' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. (పుట- ౮౮)

ఏమఱుట—పరాకుగనుండుట.

'పిఱువోవుట' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మఱుఁగుట—తపించుట.

క॥ అఱువదివేలబ్దంబులు। నెఱయఁగ మును సుతులు గనని నెవ్వగ చేతన్
మఱుఁగుచుఁ జరమేనంగ్రి। క్కిఱియఁగఁ గఁ బదప్పి సుతుల కెట్లోకంటిన్॥ భా-మా॥

మఱునటిదినము—పరదినము.

'ఎచ్చిఱుట' అను శబ్దోదాహరణమునం జూడందగును.

మఱుపడుట—మాఱుపడుట.

దీనివలెనే మఱుమాట మఱునాఁడు మొదలైనవి చూడవలయును. మఱునాఁడను శబ్దమునకు వ్రాయఁబడు నుదాహరణము వలననే దీనికింజరిత్రార్థత్వమని తెలియవలయు- స్పష్టార్థము చెప్పఁబడిరాను. అయిన "మఱుపడె- క్రమ్మఱ" అని యప్పకవి.

మఱి—పునరర్థకము.

"క్రమ్మఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

వెడమఱ—ఒకపార్శ్వము.

"ఏకైఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మఱుఁగు—చాటు.

సీ॥ అనుజఁ జూచి కష్ట మనుజులఁగూడినా। పనుపు సేయకుండఁ జను నెవ్వనికు
ననుచు నదరి పలుకనాహిడింబ యచుఁగడు। వెఱచి భీమసేను మఱుఁగుసొచ్చె॥ భా॥

కవచహాచక్రమగు కవచమగు మైమఱువు దీనివలననె వ్యాఖ్యాతము. 'క్వచిద్గ్రకారోపః' ఇత్యాదిసూత్రముచేత నిదియె మైమఱువవుచున్నది.

మఱునాఁడు=పరదినము

'చఱి' అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును. [పుట-౨౩]

పడమఱ=పశ్చిమము.

'పఱగాలు' అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

మూలము.

క॥ మిఱుచూపులు మిఱుమిట్లుఱి। మాఱియును మఱిమఱియును మఱుమొండెము మెఱుపుల్
మెఱసె మెఱుఁగు మెఱము మొఱక। మొఱవో ప్రుటమొఱఁగె మొఱఁగె మొఱమొఱ కృష్ణా

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మిఱుచూపు=ఊర్ధ్వదృష్టి.

సీ॥ మిఱుచూపు మిఱుమిట్లు॥ అప్పకవి॥

మిఱుమిట్లు=కన్నులచీఁకట్లు గ్రమ్మటు,

సీ॥ మిఱుమిట్లుగొని చూడ్కి వెలిఁగి పరిభ్రాంతి జేసెఁ గిరీటకాంతి॥ భా॥

అఱిముఱి=సంభ్రమము.

ప్రబలహనుమంతుఁ డెడఁద ఱుమి బలుమొత్తముల కుఱికి యరదం
బులఱిముఱి ధరణి ద్రెళ్ళక॥ రా. మా॥

ముఱిముఱి=కొంచెము.

"నెఱవు" అనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

మఱుమొండెము=అవయవహీనకబంధము.

క॥ మఱియారఘువీరులు నీ। మఱుమొండెము వేగదగ్ధముగఁ జేయఁగఁ జే
కుఱునీకుఁ బూర్వకాయం। బుఱువగు శాపమున కవధియును నప్పుడగుఁ॥ రా-మా॥

మెఱుపులు=మించులు, కాంతులు.

క॥ మెఱుపుధనుర్దండము గుణ। ముఱుము విశిఖవృష్టి దొరఁగ నొక్కట తఱుచై
పఱచెరుధిరం బుఁగాలువ। లఱిముఱి ఘనభుజుఁడు ద్రోణుఁ డడర నరేంద్రా॥ భా॥

మెఱయుట = ప్రకాశించుట.

ఇది పూర్వోక్తోదాహరణములలో ననేక స్థలములలోఁగలదు.

మెఱుఁగు = తటిత్తు, తళుకు, దీప్తి.

గీ॥ మెఱుఁగు మొగులు సొచ్చె తెఱఁగున నాట్యమం। దిరము చొచ్చి తనదు గురువు కడకు
నరిగి నెమ్మి నిట్టులనునింతి ప్రార్థనా। వినయసంభ్రమములు పెనఁగొనంగ॥

క॥ మఱియు ననాక్యవిశేషం। బెఱిఁగించెద నతనియున్న యెడ గోధనముల్
మెఱుఁగెక్కి పాడిసేమియుఁ। గొఱఁత పడకయుండఁ జేఁపి కురియుచునుండున్॥

క॥ మెఱుఁగారు నారసంబులు। తఱుచుగ నించితిఁ గడంగి తద్గాత్రమునన్॥ భా॥

మెఱము = లంఘనవిశేషము.

చ॥ పెఱుకుదుమింక లంక యని పేర్చి కపీంద్రులు దిక్కులార్పులం
బఱియలు సేయుచుం భ్రమరిపాఱుచు నుబ్బునఁ గ్రేళ్ళు దాఁటుచున్
మెఱములు సైచుచున్నగని మేఘములంటుచు నబ్ధిలోనఁ బె
ల్లుఱుకుచు నీఁదుచున్ మునిఁగి యొండెడఁ దేలుచుఁ గట్టుఁ జేరుచున్॥ రా. మా. ౬॥

మొఱక = వెలితి. మొఱవోవుట = కుంటితమగుట.

సీ॥ * * మొఱఁగుట డాఁగుట మొఱకవెలితి॥ అప్పకవి॥

పైశబ్దద్వయమేకార్థమే. ద్వితీయశబ్దమున కకారము లుప్తమగుటవలన శబ్దాంతర భ్రాంతికలుగునని వ్రాయఁబడియె.

మొఱఁగుట = వంచించుట.

గీ॥ ఎన్నివిధములనైన నల్యుగుసుఁబోఁడి। నాకుఁ జేరునుపాయంబు నీకు నెట్లు
పోలునట్లుగ నొనరింపు భూపవరుల। మొఱఁగి మాతల నెంతయుఁ దెఱఁగువఱప॥

మొఱుఁగుట = శునకధ్వని చేయుట.

సీ॥ * * మొఱుగుదు కుక్కలు మొఱకుఁదనము॥ అప్పకవి॥

మొఱమొఱ = చూర్ణాదుల పరుసఁదనము.

సీ॥ * * మొఱలు పెట్టుట మొఱమొఱలుగా మొఱయుట॥ అప్పకవి

మూలము.

గీ॥ ఱంతు ఱింపము ఱంపిల్లె ఱంకు ఱంకె। ఱట్టు ఱసికయు ఱవఱవ ఱవ్వ ఱవలు ;

ఱి ఫ్యానను ఱింగునను ఱిక్కలు ఱువ్వు ఱెప్ప । ఱెమ్మ ఱెక్కలు ఱెల్లును లొమ్ము శ్రీశ॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును-

అంతు=దర్పవికారము-

ఉ॥ అంతులు మీఱ మిక్కిలిగ ఱాగతనంబున దొమ్మి చేసి॥ భీమఖం॥

అంపము=క్రకచము-

సీ॥ ❊ ❊ అవ అవల్ అంపము అంతు అవలి॥ అప్పకవి॥

అంపిల్లుట=ధ్వని చేయుట-

(ఇది రంభ ధాతువువలనఁ బుట్టినది- తద్భవమని యహోబలపతి-)

గీ॥ మరుని తండ్రి లోకమహితుండు యాదవ । రాజసింహమూర్తి రక్షకుండు
ఱాఁగవేలు పనఁగ అంపిల్లు నెక్కటి । వఘులనంగనిట్లు వనజనాభ॥ అ- ఛం॥

ఇది తద్భవమని యహోబలాచార్యుఁడు సెప్పినాఁడు, శ్లో॥ రంభః స్మృగే మహాదే వే వ్యభిచారే ధురంధరే ? అని విశ్వమేదినీ నిఘంటువులలో నుండుటవలసనుసట్లు సె కానఁబడుచున్నది-

అంకు=వ్యభిచారము॰

సీ॥ ❊ ❊ అట్టు అంపిల్లుట ఆవ అంకు అవికలు అప్పకవి॥

అంకె=వృషభధ్వని-

ఉ॥ అంకెలు గర్జలై యదర ఱాఁగతనంబున నెందుఁ బేర్చుని
శ్శంక విలోలవైద్యుత కృశానుశిఖిజ్వాల దిశలెల్లఁ గప్పఁగా॥ ఎ-హ॥

అట్టు=పరివాదము-

సీ॥ గతిమాలి బిగియూరు కౌఁగిలి లేని యూ అడికూర్మి కే నేల అట్టువడిరి॥ సో-హ॥

అవిక=కంచుకము॰

చ॥ అవికయుఁ బట్టుఁబుట్టము చెఱంగుమఱుంగున॥ నైషధ॥

ఇందలి చెఱంగుశబ్దము ద్విరూపమైనను శ్రీనాథుఁడు గురురేఫముగనే ప్రయో గించుటవలన నుదాహరింపఁబడియెను. సంశయమగునేని యప్పకవి ప్రయోగము చూడఁదగును.

ఱవఱవ = కోపవికారము.

" ఱంపము " అను శబ్దోదాహరణముఁ జూడఁదగును.

ఱవ్వ = అపవాదము.

గీ॥ శౌరి బాలకృష్ణ రచ్చలగు మిగూడి। ఱాఁగయనుచు నిన్ను ఱవ్వఁజెట్టె॥ అప్పకవి।

ఱవలు = వజ్రశకలములు

" ఱంకు " అను శబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగును.

ఱివ్వన = ధ్వనివిశేషము.

సీ॥ * * ఱెక్కలు వైచుట ఱివ్వన ఱువ్వుట॥ అప్పకవి॥

ఱింగున = అనుకరణము.

ఉ॥ ఱింగున మ్రోఁత మ్రోయుచును ఱెక్కల పాములు వోలె శౌరి చే
సింగిణి వింటి వెల్లిగొను చిత్రశరంబుల॥ పారిజా॥

ఱెక్కలు = లొట్టలు, ఱువ్వుట = విసరివేయుట.

" ఱివ్వవ " అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ఱెప్ప = పక్ష్మము.

ఉ॥ ఎప్పుడు నెయ్యెడం బోదివి యుండ ఱికిందగ నీవు గంటికి౯
ఱెప్పయుఁబోలె మాటయు నెఱింబను లార సియొజ్జచాడ్పున౯॥ భా॥

ఱెమ్మ = ఱేకు

సీ॥ * * ఱెక్క ఱెప్పలు ఱెల్లు ఱెమ్మ ఱొమ్ము॥ అప్పకవి॥

ఱెక్కలు = పక్షములు.

గీ॥ ఱెక్కలు గలట్టి పెనుబాఁపఱేఁడ్లవంటి। కఱకుటమ్ముల శంభుని కన్కుఱఁగఁజేసె॥

ఱెల్లు = తృణవిశేషము, ఱొమ్ము = వక్షము.

' ఱెమ్మ ' అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును.

మూలము.

గీ॥ ఱుతవ ఱదయుఱువట్టు ఱడువఱలె। ఱిఱిచెఱిఱివోటు ఱిఱిగాలి ఱిఱిగవెఱప్రు
నిఱ్ఱౌఱయు ఱెఱబొమ్మ ననిలయదర్కఱ। మండలాగ్ర భుజోద్దండ మండలాగ్ర॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

వఱుత, వఱద—ప్రవాహము-

మ॥ నెఱయంబున్నమచంపురుం జెనయునీ నెమ్మోము దాఁదియ్యనై
చిఱునవ్వొప్పఁగఁజూడనీకపులకుఞ్జెల్వొందనిస్గ్రిచ్చియ
క్కఱదీఱఁ బారినక్కసంగరముపీకం జేర్పనీ కెమ్మొయిన్
వఱుతం ద్రోవఁగఁ జేసెనే యకట దైవంబెందుఁ జొత్తున్నతా॥

లయ॥ నెఱిపితురగంబులకుఁ జుఱుకాదవ నెత్తుఱులు వఱదలయి పాఱఁగ వులుఱక
సమయింపన్॥ రామాయణము॥

వఱువట్లు—చాఱికలు-

ద్విపదము॥ దాహంబుపెంపునధరియింపరాక
వఱువట్లుగట్టెడువదనగహ్వరము
తెఱచినిల్చుటయునత్తెరువునవచ్చి॥ రం. రా॥

వఱదు—ముసలినక్క-

క॥ వఱదులు మనచేరువఁబె। ల్లఱచుట బిట్టెసరుగాలి యడరుట గ్రద్దల్
వఱుచుగ నాడుటవికృతవు। టఱవులతో శేఁగి కాకు లడరుటకంటే॥ భా॥

వఱలుట—ప్రకాశించుట-

'నింకెఱ' అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

విఱివోటు—ద్వేషము, విఱిగాలి—ఈఁదరగాలి

సీ॥ విఱివోటువిఱిగాలివిఱివిడికంబను ... ... అప్పకవి॥

విఱుగుట—చెడయుట-

క॥ పెఱవార లధికభీతిన్। విఱిగిచనిరిభీష్ముఁడేఁచివీరరథికులం। దఱఁజూడ॥ భా॥

వెఱపు—భీతి-

'తొప్పఱవెట్టుట' చూడవలయు-

నివ్వెఱ—నిశ్చేష్ట-

'గుఱుతు' అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

వెఱబొమ్మ—దృష్టిప్రతిమ-

ద్విపదము॥ మఱిమన్మథుని సూత్రమహిమ చేఁదిరుగు
వెఱబొమ్మయోయన వెసనడియాస॥ రంగనాథ॥

మూలము.

సీ॥ ఆఱడియూఱాపులాఱూఱటయునూఱెయూఱడె నేఱువ యేఱు నేఱు
ఓఱుకా ఱడవియు ఱాఱులు వేడుక ఱాఱులు కాఱియు కాఱుపోతు
కోఱు కోఱడములుగీఱెగోఱజమును చాఱపప్పును చేఱ చేఱుకోల
చేఱుచోఱలు తాఱెతీఱుతూఱె తేఱెచూచుటనీఱు నూఱు పాఱె
పాఱుటెంచుటపేఱుటపోఱడనఁగ। బీఱువోఱుపుటమాఱును మాఱుకొనుట
మాఱటయు మాఱుచుటయును మీఱుటయును। మధురసౌందర్యమోమహ్యామానవకాని॥

ఈపద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆఱడి=వ్యర్థము.

ఉ॥ ఆఱడిపోక యస్థలమునందుటయుంగని పల్కనేరమిన్
మాఱటనోరిదానన యిమాటలు చిత్తమునందు నిల్పకేఁ
గాఱులు ప్రేలెదన్వినుఁడు కర్జము నెగ్గును గాననల్కమై
వీఱిడిగైనమానిసికి వెండి వివేకముగల్గ నేర్చునే॥ భా॥

ఆఱాపులు=బొబ్బలు.

ఆఱు=రోమావళి, షట్సంఖ్య.

సీ॥ వెడవెడనూఱు గాఱువింతయైయేర్పడి దాఱనివళులలో నాఱునిగుడ॥ భా॥

క॥ ఆఱమ్ముల తనిమేనం। దూఱంగా నేసి నాల్గుదురగాంగములన్॥ భా॥

ఊఱట=విశ్రాంతి.

సీ॥ కోలుమసంగెడు కోర్కుల వెనువెంటఁ బాఱుచునున్కి కనూఱటయును॥ భా॥

ఊఱుట=స్రవించుట.

సీ॥ * * యూఱడి చాలించుటూఱుఁ గాయ! లుదకంబులూఱుట॥ అప్పకవి॥

ఊఱడుట=చాలించుట

"ఆఱు" అనుశబ్దోదాహరణము సంజూడనలయును.

ఏఱువ=సీమ.

సీ॥ * * ఏఱువసీమలో నేఱుదాఁటి॥ అప్పకవి॥

ఏఱు=నది.

గీ॥ విధుసు సత్త్వాదిగుణముల ననఘయూత్మ। తత్త్వమున వీనములఁ జేయుఁదన్మయత్వ

దర్శనము దానయివిమహోదధినడంగు। నేఱులట్టులరూపఱు వేఱు లేక॥ భా॥

ఓఱు—ధ్వని-

క॥ వేఱొకవిలుఁగొనియమ్ముల। గీఱి మెఱుఁగునారసములఁగిఱికొల్పిననో
టాఱి మెయింగ్రొన్నెత్తురు। పాఱనతఁడు దేరిమీఁదఁబడిమూర్ఛిల్లెన్॥ భా॥

కాఱడవి—సాంద్రాటవి-

క॥ కాఱడవిఁబఱచుమృగముల। నూఱటకందిగిచిఱస్సియున్నతఱిశ్రమం
బాఱంగానెదఁదాపము। దీఱఁగఁజైపిచె నన్నదీ పవనంబుల్॥ భా॥

కాఱులు—నిష్ఠురోక్తులు-

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణమునఁజూడవలయును-

వేడుక కాఱులు—చేపలఁబట్టువాండ్రు-

క॥ పాఱెడునీరెడఁద్రవ్వఁగఁ। దాఱబెడిదమైనయెండదనుకఁగ నివురం
బాఱెనుడుమంత వేడుక। కాఱులుజాలరుఱువచ్చిక్రందుకొనంగన్॥ భా॥

(పైపదమువలన హెంత కాఱులు మొదలైనవియు గురువులే-)

కాఱియ—కష్టము-

ఉ॥ ఆఱురసంబులంజవులయందలిక్రొత్తలువుట్టనిచ్చలున్
వేఱొకభంగిఁబాకముల విన్నను వొప్పఁగఁజేసి చేసినన్
మీఱఁగ బానసీనినాకనింబురిగాననియట్లు గాఁగ మేన్
గాఱియ పెట్టి రైనవాడికంబుగ వండుదు నెల్లకూరలున్॥

కాఱుపోతు—కఠినమహిషము.

సీ॥ మీఱుచువేట్లాడు కాఱుపోతులకొమ్ము చప్పుళ్ళపులుఁగులుకుప్పగూల॥ య॥

కోఱ—దంష్ట్రి-

ఉ॥ కోఱలుగీఁటుచున్నయనకోణములం దహనస్ఫులింగముల్
గాఱఁగ నూర్పులంజదలగాలికి॥ ఏ।హ॥

కోఱడము—క్రూరత్వము-

గీ॥ ఆతని వెనుక కర్ణుండునునను జగణము। శకునియును వారిపొందైన జనపతులును
బోయిరి మ్మొయిచనియొక క్రొవ్వుగట్టి। వేఱయంత్రింతనుండిరకోఱడమున॥ భా॥

గీఱుట—నాటుట, దంతపీడనము, ఆకర్షించుట.

క॥ మీఱిన వౌనుల కెనుకను। మాఱులుగ కయియున్న మీసమ గ్రుక్షుచు వే

మాఱుఁగొనియాడఁగాఁదగు। గీఱువెసాత్త్వికులబుద్ధిఁగిల్బిషచయముల్॥ నృ॥

సీ॥ * * పండ్లుగీఱుటనాటుటయుఁదివ్రుచుటయునయ్యె॥ ఆప్పకవి॥

గోఱజము = మదము, కస్తూరి, జంతుభేదమనికొందఱు.

సీ॥ ఒక్కయెఱుకుఁబేఁడునక్కకొమ్మునుజిల్లి। గోఱజంబుజున్నుఁజాఱపప్పు॥ మ-చ॥

చాఱపప్పు = ఒకజాతిబీజములు.

సీ॥ * * చాఱలబెబ్బులిచాఱపప్పు॥ ఆప్పకవి॥

చేఱ = అంజలిలోసగము.

సీ॥ చేతెడుమాడలుచేఱుటరెండుగాఁజేయుట॥ అప్పకవి॥

చేఱు = పేట.

సీ॥ * * చేయుట యయ్యేలచేఱులనఁగ॥ ఆప్పకవి॥

చోఱ = మత్స్యవిశేషము.

చోఱయనుశబ్దమనకేయాదివర్ణదీర్ఘమువచ్చి చోఱయైనది గావున గురుత్వము సిద్ధమే॥

సీ॥ చూఱయెల్లరనుబోఁచుటచాఱమీనులు॥ అప్పకవి॥

తాఱుట = పరుగెత్తుట

ఉ॥ వేలొకచాపమెత్తి యదువీరుఁడు డెబ్బదిరెండుబాణముల్
మీటినపౌండ్రభూవిభునిమేనిగలంతటనాటనగ్గడం
బాఱఁగఁజేసితేసిశలభప్రకరంబుమహీరుహంబుపైఁ
దాఱుతెఱంగుజేసెనతిధైర్యముసూపెనతండుసైరణన్॥ సో- హ॥

తీఱు = విధము.

సీ॥ * * తాఱుమెకంబులీతీఱున॥ అప్పకవి॥

తూఱుపు = ప్రాగ్దిశ.

ఉ॥ తూఱుపుతెల్లవాఱుటయుఁదోడనె మంగళపాఠకధ్వనుల్
మీఱఁదదీయరావములమేల్కనికార్యసమంచితక్రియల్
దీఱిచిపాండుపుత్త్రివసుదేవసుతుల్ ప్రమదంబుమోములం
దేఱఁగవేడ్కతోనరుగుదెంచిసభాస్థలినిల్చిరంతటన్॥ జై-భా॥

తూఱుట=చొచ్చుట.

ఉ॥ ఆఱడియాడ సీరసధనాధిపలోకము నిండ్లవాకిటల్
తూఱుట మాని శ్రీనగము తూఱుపువాకిట దూఱె పాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతినీటను గ్రుంకి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁ జేయుటొప్పు త్రిపురాంతకదేవుని కైనమస్కృతుల్॥ త్రి-ఉ॥

నీఱు=భస్మము.

నీఱుపాఱుట=శరీరదృఢతపోవుట.

ప్రథమార్థమునకుఁ బైపద్యమె చూడవలయు.

సీ॥ రాధాసుతుఁడర్ధరథుఁడు గుండలములు కవచంబు వోవుట కారణముగ
నీఱు పాఱినవాఁడు పీఱిడి కృప పెద్ద పరశురాముండు శాపమున దీని॥ భా॥

నూఱు=శతసంఖ్య.

చ॥ అనవుడు భీతివేఁడికొని యావులు వేయును యెద్దు లాఱునూ
ఱును రథముల్ శతంబును మెఱుంగుల మొత్తము వోని యంగనా
జనశతకంబు దంతిశతసప్తకముం గొని శాంతిఁ బొందవే
యని నను మానదయ్యె వసుధామరకోపము తీవ్రరూపమై॥ భా॥

ద్విపదము॥ నూఱు వేలేండ్లు సన్నుతగతి లేక
యాఱడి పడి భస్మమైయున్నవాఁడు॥ రంగనాథ॥

పాఱుట=ప్రవహించుట, వ్యాపించుట.

"తాఱు-ఓఱు" అను పదములకు వ్రాసిన యుదాహరణములం గనందగు.

ఇది భావనార్థకమగునపుడు ద్విరూపము. దీనివలన నేయింకఁ బాఱుట, గరుపాఱు
ట మొదలైనవి గురురేఫములు.

పోఱఁడు=చిన్నవాఁడు.

సీ॥ పడఁతి దేహము గరుపాఱుట పేఱుట చీఱుట పోఱఁడు చిన్నవాఁడు॥ అప్పకవి॥

బీఱువోవుట=వ్యర్థమగుట.

తే-గీ॥ బీఱువోయె రథ్యంబులు మాఱుమొగము॥ భా॥

మాఱు=ప్రతి.

ఉ॥ పాఱినఁ జూచి కౌరవనృపాలుఁడు సూతతనూజుతోడ ని
ష్కాఱటియమద్యలంబునకుఁ గాఁదగునే వివిధాస్త్రసంపదన్

మీఱిననీవు గల్గఁగ నమేయపరాక్రమలీలఁ బాండవుల్
మాఱై తలంపనీదగు బలంబును జేవయుఁ జూపుమిత్తఱిన్॥ భా॥

ద్విపదము॥ వేలుదేవతల గావింప నింద్రునకు
మాఱింద్రుఁ గావింపమదిఁ దలంచుటయు॥

(మాఱుపడుట, మాఱుమొగము, మాఱుమాట, తాఱుమాఱు, మొదలగు పదములన్నియు గురురేఫములని యెఱుంగవలయును).

మాఱుకొనుట = తాఁకుట.

ఉ॥ ఊఱటఁ జెయ్యులం జెమటలూరఁగ దర్పములొండొకంటికిన్
మాఱుకొనంగ మున్న నిన మంజులసౌఖ్యరసంబు నిక్కలం
దాఱుచుఁ గోరికల్ గెరలి దాఁటులువైవఁగ సోయగంబుపైఁ
దేఱఁగఁ బ్రౌఢదంపతులతీఱువఁ బొల్పెసలారి రిద్దఱున్॥ ఎ-హ

మాఱట = రెండవది.

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మాఱుచుట = చంపుట.

పైశబ్దమువలన 'పరిమాఱుచుట' పిల్కుమాఱుచుట, మొదలైనవి గురువులు.

ఉ॥ తూఱ్పు రుణంబు గాఁ దొణఁగె దుష్టనిశాచరవేళ యర్యోదున్
మాఱ్పుము కాలయాపన మమర్పక మిప్పిశితాశిఁ బట్టి ప
ల్లాఱ్పఁగ నేల నావుడు బలాఢ్యుఁడు భీముఁడు మల్లవిద్య నే
ర్పేర్పడఁగా హిడింబుని విహీనపరాక్రముఁ జేసి చెచ్చెరన్॥ భా॥

ఈ పైపద్యములోఁ బ్రాసములు సంయుక్తములగుటవలన గురువులు కావని శంకింపవలదు. ఇయ్యంశము ముందుముందు వివరింపఁబడును.

మీఱుట = అతిక్రమించుట.

మ॥ తనసౌందర్యము సెప్పఁగాఁ గరఁగి పద్మాకాంతరప్పించి మో
హనకంజంబున వైచి తియ్యమిడు నెయ్యంబొప్పఁ బైకొన్న మీ
ఱి నృశంసత్వము నందొంగిచని వెట్టిం జేసెఁ గాకుత్స్థుఁ డై
న నిలింపారి విదారి చందములు డెందానన్విచారింపుఁడీ॥

మూలము.

ఆ. వె॥ ఱాచ ఱాఁగ ఱేసె ఱేఁచు ఱేఁచుట పెఱ। ఱేచి ఱేలచాట్పు ఱేవు ఱోలె
ఱోసె వీఁటి శిఖరణి సురస్త్రీవిప। ద్గృహ నిరాసి భూప ఱాగలేశ॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఱాచ=రుద్ధ.

సీ॥ ఱాచనీలపుఱాయి ఱాఁగవెన్నెలఱేఁడు॥ అప్పకవి॥

ఈశబ్దమునకర్థమేమో తెలియలేదు- దీనికినప్పకవియే ప్రమాణము- ఇది రాచ శబ్దము కాదు. దానిని రేఫములలో నప్పకవి చెప్పినాఁడు- రేఫము గుఱుతు మాచే నుదాహరణము గూడ వ్రాయఁబడియె-

ఱాఁగ=ధూర్తు-

'అంపిల్లుఱ' అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

ఱేసుట=హెచ్చుట-

ఉ॥ ఱేసి యసుంగురక్కసుల ఱేని పసిండి మెకంబు రూపుగాఁ। జేసి॥ యయా॥

ఱేఁచు=మృగవిశేషము.

సీ॥ * * ఱేఁచుకుక్కలు ఱేలఱేఁగు॥ అప్పకవి॥

ఱేఁచుట=పురికొల్పుట-

రగడ॥ చాలుచాలు నెంతకైనఁ జాలుదన్న గన్నెరుల్
ఱేలపూలకేలఁ గోలఱేఁచ నింతలోనె॥ యయా॥

పెఱఱేచుట=ప్రేరణసేయుట.

ఇది తద్భవము. దీనికే ప్రేఱేచుటయనియు రూపము గలదు.

సీ॥ ఱేఁచుకుక్కలు ఱేలఱేఁగు ప్రేఱేచుట॥ అప్పకవి॥ ఇందలి ద్వితీయరేఫము లఘువు.

మ॥ తరుణుల్దల్లియొఱం గుచంబులు నుపం దచ్ఛైత్యముల్దీమమై
పెఱఱేపం జనుదెంచెఁ గాక రవిదీప్తిం బ్రుంకి పాతాళగహ్వరముల్॥ ఆ- మా॥

ఱేలచెట్టు=వృక్షవిశేషము.

'ఱేచుట' యనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును-

ఉ॥ అప్పుడు ముద్దరాలిఁ జెలులక్కునఁ జేర్చి ముఖాబ్జమెత్తి కన్
ఱెప్పల బాష్పములు డిఁకఁ ఱేపె నృపాలుఁడు గాఁవింప నీ వసు॥

ఉ॥ కాలను గేలనుం జదిపి గంధకరిం దెగటార్చు సింహముం
బోలుచుఁ జేర్చి యా ద్రుపదపుత్త్రికు నిన్నమయింప వేదనన్
ఓలుచు ఓఁజఁ గాఁబలుమ * ఱుం బొరలంబడ లాలఁ గ్రక్క న
వ్వాలుమగండు ప్రాక్పరిభవంబుఁ దలంచుచుఁ గ్రౌర్యధుర్యుఁడై॥ భా॥

పలుమఱుశబ్దము ద్విరూపమైనను భారతమునందు సర్వత్ర గురువుగనే ప్రయోగింపఁబడుటవలన 'ఓలుటయు' గురువుగ నిర్ణయింపఁబడియెను.

ఓయుట = వెతకుట.

(ఇది యసూయార్థకమగునప్పుడు రేఫము)

సీ॥ ఓయుట వెతకుట ఓఁతవడుట॥ అప్పకవి॥

వీఱిడి=వెఱ్ఱి.

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. చూ. పుట. 101)

మూలము. (తద్భవములు.)

తే. గీ॥ అఱిసె పెఱవారు కఱదు వంకఱయు మొఱకు
తత్తఱంబును పిఱికియుఁ దద్భవముల
గురువులై కానఁబడు హ్రస్వపరము ననుగ్ర
పాణధారాహతకబంధ బాహుబంధ॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వివరింపఁబడును.

అఱిసె = అతిరసశబ్దభవము.

సీ॥ అఱవలు ద్రావిడుల అవ్వు టఱిసె లఱిగిపోవుట॥ అప్పకవి॥

పెఱవారు = పరశబ్దభవము.

క॥ పెఱవారలుఁ దగ మెలఁగెడు। తెఱఁగులు దొరకొన్నయంత తెరువుల నేర్పుల్
మెఱయుచుఁ బరిచిత్తముఁ గొన। నొఱపుగలిగి మాన్యవృత్తి నుండుదురు వగన్॥ భా॥

వంకఱ = వక్రశబ్దభవము.

క॥ మఱి తెరలు నిక్కములు వం। కఱబోనులు ద్రాళ్లు లురులు కాలురులును జీ
గుఱుగండెలు తలముల్లు। గఱి విలుకులు పిండ్లు మానుగాఁ గొంచు వెసన్॥ య. చ॥

మొఱకు = మూర్ఖశబ్దభవము.

చ॥ ఎఱిఁగి యెఱింగి జీవులకు సగ్గువలంచు దవానలంబులో

నుఱుకుమకరేణంబు తెరువాఱ్లము దుర్జయుఁడైనవీనితో
నుఱకఁ బెనంగ మాకుఁ జలమో ఫలమో తగనీవునిట్టి యీ
మొఱకుఁదనంబుదక్కు మిదిమందఱనేఁగుదమంతభంగమున్॥ శా మా॥

తత్తఱము=తంద్రాశబ్దభవము-

చ॥ ఒఱపరిఁగన్నఁ గూడఁ జనునూఱకసన్నలు చాఱనాడుఁద
త్తఱపడుబోటిచీరెడువిధంబుననొత్తిలిపల్కునవ్వుఁబ
ల్కులుఁబొరుగిండ్లకేగు * * * వై-భా॥

పిఱికి=భీరుకశబ్దభవము-

క॥ వెఱపెట్టిదియోయెన్నఁడు। నెఱుఁగని నీయట్టివానికెవ్వారొకొ యీ
పిఱికితనమింతయలవడఁ। గఱపినవారనుచుశౌరి కలకలనవ్వెన్॥ భా॥

మూలము.

తే-గీ॥ కాఱె జాఱుట చాఱలు చూఱలాడె
తీఱు పాఱుఁడు ఱేఁడు సొన్నాఱె వీఱ్ఱ
పరము లైబండి ఱాలు తద్భవములందుఁ
గానఁబడుఁ బ్రాతరుత్ఫుల్లకమలనేత్ర॥

సంస్కృతమునందు గురురేఫములు లేవుగదా, తద్భవములయందెట్లు గలిగినవని శంకింతురేని వినుఁడు. ఆహోబలపండితీయమునందు "పాఱుశబ్దస్యయదితద్భవత్వంతర్హి గురురేఫమితిచెన్నైషదోషః- కఱకుమొఱక్వేత్యాదిషు తద్భవత్వేపితచ్ఛ్రవణాదతఏవాథర్వణోక్తేలక్ష్యానురోధేనోచ్చారణస్యకల్ప్యత్వమాహ" అని చెప్పఁబడియెను. ఇదియునుంగాక తద్భవములయందు నాదేశములువచ్చుట సుప్రసిద్ధమే. కావుననట్లనే కొన్నిశబ్దములయందు గురురేఫాదేశమువచ్చినదనినైనవిచారింపవచ్చును.

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

కాఱుట, జాఱుట=క్షరణశబ్దభవము-

క॥ వేఱుగఁగనినంబ్రకృతిం। జాఱవిడిచినట్లుతనదు సుజ్ఞానమునుం
గాఱ విడిచితనకంబెను। మీఱనాకటిలేమికాన్పు మేకొనుటొప్పన్॥ భా॥

చాఱ=చారశబ్దభవము.

సీ॥ చాఱలబెబ్బులిచాఱపప్పు॥ అప్పకవి॥

చూఱ = ఱల్లరిగాఁ బోఁచుట, చోరశబ్దభవము-

'కాఱుట' అను శబ్దోదాహరణమంగనునది-

తీఱు = తీరకర్మసమాపనేయను ధాతువువలనఁబుట్టెను

చ॥ తనమనుబద్ధబన్నములుతమ్మనిపైఁ గలకూర్మిఁ జేర్చి ని
జ్జనపతిసైపలేస్పయనిచక్కనరాజ్యముపాలులేక తీ
ఱున కొడఁబాటుగల్గిననెఱుంగమిపెట్టిరిచాలకైరి వీ
రనరాకొ నానతేమియనియాడరె లోకమువారుకేశవా॥ భా॥

పాఱుఁడు = బాడబశబ్దభవము-

గీ॥ అఱుగుదెంచితివనియు ధనార్థిననియు। నిట్లువినుపించుటయు రాక్షసేశ్వరుండు
వేఱికొనఁజూచియాత్మనిప్పాఱుఁడథముఁ। డగుటదోఁచుచున్నది యడుగ [వలయు

తేఁడు = రాట్శబ్దభవము.

ఉ॥ తెప్పలుగ్రాల్పకప్పడమితేని మనోహరమూర్తినిచ్చలుం॥ నై॥

సొన్నాఱె = స్వర్ణహారిశబ్దభవము.

సీ॥ సొన్నాఱె నాఱువైచుట॥ అప్పకవి॥

గీ॥ సర్వకతిచిద్వికియవియచ్ఛబ్దవాచ్య। ములఱికప్రత్యయంబులుపూర్వకథిత
సరళవర్ణపరంబునగురువెకాని। లఘువులేదర్ధచంద్రకలాపవినుత॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును-

1- సర్వశబ్దార్థము- అందఱు- అందొఱనియుంగలదు- ప్రథమరూపమునే కోదాహరణములలో స్పష్టము- రెండవరూపమునకు 'గిఱువుటం' గనుఁడు.

2- కతిచిదర్థకము- కొందఱు- ఎఱగుట- యనుశబ్దోదాహరణముంగనుఁడు-

3- ద్విశబ్దార్థము- ఇద్దఱు- క॥ మఱియొక్కటిసెప్పెదని। ద్దఱుకృష్ణులఁజం
పి వారిధనములనాకి। త్తఱిఁదద్రథమిదియని। యెఱిఁగించినయతనికిత్తునెనుముదమునన్

4- కియదర్థము- ఎందఱు- చ॥ వెఱచిన సేమనంగలదు వేచను మెన్నఁడుఁ జా
వులేదుని। న్నెఱిఁగి యెఱింగి నిద్రితుని నెవ్వరుజంపరునీకుసేమమెం। దఱురిపులెత్తివచ్చి
నమదంబణఁగించెద నేనవిష్ణునిం। బఱపెద॥ రామాయణము॥

5- ఇయదర్థకము- ఇందఱు- దీనికిముందువ్రాయునుదాహరణమే ప్రమాణము.

6- ఱికప్రత్యయముయొక్కయాదివర్ణము గురువు- పెద్దఱికము, చుట్టఱికము, పెదఱికము, రాచఱికము, మేనఱికము, మొదలగు శబ్దములు- దీనివలనఁ బేదఱిమి, హెచ్చఱిక మొదలగునవియు గ్రహింపఁబడు- పేదఱిమియనఁగాఁ బేదఱికమ్మే- 'దండివైలెమ్మమనసుపేదఱిమివిడిచి' అనిభారతప్రయోగము.

క॥ ఎఱుఁగమిఁజేఁకెఱి నేపె। ద్దఱికంబుదలంచియేమితప్పగలిగినన్
మఱచిదయజూడుమిట్లుం। దఱునీకుంబనులుసేయఁదగుదురుపీరల్॥ భా॥

7- పూర్వోక్తకథితసరళవర్ణంబులనఁగాఁ జకారపరంబునఁ బూర్వోక్తశబ్దంబులు దక్కఁదక్కిన శబ్దములలో గురువేయనుట. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

క॥ కొఱమాలినదుర్గత్రుణ। కొఱగాదిదినీకునారీ గుప్తంబున ని
జ్జఱభినివధించి॥ * * * * రామాయణము॥

జిఱగొనుట=వ్యాపించుట.

చ॥ మెఱుఁగుఁబసిండికాయ గల మేను వెలుంగ విశాలనేత్రముల్
గిఱిగొనలంకపై నలుక కెంపునఁగోకనదచ్ఛదద్యుతిం
జిఱిగొనుచుండ రాముపలచెయ్యనఁగా ధరణీశుఁడాపటిన్॥ రామాయణము॥

హజాఱము- తుజాఱులు- జిఱాబా- మొదలగుపదములన్నియునిట్లే.

ద్విపదము॥ జిఱజిఱఁద్రిప్పెదశేషునినైన। వెఱచఱ్వఁజేసెదవిహగేంద్రునైన॥ రం॥

శ్లో॥ "అన్యేంతరిక్షఖద్యశోన్యేనయుక్తాః కదాపిచ" (అథర్వణకారిక)

అన్యే=ఉక్తవ్యతిరిక్తములును; యుక్తాః=ద్విత్వ శిష్టములునగు గురు రేఫములు; అంతరిక్షఖద్యశః=ఇన్నాలుఁ; అపి, కదాపిచ=ఎప్పుడును అన్యే=లఘు రేఫములు; న=కావు- అనగాఁ నిఱ్ఱిమఱ్ఱి మొదలగుశబ్దములందున్న ద్విత్వవిశిష్టములగు రేఫములు గురువులేగాని లఘువులుగావనుట. 'కదాపిచ' అనుటవలనఁ దెఱగంటి కఱివేల్పు గొఱియ బొఱియ తెఱియ పఱ్ఱె పుఱియ చెఱ్ఱె నెఱియ వఱ్ఱు వఱుత కొఱ్ఱు కొఱుఁత మిఱ్ఱు మిఱుత అఱ్ఱు ఆఱుత అఱకట పఱకట ఎఱ్ఱ ఎఱుపు గుఱ్ఱ గుఱక తొఱ్ఱ తొఱట కొఱ్ఱు కొఱ్ఱఁబడియె మిఱ్ఱు మిఱ్ఱిచేసు కఱు కఱ్ఱిమొన" అనియీవిధముగ ద్విత్వవిశిష్టశబ్దముల కెన్నిరూపములువచ్చినను రేఫమునకు గురుత్వమేయుండును గాని లఘుత్వమురాదని భావము. ఇందువలనఁ బాములు పాముఱ్ఱికి మొదలగు గ్రామనామములుఁగూడ వ్యాఖ్యాతములయ్యె- ఇట్లు చెప్పుటచేఁ గూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన లక్షణ మపాస్తమయ్యె.

సీ॥ క్రిందజడ్డలుగలరేఫముల్ గురువులు కఱ్ఱియిఱ్ఱియుమఱ్ఱిపెఱ్ఱియనఁగ
నదియొట్టిరూపంబునందనగురుభావమెడల దుదాహృతులేర్పరింతుఁ
దెఱఁగంటినొఱపెట్టెఁగఱివేల్పుకొఱచేలుజఱ్ఱునజఱజఱబొఱ్ఱబొఱియ
వఱ్ఱునువఱుతయుఁగొఱ్ఱునుగొఱఁతయుఁ దొఱ్ఱలు తొఱటలు నెఱ్ఱయెఱుపు
మిఱ్ఱిచేలయొద్దఁగొఱ్ఱనేసిరనంగఁ। జెల్లునిట్టులగుటచేత రేఫ
మునకుయోగమైనమునుపటిరూపుగా। దనుచుఁజెప్పరాము మునిశరణ్య॥

కఱ్ఱెఱ=అత్యంతారుణము.

క॥ గిఱికొనుగోపురాగ్ర పరికీలిత పంకజరాగరశ్మిక
ఱ్ఱెఱయగుచాయబొల్పు దివసేంద్రుఁడెడ వక్క నివింటఁబోవుచో॥ ఆ. మా॥

గొఱియ=గొఱ్ఱె-

క॥ ఊఱుఁగ నాఁటికపంటలు। గొఱియల పాఁడియు నువలు వరికం బురుషులకుం॥ భా॥

పుఱియ=పుఱ్ఱె-

చ॥ కఱచిన పీనుఁగు న్వెడఁద కప్పెర యున్నాలఁ బచ్చితోళ్ళు నుం
బుఱియల పేరులున్నెదదు పూఁతకు రుధ్మస్మని మూఁగునీఁగలుం॥ సో-హ॥

అఱకటు=స్కంధప్రదేశము-

క॥ తఱియగు నంతకు రిపుఁడన। యఱకటఁ బెట్టుకొని యుండునది తఱియగు నఁడుం॥ భా॥

సీ॥ ఇక్కారణంబున నేఱ్పాటు తూఱ్పును గుఱ్ఱుతిఱ్ఱుటయుఁ గక్కుఱ్ఱియాది
గాఁగ శబ్దములందుఁ గల ఱాలకును లాఘవము రాదు తెలుపు లక్ష్యములు నట్లు
కానితిక్కన మఖిప్రధానులు స్వప్రయుక్త గురు రేఫముల యుక్తదశయందు
లఘువులఁ జేసి రట్లయొనర్చుటకు హేతు వెఱుఁగరాదా శబ్దబృందములకు
నదియె మానంబు గాఁగ రూపాంతరంబు। గలుగు ననఁ గొంత మేల ప్పకవి ప్రయోగ
మునను సంయుక్త గురు రేఫములు గలుగుట। గాన నగుచుండె సకలజగన్నివాస॥

టీక॥ ఇక్కారణంబున ననఁగాఁ బూర్వోక్తాథర్వణ వచనమువలన మిత్తిచేను మొదలగు శబ్దములయందలి సంయుక్త రేఫమునకుఁ గూడ గురుత్వము సిద్ధమయ్యెను. ఆహేతువుచేతఁ దూఱ్పు మొదలగు శబ్దములయందలి సంయుక్త రేఫమునకును లఘుత్వము కాదనుట. ప్రయోగములం గనుఁడు. "తూఱ్పు రణంబు గాఁ దోఁణఁగె దుష్టనిశాచర వేళ యయ్యెడుఁగా" అని వాగనుశాసనుని ప్రయోగమునందు నాల్గు ప్రాసాక్షరములు సంయుక్త శకట రేఫములే- ఇందులోఁ దూఱుపు శబ్దమునకు జైమినిజభారతలో దాహరణము చూపఁబడియున్నది. కావుననే 'దీర్ఘముల పైఁగల బండిరాలొక కొన్నియే ప్పు అతునింక?' నని యప్పకవి నుడివినాఁడు- ఈ రెంటివలన వాగనుశాసనుని పద్యమునందలి ప్రాసములు నాల్గును గురు రేఫములగుట స్పష్టమే గదా- ఈ హేతువుచేత 'చారేరుపథాత్మనశ్చేత్యాది' సూత్రమున 'కుత్రచిద్రేఫగ స్యాదుతో లోపః ప్రయోగత' ఇత్యథర్వణోక్తివలనను రేఫములకు నన్యవర్ణములతో సంశ్లేషము వచ్చినను గురుత్వలఘుత్వ వైపరీత్యము గలుగదని యెఱుంగఁదగు- ఇఁకఁ దిక్కనాదులు

క॥ సర్పముఖశరముఁ గలదని। దర్పంబునఁ గ్రీడిఁ దాఁడరఁ దలఁపకు హరిపెం
పేర్పడఁగ నదియు కాదఁటు। తీర్పవలయు వాని నెల్లఁ దీర్చున మనకై॥

ఇందులోఁ 'చీఱ్పు' అను శబ్దము గురువుగఁ బ్రయోగింపఁబడియె-

క॥ వేటొక టెఱఁగున నారులకు। మాఱాఁడక యునికి లెస్స మను జేంద్రుకడం
దీఱమిగల చోటులఁ దా। మీఱి కడఁగివచ్చి పంపుమే కానవలయుఁగా॥ భా॥

ఈ శబ్దమే 'కాఱడవిఁ బఱచు మృగములు' అను పద్యములోఁ గూడఁ బ్రయోగింపఁబడియెను- క॥ తూఱ్పు దలగాఁగఁ గౌరవు। లేర్పడఁగ నుఁగొను చుమండ నిలగు ప్పింపం। దర్పోజ్జ్వలుండు భీష్ముఁడు। హర్పతి హస్త్రాద్రి సేరు నట్లుగఁ బడియెఁగా॥ భా॥

ఈపద్యమునందుఁ దూఱ్పు, ఏఱ్పడుట- యీ రెండుశబ్దముల సోమయాజులు గారు గురురేఫములుగఁ బ్రయోగించిరి-

క॥ నిర్బంధము దుర్మానము। దుర్బుద్ధికిఁ గాక తగునె దుర్యోధన నీ
మాఱ్పుల మెపాండవులకుల। దౌర్బల్యము వాయు శుభము దలకొను సంధిన్॥ భా॥

ఈ పైపద్యములో 'మాఱ్పుల మె' యనఁగాఁ బ్రతిపక్షుబలమాయనుట- ఈశబ్దమె 'పాటినఁజూచి కౌరవనృపాలుఁడు' అను పద్యములోఁ 'బాండవుల్ మాఱె తలంప' నని గురురేఫముగఁ బ్రయోగించిరి- మఱియు శ్రీనాథకవియును ఉ॥ స్వర్ప్రతి చిత్తవృత్తి కలువ త్వము నాందెనాయన్భయాంబునా। కేఱ్పడ లేదు విన్ముॱ॥ అని వ్రాసె- ఇందు 'ఏఱ్పడుట' రేఫముగఁ బ్రయోగించె- ఇంకనిట్టివి పెక్కులు గలవు- విస్త్రరభీతి వ్రాయ వయితిని- ఈశబ్దములకు నీప్రయోగములే ప్రమాణముంజేసి రూపాంతర మని చెప్పినఁ 'గొంత' మేలు- సంశ్లేషాభావమందు లఘురేఫములు గావరాలేదు గావునఁ బై వాక్యమునందుఁ 'గొంత' యనువిశేషణమును వ్రాసితిమి- ఇట్లు చెప్పిన- శా॥ పౌలోమీప్రభృతుల్కుమారినిటు సంభావింపఁగా ముస్నైది। క్ష్వాలుర్రాజునలంకరించి శుభలగ్నంబుం బ్రతీక్షింపఁగా॥ వసువసుచరిత్రమునందలి పద్యములో 'లాంతాత్తురరా। సలోలోస్సైతి' యీ సూత్రములచేత దిక్పాలుర్ అనియుండఁబరస్థిత శబ్దాదిరేఫమునకు ద్విత్వమువచ్చెఁగదా యది గురువగునని శంకింపవలదు- శ్లో॥ ఉవర్ణ రేఫాన్వివా ద్విత్వమయుక్త స్యహలోమత' మ్మని యధర్వణాచార్యులవారు రేఫద్విత్వమును నిషేధించుటచే నీ ప్రయోగము చింత్యము- 'ఇదమదసేతదిత్యాది' సూత్రానురోధమున నీ వచనమునకు (విశేషవిషయకత్వము చెప్పరాదు) తుల్యత్వయుక్తిచేత నవికృతివద్ధాత్పరత (ఇత్యాదిసూత్రానురోధమున) (పరుషావాస్వరూపేణ) అను తద్వచనమునకుఁ గూడ విశేషవిషయకత్వ ప్రసంగము వచ్చును- అట్లంగీకరింపలేదు గావున నిదియునట్లనె విచారింపవలయును.

ఆశ్వాసాంతము-

మ॥ నిరహంభావయమీంద్రగమ్యచరణానిర్వేల సమ్యగ్గుణా
భరణాపజ్జిక్కశిరోధిరాత్రిచరశుంభద్గర్వపాథోధిమం
దరశైలాయితదోర్బలస్ఫురణగోత్రాపుత్రికాలోచనాం
బురుహశ్రీభరణైకతానకరణామూర్ఖవ్రజోత్సారణా॥

క॥ రామాసవశరదశరీ। రా మానవరాజరూప రామాకలితా
ధామనిధివంశమణినత। ధామనిధీపూర్ణతుహినధామనిభాస్యా॥

నర్కుటము॥ హరసరసీజసంభవముఖామరసేవ్యపదా
వరకరుణార్ద్రితత్రిదశవల్లభరాజ్యపదా
ధరణిభరాపనోదనవిధాననిదానశరా
సరసయశోనిరాకృతతుషారసితాభ్రశరా॥

శ్రీ శ్రీ ధరాయనమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క॥ శ్రీరుచిరగౌతమీయు। గ్భారద్వాజాపగా నికట నీలపురో
ద్ధారాలవాల నవమం। దారాంకూరా మహారతనురుచిసారా॥

గీ॥ అవధరింపుము రూపద్వయంబుగల్గు। రేఫసంతానమును వివరింతు నింకఁ
బూర్వకవిశేఖరులలక్ష్యములను గూర్చి। యనఘ భవదీయకరుణారసాప్తకలిమి॥

శ్లో॥ లఘుశ్చ భవేద్గురుః క్వచిద్గురుశ్చ లఘుస్తథా
ఉచ్చారణస్య కల్ప్యత్వాన్నిదానం తత్ర సద్వచః॥

టీక॥ ఉచ్చారణస్య = గురులఘుప్రయత్నోచ్చారణము; కల్ప్యత్వాత్ = కల్పించుకొనఁదగినదవుటవలన; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; గురుః = గురురేఫము, లఘుః = లఘురేఫముగా, భవేత్ = అగును, లఘుశ్చ = లఘురేఫమును, గురుః = గురురేఫముగా, భవేత్ = అగును, తత్ర = అచ్చట, సద్వచః = ప్రామాణికప్రయోగము, నిదానమ్ = అది కారణము. అనఁగా నొకశబ్దమునందలి రేఫమునకే లఘుగురూచ్చారణములు కల్పించుకొని ప్రామాణికకవులు లఘువుగను గురువుగను గూడఁ బ్రయోగించుటచేత రూపద్వయముగలిగెఁగావున నట్టివాని యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగించుకొనవచ్చుననుట.

గీ॥ కృష్ణ గురురేఫ మొక్కొక్కయెడను రేఫ। మగును రేఫంబు గురురేఫ మగునటులనె।
నెఱయ నుచ్చారణము కల్పనీయ మగుట। శరణమిచ్చుటఁ బ్రాక్కవీశ్వరుల ఫణితి॥

మూలము.

గీ॥ అరమర యనర వరలు రవారగె నారనెఁ। గరగెఁ జేకు రెఁగొరకు డగ్గరుట గురియుఁ
జెరఁగు తరలుట తరులను తరుచు వాతె। రతొర రెఁదొర గె నెదుర నెరయ నెరయుట॥

అఱమఱ = అపోహము.

చ॥ అఱువదివేలవత్సరములంతకు నంతకుఁ జెన్నిధానమై
మెఱసిన యిక్కుమారుని సుమేరునగాగ్రణి యిల్లుఁ జేరిన
ట్లఱమఱ లేని యక్కువఁ బ్రియంబొనరింపఁగ నాకు నీని నే

తెఱఁగునఁ జంపఁడే ఱువగదీఱునె యాతనిఁ బంపి నిల్పినన్॥ రా॥

చ॥ సురవరులార నా ప్రతినఁ జూడుఁడు నేఁడు డుఱుగుండు సాధ్వసం
బఱమఱ లేక వింటి భవదాపదవస్థలు నాశిలీముఖో। త్కరములఁ॥ (రామాభ్యు)

ఆఱవఱలు = ఖండములు.

క॥ నుఱుమైన కాల్బలంబులు। నఱవఱలైయున్నయట్టి యరదంబులఁ జె
న్దఱుచగు సూతాంగకములు। నాఱగిన రథ్యముల గములు నల్లమలంపన్॥ భా॥

క॥ తరులెల్లఁ బుల్లవడఁగా। విరళములై నీడలున్న విధమొప్పె నహ
స్కరరుచులతోడఁ దలపడి। యరవరలై తుమురుతుమురులై పడిన క్రియన్॥ ఏ-హ॥

ఉరవు = సమీచీనము-

క॥ దురమునకు మధురయు సుఖ। ష్కరము ప్రయాగంబు దగినకడలఁటమీకే
దురవగు నడిగొను మసెహరి। యురవగు గోవర్ధనాద్రి నేనయొసఁగెదన్॥ సో-హ॥

గురువగుటకుదాహరణము ద్వితీయాశ్వాసమునఁ 'బఱచుటం'గనుఁడు.

ఒరగుట = వ్రాలుట-

తే॥ అసియుఁ బాత్రయుఁ దేఁ బంచి యాంత్రవల్లి। కోలగగ్గర ద్రోయఁ దత్కుజముతోడ
నొరగి రక్కసుతో దైన్యవిరహితముగ। ధర్మమెఱిఁగించు సూక్తి నాత్మఁడు వలికె॥

క॥ ఆఱకటునిడి ప్రాఙ్ముఖుఁడై। పఱచి జలధిలోనఁ జడలఁ బాఱు సెడంజే
పఱిదప్పి నిలువఁ జాలక। యొఱగిన గాలవుని డించె నాకగిరి మీఁదన్॥ భా॥

ఒఱయుట = నికషణము-

ఇది శబ్దమగునపుడు 'ఒఱపు = ఒరవ' అని రెండు రూపములనుండును- అవియు ద్విరూపములే యగును- ఉదాహరణము-

గీ॥ ఎలమిఁ గడచిపోవుఁ బలుచు గ్రమ్మఱవచ్చి। ముక్కుముక్కు మీఁద మోముజుట్టి
నేఁచి తిరుగు నీకపీఁకలతో రాయ। నొఱయఁ జిత్రగతుల మెఱయ నవ్వు॥ భా॥

క॥ కొఱగాకుండియు మన్మథు। నొఱపులఁ బడి యొడు నితండు యువతి ప్రీతిన్॥ ॥భా

చ॥ ఉరుతరవాలభోగులభుజోర్ముల నొప్పుచుఁ బొంగి మింటితో
నొరయుచు దిక్తటంబులొగి నొత్తుచు నద్రులభూమహంబులన్॥ రామాయణ॥

క॥ ఒరసికొనఁబోవ నత్తఱి। సురసైన్యం బార్చుటయును జూచి తిమిరమున్॥ తి-ఉ-భా॥

మ॥ చరమాశా నికషోపలాంచలమునన్ సంధ్యాప్రకాశోదయం
బారగావించి॥ * * * * * జై॥

కరఁగుట = స్రవించుట.

సీ॥ రేలెల్ల నమృతమరీచినంటుననంటి కరగి నిర్మలపయోఘములఁ దొరఁగు॥ వసు॥
సీ॥ * * కరచెన్నె సీరుగా సురప హేతి॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ కొఱలెడి తేజచేఁ బసిఁడి గుబ్బలియున్ మఱి వెండికొండయున్
గఱఁగునటంచు సంద్రములు కాఁకలనింకునటంచు నెల్లెడన్
వెఱయ నసంపుఁ గప్పురమునించి జగంబులఁ గల్గు నారలం
దఱుఁగొని యాడుచుండఁగ సతంబగు రాసిరి గొన్న నేర్పరీ॥ యయాతిచరిత్రము॥

చేకురుట = సమకూరుట.

చ॥ హరిపదసేవఁ జేయుచు ననంతగుణాకరు సన్నుతించుచున్
సరసిజనాభుఁ గొల్చుచు నజక్రికథాస్థితులాలకించుచున్
నిరతముఁ గాలముం గడుపు నీకు నభీష్టఫలంబులెల్లఁ జే
కురుట దియబ్రమే విమతగోత్రసురేశ్వర జీవితేశ్వరా॥ రా॥

దీనికి 'మురుమొండె' మను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

కొఱకు = చతుర్థీవిభక్తిప్రత్యయము.

క॥ నరవర యిటబంధుచ్యుతి। కొఱకు నష్టాంగకాద్యగురుయోగము వి
స్తరముగఁ జెప్పితి నింకం। గరణీయం బెద్ది నాకుఁ గల్పింపుమనన్॥ ఆ. మా.

చ॥ వెఱయఁగ నీ ప్రసాదమున నిర్జరలోకలలామ నీకు నే
కొఱఁతయు లేదు కోరఁదగు కోర్కెయు నెద్దియుఁ గాన నైన నా
కొఱకు రణంబునందుఁ గపికుంజరులీల్గిన వారు వీరలన్
మఱలఁగ వేడ్క నిచ్చుటయె మన్ననదీన నసంతసిల్లుమన్॥ రామాయణము॥

డగ్గరుట = సమీపించుట.

క॥ దురుఁడు దమిఁ జేఁచఁగా డ। గ్గరియంతటమిగులఁ జెలఁగు కాఁకలచే వాం
డొరులం గాఁగిటఁ జేర్చుచుఁ। బరికింపుచుఁ గల్ల యనుచుఁ బాయుచు మగుడన్॥

క॥ వెఱచఱచి వెఱఁగుపడి సి। వ్వెఱగందుచుఁ గురుబలంబు వీరు లతని డ
గ్గఱనంతనంతఁ జూడఁగ। నుఱక నదీసుతుఁడు దాఁకె నుద్భటభంగిన్॥ భా॥

గురి — దృష్టాంతము.

తే. గీ॥ కరముసాచియగ్నిగురిగాఁగ సత్యముల్ । వేసినారమగుట॥ రామాయణము॥

మ॥ మఱునాఁడమ్మనివాథుపీడోర్కిని జగన్మాన్యత్వవిఖ్యాతికిన్
గుఱియైయుండెడిగంగ దాఁటిమదిగోర్కుల్ప్రొవుగా వీడ ద
గ్గఱిపోవందనచూడ్కి నాస్త్రఘువరాకారంబుపైవేడుకన్
జఱచెంగ్రమ్మెడుసమ్మదాశ్రువులతోఁ బల్మాఱుఁ గ్రొన్ పాడుచున్॥ రి.ఉ॥

సీ॥ గుఱియైన చెలువున మెఱసినలోకరక్షణమన గరళంబుచాయదోఁప॥ ఘా॥

చెరఁగు — వస్త్రాంచలము.

చ॥ రవియనుదివ్వెఁగేతువుచెరంగునమూసి ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరళఘర్మ్మయై కలరవాల్పరవోక్తుల వాంతభూపరా
జివరనిశఁగన స్మదనచేతులచాతురినెయ్యపుంగురుం
జవిదలుదార్పఁ శిష్ణుపదమొత్తుఁబురింగృహలక్ష్మిసూత్నతన్॥ ఆముక్తమాల్యద॥

తే. గీ॥ అవనిగంపింపలలితపీతాంబరంబు । చెఱఁగుదూలఁ జక్రాంశుబుదుఱఁగలింప॥

తరలుట — చలించుట.

చ॥ ఉరుజవశాలియాతురగముల్మకు చక్రనయూవలంబియై
తిరుగురయంబుచేత నెడఁ ద్రిప్పకకమ్మరిసారెచాడ్పునం
బరఁగెఁగడుంధృతాభినవభాండతకుందగనుర్కిపట్టుగాఁ
దరలకపైనిదభ్రమణదండగతిన్ హరివుత్త్రిఁడొప్పఁగన్॥ ప్రభావతీ॥

చ॥ * * * తదీయహేతిశాం
కరియతిలోహితావయివగాఁదనునాత్మహృదంతరంబులం
దరలకతాల్చువారలకుఁదార్చుసురీవరణీయవైఖరుల్॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ ఒఱగెవసుంధరాస్థలిమహోరగనాథుఁడుగ్రుంగెఁగూర్మముం
దఱలెనభంబుమ్రోసెసురదంతులు ద్రెుగ్గె దిగంతరంబు ల
త్తఱిసడలెన్మరుత్సుతుఁడుదర్పమెలర్పమహార్యముద్ధతిం
బెఱుకఁగగోత్రశైలములువెల్లగిలెం గలఁగెం బయోనిధుల్॥ రామాయణము॥

తరులు — వళులు.

చ॥ మరువునఁ దమ్మిచూలిముదిమందతెంగినయట్లనేర్పుతోఁ
దరులనుపైఁడిబడి దానఁదిరంబయియుండెఁగాక యే

వెరవుననిల్చు దీనిదగు వ్రేకపుగుబ్బల వ్రేఁగునన్॥ యయాతిచరిత్రము॥

చ॥ తఱులరనిక్కు జాతి నెఱతావియ చిక్కనసొంగ మాలికల్
మెఱుఁగులుగ్రక్కు మంగురుల మేలిమిఁ దేఁటులు జొక్కు హారముల్॥ వసు॥

తఱుచు = మాటిమాటికి.

క॥ మఱియు రథదంతి హయముల। మెఱయుచుఁ గైదువులు వాడి మెఱుఁగులనీనన్
దఱుచగఁ గ్రిజ్జిల్లెడునం। దఱు రక్షోనాథుపీటఁ దగినొడుపీరుల్॥ రామా॥

మ॥ హరిపీరావయవంబులో విరథరథ్యాపార్శ్వభాగంబులన్
దగుచైయుండ ఘనాస్రపంకములు మేదఃఫేనముల్ వక్త్రితా॥ రామాయణము॥

చ॥ నెఱిఁగురులున్విలోలసిత నేత్రయుగంబును దేసెలొల్కువా
తెఱయును దీనియాననము॥ భార॥

క॥ గురువెండ జైత్రుఁడొందినఁ। గరమలుకన్మావియాడుఁగ ఱచిన నునువా
తెఱమీఁదఁ గానఁగను పలు। వరుసయనన్ననలు పల్లవముపైఁ బోఁచెన్॥ పా-హా॥

వాతెరయనఁగా నోటికిఁ దెరవలెఁ గప్పియుండునదియను వ్యుత్పత్తిచేత నోష్ఠవాచకమైనది. పలుదెరయనియుం గలదు. అది దంతచ్ఛదపర్యాయము. ద్విరూపమే యగును. 'పరఁగుఁ బల్కుపప్పు మోవివాతెర పెదవియనాఁగ నోష్ఠంబు' అని యాంధ్రభాషార్ణవము. పల్కుప్పుశబ్దమే పలుదెరయని ప్రయోగింపఁబడుచున్నది. 'పలుదెర సొబగులానుచు' నని వసుచరిత్రము. దీనివలన యవనికాపర్యాయమగు తెరశబ్దమును ద్విరూపమే యగునని యెఱుంగవలయును. ఈ శబ్దమందలి రేఫము భారతమునందే లఘువుగఁ బ్రయోగింపఁబడియెను. ఎట్లన.—

చ॥ తెరయును మేలుకట్లు దగుదీపములుం జెలువొంద మేటిచ
ప్పరమునఁ జారుహృద్యమగు పాన్పున నాదట నిద్రవోవున
గ్గురువధకారిఁ గాంచి॥ * * * భారతము॥

తొఱలుట = కలియుట, తొరలుట = జాఱుట, పడుట, రాలుట.

తొఱలుట, కవియుట, తొఱఁగుట, ముందఱ॥ 'రెండు దెరఁగులవారితోఁ దొరలుకానుట' అని యప్పకవి॥ ద్విరూపము లప్పకవియునుం జెప్పినాఁడని తెలియుటకుఁగా వ్రాసినారము. ఈ శబ్దమునకుఁ దిమ్మకవి రూపాంతరము వ్రాయునపుడు 'మే।న్దొఱఁగున్నెప్పదే' అను పద్యముదాహరణముగా వ్రాసినాఁడు. అచట విడుచుటయని

యర్థముగాని జాఱుటయనియర్థము గాదు. అది సకర్మకము. ఇది యకర్మకము. త్యాగార్థకమగుటఁ గాఁగుట గురురేఫమే గాని లఘువు గాదు. తే. గీ॥ పొగడ బ్రాఁకుల మొదలను బుష్పరసము। దొఱఁగ నైత్తావియందున నెఱయనొప్పె' ననిమతియొక యుదాహరణము వ్రాసినాఁడు గాని యుండవలెనారయ' ననుశబ్దము నాకవి 'ధరణీమండలి దిర్ధిరందిరిగె' ననుపద్యములో లఘురేఫముగఁ బ్రయోగించుటచే ద్విరూపమయ్యె. అట్లగుటవలనఁ దొరఁగుటకు ద్వైరూప్యము లెస్సగ సమర్థింపఁబడలేదు.

మ॥ అరిఁజూచుఁ గరిఁ జూచు సూచకములై యందందమందారకే
సరవాలామకరందబిందుసలిలస్యందంబు లందంబులై
దొరఁగం బయ్యెదకొంగొకింత దొలఁగం దోడ్తో శరాసారముం
దరహాసామృతసారముం గురియుచుం దన్వంగి కేలీగతిన్॥ సో. హ॥

సీ॥ పరమాత్మపదములఁ దొరఁగిపాటెడు నేటితరగలపై లీల దాఁటి దాఁటి॥ నృ-పు॥

సీ॥ నిలిపి మూలాధారనిర్గతనిర్గుణధామంబు వగ్గ్రంథిభమనకారి
రైపోయి పరమాంబగామృతబింబంబుఁ గలుపంగఁ దోఁదోఁనఁ దొఱఁగు॥ సో. హ॥

ఎదురు = అగ్రము, అనఁగా ముందఱ.

క॥ గురుఁ డత్యురుతరగతిని। స్ఫురదంగం జుట్టివచ్చు సునిశితబాణో
త్కరచండవేగమునకున్। దురుసన దొఱయ్యెనపుడు ద్రుపదసుతునకున్॥ భా॥

చ॥ నిడుదనుఘూళికల్ గడుమనోజ్ఞని తీఁగెలు సాఁగఁ జుట్టికొం
చడవిఁగడారకాచకట కాకృతిసుళ్ళ మెలంగె గాడుపుల్
జడగతి నధ్వనీనపరిమత్పటునిశ్వసితానిలంబు వెను
బ్రాడమతి సాధ్యలై సుఱసుఱందుదిసుళ్ళుగ గ్రుక్కనోయనన్॥ ఆ. మా॥

సీ॥ * * * గద్దఱియిద్దెఱకత్తెఱము॥ అప్పకవి॥

పై నాముక్తమాల్యద ప్రయోగమువలనఁ గూడ సంయుక్తగురురేఫములగపడు.

నెఱయ = మిక్కిలి, లెస్సగా.

ఇది యవ్యయము. 'అయ్యద్రి నెఱయ మెఱసె' 'నీకంటెనిక్కంపుఁబగవాఁడు నెఱయ మేలు' ఈ ప్రయోగములంబట్టి యిది యవ్యయమని తెలియనగుచున్నది.

క॥ నెఱయఁ బ్రధానపదార్థము। తెఱఁగుట పరిబోధమూలమెఱుకలె యెల్ల
న్మఱుఁగిడుటమమ్ము వ్వర। గుఱుకొని యొక్కఁడుగ నెఱిఁగికొనుటవలంబన్॥

మ॥ ధరణీమండలి దిర్దిరందిరిగెఁ బాతాళంబుఘూర్ణిల్లెని
ర్జరనాథప్రముఖాఖిలామర నివాసశ్రేణులందోలిమై
నెరయంబంకజసంభవాలయము నన్నిండారె నవ్వేళ శ్రీ
కరదైతేయ తనూభవోద్భవకథాకల్యాణ ముద్ఘోషమై॥ నృ-పు॥

నెరయుట=ప్రసరించుట, ప్రకాశించుట-

సీ॥ * * నెరయుటయనఁగనుబరఁగుఁబ్రసరణాఖ్య॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

క॥ తరళనయనాబ్జదళములు। నెరయఁగఁ జైమున్న జల్లినృపతులఁ బూచిం
చిరితనుకుసుమచయాలం। కరణవిశేషములఁ జేసికొంతలు ప్రీతిన్॥ భార॥

క॥ నీరిగుబ్బచన్నుఁగొండల। విరులంగలెమొగులుపగిదిఁ దవిలితిరుగు న
మ్మరుతంత్రిమనువునసముల। నెరయునమిఖ్ఖాన సింగిణీసుల్తావా॥ యయా॥

ఈనెరయుధాతువు సకర్మకమగునపుడు నెరవుటయనిరూపము-

తే॥ నెరపి ప్రియముపల్కి తెర్వుత్తురిట్టిది। ధర్మువెవ్వుడు నీవు దలఁపవేల్లు॥ భా॥

ద్విపదము॥ అరి మెచ్చఁగరములు నెరపనియనులు
సురభి నిశ్వాసలీల నెరపె సింధురవల్లి॥

మ॥ సరసీజేక్షణుఁ డైపయోనిధిసౌరస్యంధ్యాతటిత్పూర్వమై
నెరసెంజీఁకటి కార్శ్యాగుల్॥ * * * వసుచరిత్రము॥

క॥ మఱిమఱిచీఁకటియప్పుడు। నఱిముఱిభటులుడుగకడరి యనిసేయంగా
మెఱసితమమెల్లనెడఁ గ్రి। క్కిఱిసినమఱిపాసి నిలిచిరంతను నంతన్॥ భార॥

చ॥ ఎఱిఁగితినీతెఱంగువిను పబ్జముఖీయొకనాటిముంద ఱం
దఱుమనుగూడియాడఁగ సుధాకరశేఖరు కాంతనీమదిన్
నెఱపినకోర్కెఁ దీర్పనొకనేర్పరినీకలవచ్చునంటకుం
దఱియిదివోదినంబును సుధాభవనంబును బ్రొద్దుజూడఁగన్॥ సో-హ॥

తే-గీ॥ వత్సరంబునుగడచనువ్రతమునాకు। దానినీయెడసలిపియుత్సాహవృత్తి
మెఱయనీకుఁ గృతజ్ఞత నెఱపితొల్లి। యొగ్గుజేసినవారి జయింపఁబోదు॥

ద్విపదము॥ ఘనుఁడుదిలీపుఁడు గైకొన్నప్రతిన। నెఱపఁజాలఁడునీవు నెఱపంగఁదివిరి॥

మూలము.

తే-గీ॥ పఱపు పఱపుట పెఱిగెఁ బల్మఱు మఱుఁగుట

మఱలె వెఱగివి యుభయధర్మములనొప్పు
నీలనగరాంబురుహసూరః ఖిలదోష
ఘోరరోగాగదంకార మేరుధీర॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు-

పరపు = విశాలము-

క॥ అరదములు సవరణలతోఁ। బరపైయొక్కొక్కయూరి పఱపునరిగెన్
బరుసని పలుకుల నాకృతి। పరుషతన సురాళి వోలె భటతతి మెఱసెన్॥ భా॥

చ॥ చెఱకును రాజనంపువరి చేలును దట్టపుఁ బోకమ్రాకులుం
దఱుచగు పువ్వుఁదోఁటలును దమ్మికొలంకులు నేటికాల్వలుం
బఱపగు వారికేళవనపఙ్క్తులు మామిడితోఁపులుం గడున్
మెఱయుచు నాత్మకున్ముదము మెచ్చునచ్చెనువు న్ఘటింపఁగన్॥ క. పు॥

పరపుట = ప్రవహింపఁజేయుట-

చ॥ గిరిశజటాటవీ నియతఖేలనలోలతరంగయై సురా
సురనరసేవనీయజలశోభితయై యనసూనపావన
స్థిరమహిమాఢ్యయై పరఁగు దేవతరంగిణిఁ దెచ్చియుర్విపైఁ
బరపి నిజప్రసూతయనఁ బ్రస్తుతినొందఁగఁజేసె నెల్లెడన్॥ ఏ. హ॥

ఇది యకర్మకమగునపుడు పరచుట యనియగు- అదియు ద్విరూపమే-

క॥ మెఱుపు ధనుర్దండము గుణ। ముఱుము విశిఖవృష్టి దొరఁగె నొక్కటతఱుచై
పఱపెరుధిరంపుఁగాలువ। లతిమతిఘనభుజుఁడు ద్రోణుఁడదరి నరేంద్రా॥ భా॥

పెరుగుట = వర్ధిల్లుట-

చ॥ తిరిసినకూడుఁదెచ్చి నలుదిక్కులబోఁతలుతిండి పెట్టఁగాఁ
జెరిగినపొట్టతోడనొకపెంటపయిం జొరవోలె నెవ్వరిన్
సరకుఁగొనం డుపట్టుకొని చాఁగ ఱగొన్నబతేయొఱుంగుఁడ
క్కరిబలు మోపు మోచు నయగారితనంబిరువుట్టి గట్టినన్॥ సో. హ॥

ద్విపదము॥ హరుని చాపము రాముఁడతిసత్వయుక్తి
పెరిగినేఁడిదె మొక్కపెట్టుచున్నాఁడు॥ రం. రా॥

ద్విపదము॥ హరునిచాపము రాముఁ డతిసత్త్వయుక్తి
పెరిగినేఁడిదె యెక్కు పెట్టుచున్నాఁడు॥ రం- రా॥

చ॥ పెఱిగితి గాక నీవు నొకప్రెగ్గడవే సభలుండుభంగిమ
న్నెఱుఁగనివాఁడవై భ్రమసి యెవ్వరిముందఱ నేమిమాటలో
యఱిరివారి జంకెలకు నంతటఁ గ్రోవడివచ్చి తిచ్చటన్
గఱువఁగవచ్చునే బలిమి గాడిదకుం బులితోలు గప్పినన్॥ సో-హ॥

ఈ పైపద్య ప్రథమపాదమునఁ "ప్రెగ్గడ" శబ్దమునకు రెత్వమున్నదని శంకింపవలదు. 'చ॥ ప్రెగడన్న ధ్వజినీశుఁడంబునిధిగంభీరుండు' అని శ్రీనాథకవియును వ్రాసినాఁడు. పెరుగుటకు రెండురూపములుగా సోముఁడే ప్రయోగించుటవలన రెండుపద్యములు నతనివే వ్రాసితిమి. సంశయనివృత్తికయి మఱియు నుదాహరింతుము-

క॥ కురుసేనగదా గెలుచుట। కరము భరమునరునకనకు గాండీవమునన్। బెఱిగినయ మ్ములమఁటలు। దరికొని తెగఁ గాల్చునట్టిద యగుం జుమ్మీ॥

తే॥ దుఃఖమని యొడు చెఱువునఁ దొరఁగునలుఁగు। లనఁగఁ గన్నీరు ధారలై యతిశయిల్లఁ
బెఱుఁగు నడలు నఁదనముక్కుఁ జెఱమలదర। ❋ ❋ రామాయణము॥

ద్వి॥ పెఱుగుటల్లెల్లను పెక్కువదక్కి। తఱుగుటకై కాక తామేల నిలుచు॥ రం-రా

మఱగుట=ఆసక్తమగుట-

క॥ సురుచిరధర్మంబెప్పుడు। పరికింపక నీవు కామపరతంత్రుఁడవై
తరుణీసంగతినుండఁగ। మఱగి ననుం జెలిమిఁ జేరమఱచితిఁ గంటే॥ రామా॥

క॥ హరిచేష్టితములు క్రమమున। మఱగి నిజముగాఁదమతమ మగలదొరఁగి యా
హరియందభర్తృబుద్ధిం। బరిణతలై రా వ్రజంబు బాలికలెల్లన్॥ ఏ-హ॥

(ఈ ధాతువునకు మఱగించుట. మఱపుట- యివి ణిజర్థరూపములు.)

క॥ సురలు గొనిరి కాంచన వి। స్ఫురిత సుపాత్రమున బలరిపుఁడు వత్సముగా
మఱగించి సవితదోగ్ధగ। నరుదగు తేజంబు దుగ్ధమై సిద్ధింపన్॥ ఏ-హ॥

క॥ సిరిఁజూపి నన్నులోఁబడ। మఱపెదననిచూచె దేలమను జేశుని పైఁ
దిరముగ నామదిఁ బాయదు। తరణింబాయని తదంచితప్రభ భంగిన్॥ రా-ణం॥

రగడ॥ కఱచిచఱచియఱచి పఱచుకపినిఁ జంపు నచ్యుతునకు
మఱగిఱిగి విఱిగి సురగుమద్దులిడ్చు మిత్రునకును॥ అప్పకవి॥

మరలుట=తిరుగుట.

క॥ నరపతులనెల్ల భీష్ముని। కెరగా నొప్పింపఁజాలనే నడవులకున్
మరలఁగఁజనియెద॥ * * * భార॥

క॥ ఎఱిఁగియు సాహసమతివై। మఱలింపఁగఁ దగునె రథము మానవపతికిన్
వెఱపునసేనాతనికిం। బఱతునె నాలావు పెంపుబడిమ ఱచితివే॥ రామాయణము॥

పలుమఱు=అనేకపర్యాయములు.

క॥ పిలుగుటనొచ్చుటమన దెసఁ। దలుచుగనాఁడెదవు పాండు తనయుల బలమే
డ్డెఱఁదలుగక పెనఁగుదె పలు। మఱుఁజెప్పెదవకటయేమి మాయయొ తలఁపన్॥

మ॥ స్మరదంతావళరీతి బృంహితములై ఝుంకారముల్ శ్రీయనీ
సరసీవాటి విశృంఖలక్రమము మించం జొచ్చి తేఁటుల్ పొరిం
బొరిఁ గ్రీడాగతిఁ బుష్కరంబుల రసంబుల్ సల్లుచో రాడుఁ బ
ల్మరు నాకంఠము గాఁగఁ గ్రోలి మధురాలాపావిలోకించితే॥ రామాభ్యు॥

(దీనివలననే వేమరుశబ్దముంగూడ ద్విరూపమని యెఱుంగవలయును.)

వెఱగు=ఉపాయము.

"పెటికలు" అనుశబ్దోదాహరణముంజూడుఁడు.

చ॥ వెరగుపడంగ నేల యలివేణి భవత్పతిఁ గానె యేను నీ
విరసతమాన్పలే కటులవేఁగుచు నంతటిలోఁ బ్రయోజనాం
తరమతినేగి నేటికిని దాని ప్రసంగము లేమివచ్చినన్
దిరుగ వసించిన ట్వెనుక దిక్కున నీవిధమెల్లఁ జూచుచున్॥ ప్ర-ప్ర॥

మూలము.

తే॥ ఆరె నేరుట తేరుట దూరుటయును। పొగుటయును వేమారు దా వేరు దీర్ఘ
వర్ణపూర్వ ద్విరూపముల్వఱలు భూమి। నందనీనాథ పవననందనసనాథ॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆఱుట=ఉపశమిల్లుట.

క॥ కాఱడవిఁ బఱచుమృగముల। నూఱడఁ కొందిగిచి డస్సియున్న తటిశ్రమం
బాఱఁగ॥ భారతము॥

క॥ కౌరవులుసేయు నవమతి। కారణముగఁ గోపమెత్తు గర్జుని వదనాం
భోరుహముగనుఁగొనఁగ శ్రమ। మాఱున్నావశముగాక యంతనబుద్ధిన్॥ భా॥

ఏఱుట=సంగ్రహించుట.

ఉ॥ మీఱినకోఱలున్నిగిలి మింటికిఁ బర్వినపల్లవెంట్రుకల్
తేఱినమిట్టగ్రుడ్లు నతితిగ్మతరంబగు నట్టిసాహసం
బాఱనితేజముం దెసలనంటిన చేతులు లోకరాజిలో
నేఱిన మేటిరూపముల నెంతయుఁ జేర్చిరి రాక్షసుల్వడిన్॥ రా-ణ॥

క॥ భూరిశ్రవసుండాకృట। వీర వినోదంబుసలుప వేడుకమై దు
ర్వారతమైవచ్చెద మొక్కరి। నేఱికొనుము సంగరమున కిటమాలోనన్॥ భా॥

తేఱుట=తేటపడు.

"తూఱువు" అను శబ్దోదాహరణమునుం జూడవలయును.

క॥ వారనోన్యన్యంబు ముఖాం। భోరుహములు చూచి నేత్రములఁ జిఱునగవుల్
దేఱఁగ సిట్లనిరి యహం। కారగుణాంకురిత బహుళకలికింగలికిన్॥ సై॥

దూఱుట=నిందించుట.

క॥ వీఱిడితనంబువెట్టుచు। దూఱంబని లేమనిన్నుఁ దొల్లిటిచెయ్వుల్
దీఱవవియనుభవింపక। వేఱొందు నెపూర్వజన్మ వివిధకృతంబుల్॥ రా-ణ॥

ద్విపదము॥ పోరులుననుఁజూచి బాష్పముల్ దొఱుగ
దూఱుచుననుఁజూచి తొలఁగుచున్నారు॥ రం-రా॥

చ॥ దూ। ఱెడుమతికాని బుద్ధి విపరీతతఁ బొందకపోయిచూడుమా॥ ఆ-మా॥

ఆముక్తమాల్యదలో దూఱుట రేఫముగఁ జెప్పఁబడినదని తిమ్మకవి యాక్షేపించినాఁడు.

పాఱుట=పక్షిగమనము.

తే॥ నూఱుగతులనీవు పాఱుచేనన్నియు। నెఱుఁగఁబలుఁగులెల్ల నెట్టువాఱు
నడరియాకసమున నిడుబాటునట్లపా। ఱుదమురమ్మ జలధిచదలననుఁడు॥ భా॥

శా॥ శ్రేణుల్గట్టినభోంతరాళమునఁ బాఱెంబతత్రులు॥ మనుచరిత్రము॥

చ॥ * * * రాట్నంపుగం। డ్రలు నాఁ దేనె కొలంకులం బొరలి పాఱన్వచ్చు పంకేరు
హంబులు॥

వేమాఱు = నూటికిమాటికి.

క॥ మీటినమానసులకిచ్చుకకు । మాటలుగకయున్న మీ సమగ్రత్వము వే
మాఱుఁగొనియాడఁగాఁదగు । గేలు నెసాత్త్వికులబుద్ధి కిల్బిషచయముల్॥ నృ-ప్ర॥

"పలుమాఱు" అను శబ్దమునకు హ్రస్వరూపమందు ద్వైరూప్యము కలుగుట వ్రాసినాఁగము. మేమఱు పల్మఱు శబ్దములొక్కటియే. కావున మున్ను వ్రాసిన యుదాహరణములవలననే ద్వైరూప్యము - దీర్ఘములువచ్చినపుడును సిద్ధమగునని యెఱుఁగవలయును. ఇందులకు సంశయింతురేని హ్రస్వమగునపుడు రేఫమగుట కుదాహరణము ద్వితీయాశ్వాసములో 28వ పుటను "టురుద" అను శబ్దోదాహరణముం జూపవలయును.

ఱా, ఱాయి = శిల.

క॥ నా యుల్లమరయ నినుమో । ఱాయో కాకిట్లు రూపఱక వినవేర్చేఁగా
నాయకసముదయ ఖరభవ । దీయవచశ్చయముగలియుఁ దేఱందిరమై॥ భా॥

గీ॥ రఘుకులేంద్రప్రసూతియనఘవిభూతి । రాక్షసారాతితరణిసీరజము రజము
ఱాతి రుచిరాతిరూపవిభ్రమగుణోత్క । ఱాతిరోహితవిఖ్యాతి నాతిఁ జేసె॥

క॥ ఱాచందముగల రాముఁడు । ఱాచందముగల్గుతపసి ఱాచానను॥ రామాభ్యు॥

వేఱు = భేదము.

ఇది గురువగుటకు బహుస్థలముల స్పష్టముగాఁ బ్రయోగములు వ్రాయఁ బడవు.

తే-గీ॥ వేఱెయరదంబు నెక్కియాశూరవర్యు । లసమడింపకపోరి నానాస్త్రనిహతిఁ
దొరఁగుశోణితములఁదొప్పఁదోఁగియపుడు । పుష్పితాశోకములరీతిఁ బొల్పుమిగిలి॥ జై॥

ఉ॥ వేఱనలేదు ధారుణి నవీనతరాంధ్రకవిత్వసంపదా
ధారసరస్సుఝులైనకవితల్లజులైన వినుండు పాండితీ
పారగులార యో పరమబంధువులార తదీయశబ్దసం
భారము పారముం దెలియఁ జాల్పడనేనసుఁడీ జగంబునన్॥ ఆహోబిలపతి॥

మూలము.

సీ॥ కొఱ తూఱుపునపఱుగులు ఱంకె ఱిచ్చ క్రమ్మఱ కాఱులు లఘుత్వమహితములని
ఎరవు ప్రక్కెర కురుల్గోరవంకగొరకలు పరిమార్చె నెరయుట గరగరికలు
పరువము నారుసు వరుగులు రోయుట రేగు నారిగ గురురేఫములని
యప్పకవీశ్వరుండనియె నాతఁడు ప్రయోగముల నెచ్చటనైనఁ గాంచఁబోలు
నస్మదీయమతంబున నాదిమతము। గురువులన్యంబులెల్ల లఘువులుగాన
నిచ్చవచ్చు తెఱంగున నియ్యకొనఁగ। దగియె బుధులకు మకరాక్ష దళన దక్ష॥

మూలము-

తే॥ హ్రస్వరూపంబుగల్గినయప్పుడెట్టి। రేఫముత్తరమగునట్టి రేఫమె యగు
దీర్ఘరూపంబుగల్గిన దృఢనఖాగ్ర। దారనిర్ఘాతఘోరదుందుభిశరీర॥

టీక॥ హ్రస్వదీర్ఘరూపముగల్గుశబ్దమునకు హ్రస్వరూపముగల్గినపుడు పరమందు లఘువుండునో గురువుండునో ద్విరూపముండునో దానికి దీర్ఘరూపముగల్గినపుడును నదియేయుండునుగాని పూర్వవర్ణకమునకు వికృతివచ్చినఁగాని పరమునందలి రేఫమునకు వికృతిరాదనుట. ఉదాహరణము- లఘువు-అరయుట, ఆరయుట గురువు-అఱుచుట, ఆఱుచుట. ద్విరూపము చేకఱుట-చేకూరుట॥ ఇవ్విధి యప్పకవిచేతను జెప్పంబడియె- సీ॥ చేకూరెననుటకుఁ జెకురెననియిట్లుపొడుగులెల్లను హ్రస్వములుగఁ జేసి। పలికెడు వేళ రేఫములను ఱాలునుమును పటియట్లనెదనరుచుండు

క॥ నారాయణపదవాచ్యం। బారయబ్రహ్మంబు దాని ననిశము వినియు
న్నారమతిఁదలఁచియును నిం। పారంబొగడియు రమించు టతుల హితమగుఁ॥ భా॥

తక్కినవాని నిట్లనె యెఱుంగవలయును.

చ॥ వరుసఁగ నన్నయాది కవివర్యుల కావ్యములందుఁబొందుగా
నరసి మదక్షిగోచరము లైన లఘుత్వ గురుత్వ రూప యు
గ్మరుచిర రేఫముల్గ్రమముగా వివరించితి నింపు నింకను
ర్వరఁగల రేఫముల్సుకవివాగ్విసరంబుఁ గాంచుఁడీ కవుల్॥

చ॥ తలఁపఁదెలుంగుబాస యమితంబని పూర్వులధర్వణాదులుం
బలుకఁగ నాకు నన్నిదెలుపంగఁ దరంబగునే భవత్కృపా

కలితకటాక్షవీక్షణ వికాసమున న్మదిఁదోఁచినట్లు నే
దెలిపితిఁ గైకొనందగు సుధీజనకల్పక శేషతల్పకా॥

శా॥ ఈకావ్యం బొనరించుబుద్ధి మును నాకీవిచ్చుటం జేసి నే
నీ కర్పించితి భర్తవీవె భువిదీనిన్మెచ్చినన్ గేరినన్
నీకే చేకురు నుబ్బు గ్రుక్కు లెవుడు న్నిత్యుండవీవాటచే
నాకేలా దుదిఁజింతలన్ స్వజనబృందత్రాణనిత్యవ్రతా॥

ఆశ్వాసాంతము.

శ్లో॥ వామాంకాసీనసీతామృదులభుజలతాశ్లిష్టమూర్తిస్సకీర్తిః
శ్రీమాన్విజ్ఞానముద్రాంచితకరకమలశ్చారునీలాభ్రగాత్రః
నిత్యశ్రీనిలపల్లీనివసనరసికస్సత్కృతింమత్ప్రణీతాం
సీతారామఃకటాక్షప్రసృతఘనకృపాశీకరస్స్వీకరోతు॥

శ్లో॥ ప్రబంధేషుప్రాచాంప్రభురయమృషీణాంచరసికః
ప్రపన్నస్స్యాదస్మిన్ప్రచురబహుదోషేకథమితి
నశంకామేయస్మాద్వ్యజనపరిశుద్ధేషువరుషు
ప్రసాదస్తుల్యోభూదపి శబరయోషార్పితఫలే॥

శ్లో॥ అతిమరుతాసుతేనమరుతఃపురతస్స్ఫురతా
వినయజుషాయుతానుజనుషాపరుషార్తిదిశి
జనకభువాకృపారసభువాధికృతస్సుకృతీ
కృతిమవతాదిమాం రఘుపతిఃకరుణార్ద్రమతిః॥

శ్లో॥ స్వస్తిప్రశస్తగుణపుష్పసురద్రుమాయ
సీతాస్మితద్యుతివశంవదలోచనాయ
భక్తాంతరంగముకురాంతరగోచరాయ
భూయాదహన్యహని మంగళమంగళాని॥

శ్లో॥ ప్రభవతిదోష విముక్త్యై వివేకినాం యత్పదానుసంధానం
జయతుచిరాయాధరాయాం ద్విరేఖవర్ణాకృతిశ్చాసా॥

టీక॥ వివేకినామితి. ఏకత్ర. సప్తవిధకవీనాంమధ్యేవివేకినామ కశ్చిత్కవిః

ఉక్తంచాభియుక్తైః- గుణదోషవిభాగజ్ఞో వివేకీపరికీర్తితఇతి- అన్యత్రనిత్యానిత్యవస్తువిచారశీలాః- ఏకత్ర-పదానాంశబ్దానాం- అన్యత్ర-పదస్యాంఘ్రేః- ఏకత్ర- ద్విరేఫవర్ణాయస్యాప్సా ఆకృతిర్యస్యేతి- షట్పదశ్యామమూర్తిరిత్యర్థః॥

మూలము.

మ॥ భ్రమణక్లేశ వినాశ ధుర్య శ్రుతికర్మబ్రహ్మకాండద్వయ
ప్రమితైశ్వర్య పులస్త్యపౌత్రహత గృధ్రక్షేమవిశ్రాణన
క్షమకారుణ్యైకదివ్యసఖ్యభరణస్వప్రీణితారణ్యకా
విమతక్షుణ్ణసురావనార్థనరతావిష్కార నిష్కారణా॥

టీక॥ భ్రమణం జననమరణరూపం శ్రుతౌయాకర్మకాండ బ్రహ్మకాండౌ- తయోర్ద్వయేన ప్రమాణేన ప్రమితం యథార్థానుభూతమైశ్వర్య మీశ్వరత్వం యస్య సః పులస్త్యపౌత్రో రావణః- దివ్యసఖ్యమేవ భరణస్వం- మూల్యధనం తరపణ్యమిత్యర్థః- భరణ్యం భరణం మూలం నిర్వేశః పణఇత్యపీత్యమరః. తేనప్రీణితః ప్రీతింప్రాపిత ఆరణ్యకో అరణ్యేభవ ఆరణ్యకః కిరాతో గుహాభ్యోయేనసః ఆరణ్యాన్మనుష్యఇతి- సురావనార్థోనరతాఃవిష్కారో మనుష్యత్వప్రకాశనంయస్యసః॥

※మూలము.※

క॥ అక్షుద్రభావనాశా। విక్షేత్రకృపా ఝులర్ఝులీకల్లోలా
నుక్షణహల్లోహల నిజ। వీక్షణగుణసత్పథప్రవృత్తోద్ధర్తా॥

టీక॥ భవితుర్భావనానుకూలవ్యాపారా భావనాఃస్వర్గావి ప్రాప్త్యనుకూల పురుషప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః॥ అక్షుద్రాస్తాఏవశాలయః కలమషష్ఠికాద్యాః తేషాం క్షేత్రం కేదారం తత్పాకోచితభూరిత్యర్థః॥ పుంనపుంసకయోర్వప్రం కేదారం క్షేత్రమిత్యమరః। శాలయః కలమాద్యాశ్చషష్ఠికాద్యాశ్చ పుంస్యమీత్యుభయత్రామరః॥ ఝులర్ఝులీశబ్దః ప్రవాహపర్యాయో దేశ్యః। విషయ మృగతృష్ణా ఝులర్ఝుల్యా మితిమురారిః॥ అనుక్షణం। ప్రతిక్షణం। హల్లోహలైర్మగ్నోన్మగ్నైః॥ పరిమళలహరహల్లోహల మదబంభరేతి కవితాపితామహః॥ ప్రగల్భాంగనా కలనాదోదిత హాహీహాహీ ముఖవాక్కల్లోలహల్లోహలేతి దశావతారచరితే రామకవిః॥ గంగాహల్లోహల వాగ్విలాసేతి తేనాలిరామకృష్ణకవిః॥ నిజవీక్షణైరేవగుణైః కరణైః సత్పథప్రవృత్తాః।

౧౨౫ — 4

చతుర్థాశ్వాసము.

క ర్తరి క్తః। భగవదర్పణబుద్ధ్యానిత్యనైమిత్తిక కర్మానుష్ఠాన శాలినఽతి యావత్। తే షాముద్ధర్తా। ఎతేన భగవతశ్చతుర్వర్గఫలప్రదాయకత్వం వివక్షితం॥

పంచచామరము.

గర్వతిమిరజటిలతాటకానిశాపనోదనా
ఖర్వకందళప్రతాప కల్యభానుమండలో
ర్వైభవసమృద్ధిభూతచండవిక్రమోన్నమ
చ్ఛర్వరీచరప్రకాండజాల ఖండనక్రియా॥

టీక॥ జటిలా సాంద్రా। తాటకైకనిశా। కందళేతి। తత్కాలోదిత ప్రతాప సూర్యమండలస్య విభాసమృద్ధిభూతాః కిరణసంపత్తిభూతాః ఖరదూషణదశకంఠాది ఖండన క్రియాఃయస్యేతి॥

గద్యము.

ఇది

శ్రీనీలపురధామ సీతారామచంద్రకారుణ్య సంప్రాప్తసాధుకవితా ధార
శ్రీమదోగిరాలాన్వయక్షీరపారావార పూర్ణిమారాజపేర సుధీ
రాజకుమార వినయవిద్యా సనాథ రంగనాథ
ప్రణీతంబైనద్విరేఫవర్ణదర్పణంబునందు
ద్విరూపరేఫ నిరూపణంబను
చతుర్థాశ్వాసము
సంపూర్ణము.

స్వస్త్యస్తు.